अ
भि
व्य
क्ति

अडत व्यापारी शिक्षण संस्थेचे : देगलूर महाविद्यालय, देगलूर

अडत व्यापारी शिक्षण संस्था, देगलूर.

कार्यकारी मंडळ

१)	श्री पोशट्टीदादा उनग्रतवार	अध्यक्ष
२)	श्री राम राजाराम महाजन	उपाध्यक्ष
३)	श्री रामकुमार बन्सीलाल बजाज	सचिव
४)	श्री निवृत्तीराव बापुराव पाटील बेमरेकर	सहसचिव
५)	श्री बाळोजी गोविंदू कळसकर	कोषाध्यक्ष
६)	श्री शंकरराव लच्छमन्ना तोटावार	सदस्य
७)	श्री काशिनाथ नागप्पा द्याडे	सदस्य
८)	श्री जयराम भुमय्या चिद्रावार	सदस्य
९)	श्री पुंडलीकराव परबतराव पाटील भायेगावकर	सदस्य
१०)	श्री विठ्ठलरेड्डी गंगारेड्डी	सदस्य
११)	श्री राजन्ना बिठोबा नारलावार	सदस्य
१२)	श्री अध्यक्ष मार्केट कमिटी	सदस्य
१३)	श्री नारायणराव मैलागिरे	स्विकृत सदस्य
१४)	श्री व्यंकटराव पोलावार	स्विकृत सदस्य
१५)	श्री प्राचार्य सत्यनारायण जाजू	पदसिद्ध सदस्य
१६)	श्री प्रा. रामबिलास बाहेती	निमंत्रित
१७)	श्री प्रा. माधवराव कुळकर्णी	निमंत्रित

अडत व्यापारी शिक्षण संस्थेचे

देगलूर महाविद्यालय, देगलूर

अभिव्यक्ति

१९९०–९१, ९२

प्रकाशक :
प्राचार्य, देगलूर महाविद्यालय,
देगलूर – ४३१ ७१७
[जि. नांदेड]

*

मुद्रक :
प्रेरणा मुद्रणालय,
नांदेड – ४३१ ६०४

मनोगत

आदर्श विद्यार्थी-पर्यायाने सुजाण व सुसंस्कृत नागरिक घडविणे हा आमचा ध्यास-विषय आहे. भारतात आज त्याचीच गरज आहे.

त्या दृष्टीने आमचे महाविद्यालय औपचारिक शिक्षणाबरोबरच अनेक अभ्यासेत्तर उपक्रम गेल्या पावशतकापासून डोळसपणे चालवित आले आहे. ' अभिव्यक्ति ' वार्षिकांकाचे प्रकाशन हा एक त्यापैकीच उपक्रम आहे. विद्यार्थ्यांच्या सुप्त सर्जनशील शक्तीचा विकास व संवर्धन करणारे एकापेक्षा एक सरस व देखणे अंक महाविद्यालयाने आतापर्यंत प्रसिद्ध केले आहेत. व ते मान्यवरांच्या प्रशंसेला व विद्यापीठाच्या पारितोषिकालाही पात्र ठरले आहेत.

यंदाचा अंक असाच वैशिष्टपूर्ण आहे. ज्ञानेश्वरी सप्तशताब्दी व डॉ. आंबेडकर जन्मशताब्दीचे औचित्य साधून आमच्या विद्यार्थ्यांनी सुंदर लेख लिहले आहेत. हिन्दी मधील कथासाहित्य आता शंभर वर्षांचे झाले आहे. म्हणून त्यानिमित्ताने लिहलेले लेखही हिन्दी विभागात समाविष्ट केले आहेत. ज्ञानपीठ पुरस्कार प्राप्त श्रीमती अमृताप्रितम व कवीवर्य कुसुमाग्रज या भारतीय साहित्यिकांबरोबरच टेनीसन व टालस्टॉय असे जगप्रसिद्ध विदेशी लेखकही आमच्या विद्यार्थ्यांच्या लेखाचे विषय झाले आहेत हे पाहून मला आनंद होत आहे. व तो आनंद असा वैशिष्ट्यपूर्ण अंक तुमच्या हाती देताना द्विगुणित होत आहे.

प्राचार्य
सत्यनारायण जाजू

आमचे तळमळीचे नेतृत्त्व

प्राचार्य सत्यनारायण जाजू
एम. ए. हिन्दी (उस्मानिया १९६३)

१९६३ पासून महाविद्यालयात हिंदी विभागाचे प्रमुख म्हणून कार्यरत.
पदव्युत्तर शिक्षक म्हणून विद्यापीठाची मान्यता.
साहित्य संगीत, चित्र इ. कलात रुची.
महाविद्यालयाच्या सर्वांगीण विकासाबाबत प्रथमपासून प्रयत्नशील.
सर्वांच्या सुख-दुःखात सहभागी होण्याची संवेदनशील वृत्ती.
मनमिळावू व सर्वांना घेऊन वाटचाल करण्याकडे कल.
१९८५ पासून प्राचार्य म्हणून महाविद्यालयाची धुरा सांभाळत आहेत.

प्रशासकीय धुरा सांभाळणारे विभाग प्रमुख

श्री शेख ए.
एम.ए. [हिन्दी]

महाविद्यालयाचे माजी विद्यार्थी.
सध्या याच महाविद्यालयाचे प्रबंधक म्हणून कार्यरत.
कामाचा उरक व सर्वप्रकारचे अवधान हा त्यांच्या कार्यपद्धतीचा खास विशेष.
शिक्षण कार्यात रुची.
मौलाना अबुल कलाम आझाद शिक्षण संस्थेचे स्थापनाकाळापासून सचिव.
सामोपचाराने प्रश्न सोडविण्याची शैली म्हणून प्रिय.

विद्यार्थी संसद (वरिष्ठ महाविद्यालय)

सन १९८६–८७

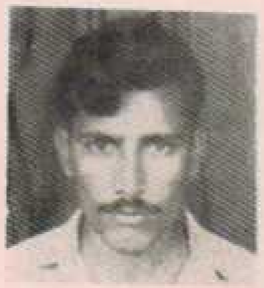

अध्यक्ष
श्री मष्णाजी निलमवार

उपाध्यक्ष
गिरीष चिद्रावार

सचिव
रविशंकर पाटील

सहसचिव
हणमंत गळेगावकर

विद्यार्थीनी प्रतिनिधी
कु. अंजली कुळकर्णी

विद्यापीठ प्रतिनिधी
श्री गंगाराम जगीलवार

विद्यार्थी संसद (कनिष्ठ महाविद्यालय)
सन १९८६–८७

अध्यक्ष
चमन भंडरवार

उपाध्यक्ष
लक्ष्मण उल्लीवार

सचिव
प्रमोद बिजलवाडीकर

सहसचिव
गंगाधर अपसलवार

विद्यार्थीनी प्रतिनिधी
स्वाती दिक्षीत

विद्यार्थी संसद (वरिष्ठ महाविद्यालय)

सन १९८७–८८

अध्यक्ष

मण्णाजी निलमवार

उपाध्यक्ष

महादेव माकर

सचिव

रविद्र विक्षोत

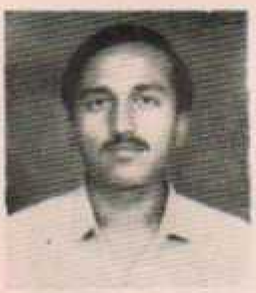

सहसचिव

सुनिल नारलावार

विद्यार्थीनी प्रतिनिधी

कु. सुनंदा देशमुख

विद्यापीठ प्रतिनिधी

रामचंद्र उल्लेवार

विद्यार्थी संसद (कनिष्ठ महाविद्यालय)
सन १९८७–८८

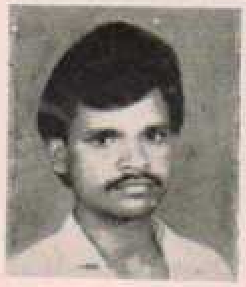

अध्यक्ष
चमन भंडरवार

उपाध्यक्ष
राजू जंगीलवार

सचिव
हणमंत मलगीरवार

सहसचिव
बालाजी आईतवार

विद्यार्थीनी प्रतिनिधी
कु. यु. के. मुक्कावार

विद्यार्थी संसद (वरिष्ठ महाविद्यालय)

सन १९८८–८९

अध्यक्ष
रामचंद्र उल्लीवार

उपाध्यक्ष
शेख मसूद

सचिव
महादेव माका

सहसचिव
विलास खरात

विद्यापीठ प्रतिनिधी
लक्ष्मण उल्लीवार

विद्यार्थिनी प्रतिनिधी
कु. सुवर्णमाला शिंदे

विद्यार्थी संसद (कनिष्ठ महाविद्यालय)
सन १९८८-८९

अध्यक्ष
गंगाधर अपसलवार

उपाध्यक्ष
सायलू पिराजी कडलवार

सचिव
सुभाष आकयमवार

सहसचिव
मनोहर वेगावकर

विद्यार्थिनी प्रतिनिधी
कु. ज्योती आगलावे

विद्यार्थी संसद (वरिष्ठ महाविद्यालय)

सन १९८९–९०

अध्यक्ष
मष्णाजी निलमवार

उपाध्यक्ष
लक्ष्मीकांत पदमवार

सचिव
शेख मसूद

सहसचिव
राजू जंगीलवार

विद्यापीठ प्रतिनिधी
राजेश उल्लीवार

विद्यार्थिनी प्रतिनिधी
कु. माधुरी हजारे

विद्यार्थी संसद (कनिष्ठ महाविद्यालय)

सन १९८९-९०

अध्यक्ष

सायलू कडलवार

उपाध्यक्ष

अशोक उल्लीवार

सचिव

सायलू लच्छमन्ना कडलवार

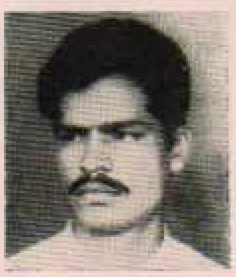

सहसचिव

सय्यद करीम

विद्यार्थीनी प्रतिनिधी

कु. जयश्री स्वामी

विद्यार्थी संसद (वरिष्ठ महाविद्यालय)

सन १९९०–९१

अध्यक्ष
राजेश उल्लीवार

उपाध्यक्ष
रामचंद्र भंडरवार

सचिव
सायलू पिराजी कडलवार

सहसचिव
बालाजी टेकाळे

विद्यार्थीनी प्रतिनिधी
कु. विजया इनामदार

विद्यापीठ प्रतिनिधी
शेख मसूद

विद्यार्थी संसद (कनिष्ठ महाविद्यालय)

सन १९९०–९१

अध्यक्ष

सायलू लच्छमन्ना कडलवार

उपाध्यक्ष

सय्यद करीम

सचिव

अशोक उल्लीवार

सहसचिव

संजय आक्यमवार

विद्यार्थिनी प्रतिनिधी

कु. अनिता अल्लापूरकर

मार्गदर्शक

प्रा. प्रकाश देशमुख

प्रा. सुग्राम पुल्ले

संपादक

नागोराव उतकर

कृष्णा इनामदार

मराठी–विभाग

अनुक्रमणिका

• ज्ञानेश्वरी एक काव्यात्मक अनुभव	:	सुनिता गोपाळराव जोशी	१
• आजचा युवक व आजची परिस्थिती	:	कृष्णा इनामदार	४
• "इतिहास हे मनोरंजन नसून पूर्वी घडलेल्या चांगल्या कार्याचे पुढील काळात अनुकरण करणे होय"	:	नम्मेवार ज्ञा. द्वारकानाथ	६
• दलितांचे कैवारी डॉ आंबेडकर	:	नांदेडकर के. जे.	९
• "मला आवडलेला कादंबरीकार ह. ना. आपटे"	:	सुनिता गोपाळराव जोशी	११
• राष्ट्रीय एकात्मता	:	अशोक पाटील देवापूरकर	१४

क वि ता

• माझा भारत	:	शिवाजी बिरादार	१६
• फुल	:	विलासकुमार स्वरात	१६
• ते असे	:	सुनिता जोशी	१७
• सांजवेळ	:	कृष्णा इनामदार	१७
• आग लागली मना	:	सुरेश मोते	१८
• स्वप्न	:	सूर्यकांत कोतवाले	१८
• सांग ना	:	पद्मवार एल. डी.	१९
• श्रद्धादीप	:	राजेश उल्लीवार	१९
• दूर तू जाताना	:	शिवराज बुक्कावार	२०
• एक कविता	:	अन्सारी एम. एच.	२०
• रेषा	:	पद्मवम् एल. जी.	२१
• विसरु नका	:	सुनिल चुंडूरवार	२१

संपादकीय

गेल्या एकदोन वर्षापासून काही अपरिहार्य कारणामुळे नियमितपणे दरवर्षी प्रकाशित होणारे 'अभिव्यक्ति' हे विद्यार्थ्यांसाठी चालविले जाणारे नियतकालिक आपल्या हाती देता आले नाही त्याबद्दल आम्ही दिलगीर आहोत.

गेल्या दोन वर्षाचा हा जोड-अंक पुन्हा आपल्या भेटीस येत आहे. त्यातील साहित्य आपणास आवडेल अशी आशा आम्ही करतो. काही त्रुटी या अंकात आहेत याची जाणीव आम्हास आहे. आपणासही ती जाणवेल. ती उणीव पुढील अंकात भरुन काढू असे अभिवचन आपणास देऊन हे संपादकीय आटोपते घेतो व आमच्या विद्यार्थी वाचकांना सर्व प्रकारचे सुयश चिंतितो.

– संपादक मंडळ

ज्ञानेश्वरी : एक काव्यात्म अनुभव

सुनिता गोपाळराव जोशी
एम. ए., प्रथम वर्ष

प्राचीन मराठी वाङ्मयाचा इतिहास पाहिला असता तेराव्या शतकांतील वाङ्मय निर्मितीमुळे समाजामध्ये फार मोठे परिवर्तन घडून आले असे म्हटले जाते. तेराव्या शतकात ज्ञानदेवांनी संस्कृत मधील 'गीता' हा महापर्वत मराठी साहित्यामध्ये उचलून आणला आणि या घटनेनंतर ज्ञानेश्वरांची प्रभावळ निर्माण झाली, या प्रभावळीमध्ये नामदेव, एकनाथ, तुकाराम, चोखामेळा, सावतामाळी, जनाबाई ही सर्व जाती जमातीमधील संत मंडळी एकत्र झाली. ज्ञानदेवांच्या या ग्रंथ लेखनापूर्वी समाजामध्ये एकप्रकारची हिमकळा पसरलेली होती. संस्कृत पंडितांचे प्राबल्य, धर्माच्या कल्पना, संस्कृत ग्रंथांशी निगडित झाल्या होत्या संस्कृत सर्व सामान्यांना अवगत नव्हते. त्यामुळे पंडितांचे वर्चस्व निर्माण झाले होते. समाजात सर्वत्र सर्वसामान्यांची धार्मिक, अध्यात्मिक व आर्थिक क्षेत्रात लूट केली जात होती. एक प्रकारची असहाय्यतेची भावना समाजातील सर्व थरांच्या स्त्रीशुद्रादिकांच्या मध्ये निर्माण झाली होती. महाराष्ट्रातील त्या परिस्थितीत धार्मिक व आर्थिक अंधःकारातून स्त्रीशुद्रादिकांना मुक्त करता यावे या भावनेतून ज्ञानेश्वरांच्या या ग्रंथाचे लेखन झाले आहे.

"दुरिताचे तिमिर जावो । विश्वस्वधर्म सूर्ये पाहो ।
जो जे वांच्छिल तो ते लाहो । प्राणिजात ॥"

ही ज्ञानदेवांची भावना ज्ञानेश्वरी मधून व्यक्त झालेली आहे. या विचाराच्या पूर्ततेसाठी ज्ञानदेवांनी तत्कालीन संस्कृत पंडितांना एक प्रकारचे आव्हान दिलेले आहे.

माझा मराठाची बोल कौतुके । अमृतातेही पैजा जिंके
ऐसी अक्षरे रसिके । मेळविण ।

ही ज्ञानदेवांची प्रतिज्ञा आहे. ही प्रतिज्ञा ज्ञानदेवांनी पूर्णपणे साकार केलेली आहे असे म्हणता येईल. कारण तेराव्या शतकानंतर मराठी वाङ्मयामध्ये विविध जाती जमातीमधून कवी मंडळी काव्यरचना करू लागली त्यामुळे मराठी वाङ्मयात एकप्रकारे नवतीच फुटली. सर्वत्र चैतन्याची प्रभा निर्माण होऊन ही वाङ्मयसृष्टी एक उपवन दिसू लागली, त्यात सर्वत्र हिरवळ जाणवू लागली. तेराव्या शतकातील एकूण सामाजिक परिस्थिती पाहिल्यानंतर ज्ञानेश्वरांच्या या कार्याची थोरवी सहज जाणवते. समाजामध्ये सर्वत्र वैचारिक वातावरण निर्माण झालेले दिसते. पूर्वीचा साचलेपणा, अज्ञान, धर्माच्या नावावर होणारी कुचंबना या गोष्टींना बाजूला ठेवून धर्माची खरीखुरी व्याख्या (जीवन व्यवहार) लोकांना समजावून सांगितली. धर्माच्या संदर्भात लोकांच्या अंधळणी पडलेले आचार-विचार बदलवून टाकून त्यातली अर्थशून्यता व्यक्त करून रूढींच्या बंधनातून समाज मुक्त केला म्हणून ज्ञानदेवांना या क्षेत्रात पहिले क्रांतिकारक, महाराष्ट्रातला पहिला बडा बंडवाला, योगी संत म्हणून संबोधले जाते.

तेराव्या शतकाचा काळ हा मराठी साहित्याच्या गंगोत्रीचा काळ आहे असे विधान केल्यास गैर

वाटू नये. या काळात स्त्री-शुद्रादिकांना एकदम वाचा फुटते आणि ते बोलू लागतात. या बोलण्यातून अत्यंत लक्षणीय साहित्य निर्माण झालेले आहे. जनाबाईचे अभंग मुक्ताबाईची ताटी रचना बहिणाबाई, चोखामेळा, सावतामाळी इ. म्हणून सकृत दर्शनी आपल्याला असे वाटते की, तेराव्या शतकापासून मराठी साहित्याचा वसंत काळ सुरु झाला आहे.

तेराव्या शतकातील वाङ्मयानंतर हळूहळू निर्माण झालेली रचना अल्प प्रमाणात असली तरी त्यातून एक नवी जाणिव व्यक्त झालेली आहे. उदा. चोखोबाचे अभंग, सेना न्हावी, सावतामाळी यांची रचना यावरुन ज्ञानदेवांच्या प्रतिभेत सामान्याला असामान्य बनविण्याची ताकद होती असे म्हणता येईल. या वाङ्मय निर्मितीच्या पाठीमागची जाणिव व प्रेरणा ही जीवंत स्वरूपाची आहे म्हणूनच तुकोबांनी असे म्हटले आहे की

"बुडती हे जन, न देखे डोळा ।
म्हणोनी कळवळा येत असे"

ज्ञानदेवांच्या रचने मागील हीच एकमेव भूमिका होती.

ज्ञानदेवांच्या लेखनामुळे सर्व संतमंडळींना आत्मोद्धाराचा मार्ग खुला झाला. ज्ञानेश्वरी या ग्रंथातील जवळ जवळ तीनचतुर्थांस भाग माणसांच्या आचरणा बद्दलचा आहे. धर्म या कल्पनेचा अर्थ हिंदु. मुस्लिम, ख्रिश्चन इतक्या मर्यादित स्वरुपाचा नसून धर्म म्हणजे आचरण हा विशाल अर्थ त्यांनी स्पष्ट केला म्हणून ज्ञानेश्वरी हा ग्रंथ केवळ अध्यात्मिक अथवा धार्मिक नसून माणसांनी माणसांशी कसे वागावे याबद्दल खऱ्या अर्थाने विवेचन करणारा आहे. ज्ञानेश्वरांनी निष्काम कर्मयोगाचे शिक्षण दिले व त्यातून 'कर्मफलत्याग' हा विचार सांगितला परंतु कर्मत्याग सांगितला नाही. ही भूमिका मानवतावादाची व भूतदयावादाची आहे म्हणून ज्ञानेश्वर हे जितके अंतर्मुख आहेत तितके बहिर्मुख आहेत. आत्मोद्धाराच्या तळमळीबरोबर समाज उद्धाराची तळमळ देखिल आहे. आपल्या ठिकाणची बुद्धिमत्ता संस्कृत पंडितांच्याकडे गहाण टाकता कामा नये. याची जाणीव करुन देणारा हा एक थोर विचारवंत असे म्हटले आहे. खरे म्हणजे तेराव्या शतकातील वाळवंटमय परिस्थितीमधील ज्ञानेश्वर हा एक झराच आहे. या झऱ्याचे पाणी व्याकुळलेल्या सर्व जणाला प्राशन करण्यास उपलब्ध करुन दिले आहे. त्यामुळेच ज्ञानेश्वरांच्या प्रभावळीतील सर्व संतमंडळी त्यांना 'ज्ञानेश्वर माउली' या अर्थाने संबोधतात.

हा ग्रंथ लिहित असताना त्यांच्या दृष्टीसमोर कुठलेही तत्वज्ञान नव्हते. त्यांची भूमिका अपरिचित असलेला विषय सोप्यात सोपा करून सांगणे हीच होती. यावरून असे म्हणता येईल की ज्ञानेश्वरांची भूमिका थोर तत्वचिंतकाची किंवा पांडित्यप्रदर्शनाची नसून ती एका श्रेष्ठ दर्जाच्या शिक्षकाची भूमिका होती गीता या ग्रंथाचे सुलभीकरण करणे हा उद्देश असतांना देखील त्यात सहजपणे काव्यात्मता आलेली आहे. ज्ञानेश्वरी म्हणजे एक निखळ काव्य आहे. ज्ञानेश्वरीकडे वाङ्मयीन दृष्टीकोनातून पहात असतांना असे दिसून येते की, ज्ञानेश्वर देखिल गीते प्रमाणेच घटना, प्रसंग ह्याचे वर्णन टाळतात. ज्ञानेश्वर ज्ञानेश्वरीमध्ये, चिकित्सक श्रोता अर्जुन, भक्तिमान श्रोता संजय, कुत्सित श्रोता धृतराष्ट्र व वक्ता श्रीकृष्ण असे तीन श्रोत्यांचे व एका वक्त्याचे वर्णन करतात. हा ग्रंथ फुलवतांना ज्ञानेश्वरांना वेगवेगळी वाङमयीन स्वातंत्र्ये घेतली आहेत. ह्या व्यतिरिक्त तत्वज्ञानाच्या निमित्ताने ज्ञानेश्वर प्रत्येक तत्वाचे ठिकाणी विश्लेषण स्वातंत्र्य भरपूर घेतलेले आहे याची कल्पना आपल्याला त्यांच्या ९००० या प्रचंड संख्येएवढ्या ओव्यावरुन येते. ९००० ओव्यामधून तत्वज्ञान प्रतिपादन करीत असतांना त्यांच्या प्रतिभेची चुणुक व काव्य सौंदर्य सहजतेने पुढे झालेले आहे. परंतु हे करीत असतांना ज्ञानेश्वरांनी गीतेची मूळ बैठक कुठेही सोडलेली नाही. परंतु त्यांनी अनुष्टुप छंदाची रचना सोडून अथवा ही तांत्रिक बंधने सोडून त्यांनी ज्ञानेश्वरीची ओवीबद्ध विस्तृत रचना केलेली आहे. ज्ञानेश्वरीची रचना करीत असतांना ज्ञानेश्वरांच्या ज्ञानेश्वरीच्या आरंभी

घेतलेल्या गणेशाच्या रूपकाला वाङ्मयीन मूल्य वा काव्याला दर्जा प्राप्त होतो. शारदेचे वंदन करतांना सुद्धा त्यांनी हेच तंत्र वापरलेले आहे. "अभिनव वाग्विलातिनी" व 'विश्वमोहिनी' हे शब्द वापरतांना रसिकांना वेगवेगळया पातळीवर वाङ्मयीन भाव अनुभुतीत यावा हा दृष्टीकोन त्यांनी घेतलेला आहे. ह्या बरोबरच त्यांनी केलेली नमने संशोधनात्मक ठरलेली आहेत. त्यांनी गुरूला वंदन केलेले आहे. ज्या ज्या ठिकाणी ज्ञानेश्वरांनी काव्याची उद्याने निर्माण केलेली आहेत. तिथे झाडे, रोपे, वेली, कारंजी निर्माण केली आहेत. श्रोता व वक्ता ह्या मधील भाव बंधने हळूवारपणे उकललेली आहेत. श्रोत्यांना विश्वासात घेण्याचे काम त्यांनी केलेले आहे वा त्यांनी श्रोत्याचा आवश्यक तेव्हढा अनुनय केलेला आहे.

हा तत्वप्रतिपादन करणारा ग्रंथ जीवनविषयक तत्वज्ञान सामान्यांच्या बुद्धीला पटेल असे सांगत सांगत, तत्वज्ञान सोपे करीत असतो. ज्ञानेश्वरीत केवळ अमूर्त अशी तत्वे नाहीत तर त्यांना मूर्तीमान करण्यासाठी दैनंदिन जीवनातील विविध दृष्टांत दिलेले आहेत. अरुपाला रुप देणे, अगोचराला गोचर करणे हा ज्ञानेश्वर प्रतिभेचा महत्वपूर्ण भाग होय.

"बोली अरूपाचे रूप दाविन,
जे इंद्रिया करवी भोगीन।"

ही कल्पना प्रत्यक्षात आणली आहे. ज्ञानेश्वरांच्या विवेचनांमधून एकेका पदाचा अर्थ उलगडण्यासाठी अनेक दृष्टांताचा हवाला देतात. म्हणून थोडक्यात असे म्हणता येईल की ज्ञानेश्वरी हे सर्वश्रेष्ठ काव्य आहे. ज्ञानेश्वर हे केवळ गीता टिकाकार नाहीत. त्यांच्या विवेचनात हे केवळ निमित्त आहे या गीतेतील श्लोकावर भाष्यकरणे हे त्यांच्या आत्मानुभुतीचा अविष्कार करणे असेच झालेले आहे. ज्ञानेश्वरी म्हणजे अनुभवाचे बोल आहेत या सबंध ग्रंथामधून ज्ञानेश्वरांचे मन आपल्याशी बोलते त्याची चाहुल सतत मराठी वाचकांना जाणवते. ज्ञानेश्वरांच्या ओव्यामधून आलेले गीता श्लोकाचे स्पष्टीकरण एकप्रकारची प्रत्ययकारीता देवून जाते. हे स्पष्टीकरण केवळ तर्क व अनुमानावर केलेले नाही तर ज्ञानेश्वर या मानाने अध्यात्माच्या सहाय्याने जो अनुभव घेतला तो इथे साकार केलेला आहे. म्हणून ज्ञानेश्वरीची प्रेरणा ही अध्यात्म अनुभवाच्या अविष्काराची प्रेरणा आहे.

• • •

थोर व्यक्ती – आधुनिक काळ

महाराष्ट्रातील प्रमुख साहित्यिक :

वि. स. खांडेकर, गो. नी. दांडेकर, आचार्य अत्रे, राम गणेश गडकरी, ना. सी. फडके, पु. ल. देशपांडे, श्री. ना. पेंडसे, व्यंकटेश माडगूळकर, द. मा. मिरासदार, रणजित देसाई, विश्राम बेडेकर, शंकर पाटील, जयवंत दळवी, चि. वि. जोशी, श्री. कृ. कोल्हटकर.

संकलन :
राजेश उल्लीवार
एम. ए., प्रथम वर्ष

आजचा युवक व आजची परिस्थिती

कृष्णा इनामदार
बी. एस्सी. तृतीय वर्ष

युवक हा सदगुणी असावा. तो सन्मार्गी असावा तो सुस्वभावी असावा. तो संयमी असावा. अबबबब--! किती ह्या अपेक्षा आजच्या युवकाकडून? शक्य आहे का असं असणं. आहे पण हजारात एक आणि बाकी त्याबद्दल विचार नका. न समजलेलंच चांगलं कारण सत्य हे नेहमीच कटू असते.

आजचा युवक निराशावादी झालाय. आजच्या युवकांना राग फार लवकर येतो. आजचा युवक भल्या व बुऱ्या मार्गातील फरक विसरत चाललाय हे असं घडतंय त्याला फक्त युवकच जबाबदार आहे असे नाही. आजची परिस्थिती निर्माण व्हायला अनंत घटक कारणीभूत आहेत; आपली शिक्षणपद्धती, आपला समाज, वाढती गुंडगीरी, वाढता भ्रष्टाचार, वाढती बेकारी इ.

शिक्षण हे आपणास जीवन जगण्यास समर्थ बनविणारे साधन होय पण आपली शिक्षणपद्धती युवकांना जीवन जगण्यास समर्थ बनवीत नाही. ही शिक्षणपद्धती इंग्रजांनी आपल्यावर राज्य करण्यासाठी त्यांना मदत करायला कारकुनांची फौज निर्माण करण्यासाठी अवलंबिली होती. स्वातंत्र्यानंतर आजतागायत आपल्या पुढाऱ्यांनी आपल्या राष्ट्रातील मूलभूत गरजा, सोयी, वातावरण, इ. बाबींचा विचार न करता अंधपणे तीच शिक्षणपद्धती वापरणे चालू ठेवले. यामुळे दरवर्षी आपल्या देशातून हजारोंच्या संख्येने अर्धवट शिक्षित विद्यार्थी शाळा महाविद्यालयातून बाहेर पडल्यावर बेकारीच्या खाईत लोटले जात आहेत.

तशाच शिक्षणाचा चक्क बाजार झाला आहे. गल्लोगल्ली शाळा व महाविद्यालय निघत आहेत. डीएड. बीएड. कॉलिजांचा हैदोस चालू आहे. विद्यार्थ्यांच्या जीवनाशी खेळ खेळताहेत या शैक्षणिक बाजारातील हपापलेले लांडगे. शिक्षणही गरीबांना; मागासवर्गीयांना परवडणारी बाब राहिलेली नाही.

आपला शासकीय कारभारही असाच आहे. सरकार सोयीसवलतींच्या घोषणा पुष्कळ करते पण त्या सर्वसामान्य लोकांपर्यंत पोहोचवण्यासाठी काहीच करत नाही. सर्वत्र लाल फितीचा कारभार. गैरफायदा घेणाऱ्यांना सोयीसवलती भरपूर आहेत पण वसतीगृहातील चंद्रकांत तपकिरेसारख्या हुशार विद्यार्थ्याला आत्महत्त्या करावी लागते. परीक्षा चालू असतांना, पोलीस पहारा असतांना काही गुंड एका विद्यार्थिनीस जिवंत जाळतात व आरामात पसार होतात. दोनचार दिवस गाजावाजा होतो व प्रकरण निवळते, थंड होते. शेवटी परिस्थिती पुन्हा तशीच मूळपदावर राहते त्यात काही फरक पडत नाही

महाविद्यालयीन युवक तर राजकारण्यांच्या हातातील खेळणे बनले आहेत. युवकांना वेठीस धरुन आपले पुढारी स्वतःच्या पोळ्या भाजून घेत आहेत. युवकांना गुंडगिरी व दहशतवाद करण्यास प्रोत्साहित केले जात आहे. युवकांना वेगवेगळी आमीषे दाखविली जात आहेत.

आजच्या युवकांना पदोपदी समस्यांना तोंड द्यावे लागत आहे. बलवान कमजोरांना उठसूठ त्रास देत

राहिलो तर कमजोरही एकदिवस गुंडगिरीची कास धरेल हेच घडत आहे. भररस्त्यात खून, पाशवी सामुहिक बलात्कार, बेदम मारहाण या व अशाच बातम्या दररोजच्या वृत्तपत्रातून वाचायला मिळताहेत.

या सर्व बाबींमुळे आजचा युवक दिशाहीन झालाय. आम्हाला दिशा दाखवण्यासारखे आमच्यापुढे असावयास पाहिजेत असे पूज्यनीय नंदादीपच कुठे आढळत नाहीत.

काय खरे आणि काय खोटे हे ठरवावे तर खरे व खोटे या तील अंतरच नाहीसे झाले आहे. कशास खरे व कशास खोटे म्हणावे ? आज ज्यांच्याकडे आदराने पाहावे अशा व्यक्तीच खरेखोटे इतके ठासून सांगत आहेत की त्यातले खरे किंवा खोटे अेक तर तेच जाणोत किंवा परमेश्वर असलाच तर तो जाणो.

आम्ही ज्या समाजाचे घटक आहोत त्या समाजात भ्रष्टाचार हा शिष्टाचार झाला आहे, देशाभिमान हा देशद्रोह झाला आहे व सदगुण हे अवगुण ठरले आहेत.

जे जे सत्य ते शिव व सुंदर असण्याऐवजी असत्य ते सत्य, अशिव ते शिव व कुरुप ते सुंदर ठरत आहे. "पतीव्रतेच्या गळ्यात धोंडा व वेश्येला मणीहार" या माडगुळकरांच्या काव्यपंक्ती आज खऱ्या ठरल्या आहेत.

शेतीच कुंपण खात आहे आणि माळीच बाग सुकवत आहे. युवकांसमोर टी. व्ही. सारखे सतत असलं प्रतिपादन करणारे माध्यम फेकण्यात आले आहे. युवकांचे ब्रेनवाशिंग इतके व्यवस्थित चालू आहे की यात आम्हाला ब्रेन आहे की नाही हीच शंका येतेय.

परिस्थिती अतिशय नाजूक आहे. योग्यवेळी योग्य पाऊल जर उचललं गेलं नाही तर या दबलेल्या शांततेतून भयानक स्फोट होणार आहे व त्यावेळी सर्व काही हाताबाहेर गेलेलं असणार आहे.

आजच्या युवकाला या परिस्थितीतून कोणी मुक्त करील का हेच बघणे सध्या क्रमप्राप्त आहे. आपल्या हाती एवढंच आहे. - - - - -

• • •

थोर व्यक्ती – आधुनिक काळ

महाराष्ट्रातील प्रमुख कवी :

गोविंदाग्रज, कुसुमाग्रज, वसंत बापट, ग. दि. माडगुळकर, बा. भ. बोरकर, बालकवी, सोपानदेव चौधरी, मंगेश पाडगांवकर, नारायण सुर्वे, ग्रेस, बा. रा. कांत, पद्मा.

महाराष्ट्रातील प्रमुख नाटककार :

आचार्य अत्रे, राम गणेश गडकरी, विजय तेंडुलकर, अण्णासाहेब किर्लोस्कर, मधुकर तोडरमल, चि. त्र्यं. खानोलकर, जयवंत दळवी, वरेरकर, वसंत कानेटकर, पु. ल. देशपांडे.

संकलन :

राजेश उल्लीवार

बी. कॉम., तृतीय वर्ष

" इतिहास हे मनोरंजन नसून पूर्वी घडलेल्या चांगल्या कार्याचे पुढील काळांत अनुकरण करणे होय "

नम्मेवार ज्ञा. द्वारकानाथ
बी. ए., द्वितीय वर्ष

इ. स. पूर्व ते इ. स. १९५२ पर्यंतचा नाण्यांचा इतिहास व नाणी

इतिहासाचा अभ्यास करण्याकरीता साधनांची आवश्यकता असते. नाणी हे त्यातले प्रभावी साधन आहे. नाण्यांच्या सहाय्याने त्या काळातील आर्थिक सामाजिक, व धार्मिक परिस्थितीची माहिती मिळू शकते. म्हणून नाण्यांचा अभ्यास ही महत्वाची घटना आहे.

इ. स. पूर्वी रामायण व महाभारतासारख्या काळात तर सोन्यांच्या मोहरा होत्या त्या काळच्या लोकांचे तर भाग्यच म्हणावे लागेल कारण त्या वैभवाचे सध्याच्या काळात तरी स्वप्नच पहावे लागेल.

त्यानंतर हारपा व मोहेंजोदारोचेही काही नाणी सापडलेली आहेत. त्याकाळानंतर पासून ते इ. स. १९५२ पर्यंतची नाणी आता पाहू या ! विज्ञानाचे निरिक्षण तर सर्वच करतात पण आपण इतिहासाचे निरिक्षण करू या !

भद्दे

ही नाणी इ. स. पूर्व मधील सिकदराच्या भारतावरच्या आक्रमणाच्या अगोदरची असावीत कारण ही नाणी अनिश्चित आकाराची व वजनाची आहेत व त्यावर कसचेही चित्र नाहीत. ही नाणी तांब्याची आहेत.

पण " शाईपैसा " म्हणून या नाण्याचा उपयोग आठराव्या शतकाच्या उत्तरार्धात व एकोणविसाव्या शतकाच्या पूर्वार्धात पुन्हा अस्तित्वात आले.

छोटया बाळांना त्यांचे वडील मडळी खाऊ वगैरे घेण्यासाठी देत. या एक्या पैशाचा त्या काळात पाव कि. ग्रॅ. पोहे, एक किलो भाजी, पंचवीस ग्रॅम मिठाई येत असे.

सिकदराच्या आक्रमणानंतरची नाणी

सिकदराच्या इ. स. पूर्व ३२७ च्या आक्रमणाचा परिणाम म्हणजे भारतीय नाण्यांत सुधारणा झाली. सिकदराने जिंकलेला सर्व प्रदेश सम्राट विक्रमादित्य (दुसरा चंद्रगुप्त) यांच्याकडे आला. इ. स. ३२० ते ५५० हा गुप्तांचा काळ फार भरभराटीचा व सुखाचा होता. सम्राट विक्रमादित्य हा कट्टर विष्णूभक्त होता. त्यामुळे यानेच " रामशिक्का " नावाचे नाणे काढलेले असावे यावर द्रविडी किंवा संस्कृतची २ चाके आहेत. भरभराटीमुळे तो शिक्का चांदीचा असेल. यावर रामायणातले प्रसंग चित्रण केलेले आहेत.

या नाण्यांचा उपयोग म्हणजे स्त्रियांच्या प्रसुतीत अडथळे येऊ नये म्हणून त्याचे घेतलेले पाणी त्या स्त्रिला पाजवले जाते अशी अजूनही प्रथा आहे. व श्रद्धाही आहे.

याच काळात आर्य लोकांच्या भागातही नाणी सुधारलेली असावी. कारण ही नाणी निश्चित वजनाची आहेत व चित्रे सुद्धा आहेत. एका नाण्यांवर गाय दिसत आहे. हे नाणे बरोबर तीन ग्रॅमचे आहे. व दुसरी दोन नाणी बरोबर दहा ग्रॅमची आहेत. यात

एकावर रामाच्या हातात धनुष्य आहे. व एकावर गाई असाव्यात कारण वैदीक काळात संपत्ती ही गाईच्या संख्येत होती. व पूर्वी रामायणही घडलेले होते. यामुळेच त्यावर वरील चित्रे असावीत ही नाणी तांब्याची आहेत.

मुसलमानांच्या भारतावरच्या आक्रमणानंतरची नाणी

इ. स. १२०० मध्ये मुसलमान लोक प्रथम, हिमालयाच्या खिडीतून हिंदूस्थान जिकण्यास उतरले. पुढील काळात त्यांनी बराच भाग जिंकून आपली सत्ता तेथे चालवू लागले व अनिश्चित आकाराची, वजनाची नाणी आपल्या गर्वाने चलणात आणली असावीत. कारण यावर एका बाजूने "अल्ला" व दुसऱ्या बाजूने "चाँद" आहे. "अल्ला" उर्दूतून लिहिलेले आहे. ही नाणी तांब्याची आहेत.

गोवळकोंड्याच्या कुतुबशाहीच्या निजामसरकारची नाणी

यांनी मात्र पूर्वीच्या सुधारित नाण्यांचा आदर्श घेवून नवीन तयार केली. या काळात चौसष्ठ पैशाचा रुपया होता. यात एक पैसा (पैसा), अर्धा पैसा (पै), तिना पैसा (मोठा पैसा) असत. ही तांब्याची आहेत. यात एका बाजुने अल्ला व दुसऱ्या बाजुने त्याच्या बद्दलच कांहीतरी लिहिलेले आहे. हे अरबी भाषेतून लिहिलेले आहे. याच काळात "चारमिनार शिक्का" (एक रुपया) चांदीचा होता. हे नाणे दहा ग्रॅम (एक तोळा) वजनाचे होते. हा गाळला तर तर चांदी दिड रुपयाची होई. म्हणजे तेंव्हा चांदी दिड रुपया तोळा होती.

या नाण्यांवर मधोमध चारमिनार आहे. हा शिक्का निझामुलंमुल्क अफेजा बहादूर शहा (परशीन १३२७) चा आहे. याच्या भोवताली "जार्व फरचुंदा बुनयाद" असे लिहिलेले आहे.

या एका रुपयांत दोन किलो मिठाई किंवा आठ पायली (४० कि. ग्रॅ.) ज्वारी येत होती.

तीन पैसा मात्र खूप मोठा होता म्हणून त्याचा लोक थट्टेने "दिखाने मे डब्बू, चलने में सिरावा" म्हणत.

पुढे निजामाने आंध्र लोक आकर्षित व्हावे म्हणून की काय, त्यांचे लक्ष्मी कुलदैवत असल्यामुळे निजाम सरकारने "विजयालक्ष्मीचा" "पै" (अर्धा पैसा) काढला. यावर एका बाजूने विजयालक्ष्मीचे (ब्रम्हदम्बा पार्वती) चित्र व दुसऱ्या बाजूने "विजयालक्ष्मी" असे तेलगूतून लिहिलेले आहे. हे नाणे तांब्याचे आहे.

पुढे हिंदु लोक याला पुजेमध्ये सुद्धा ठेवू लागले आताही काहींच्या घरात पुजेसाठी हे नाणे आहे.

ब्रिटीश नाणे

कांही काळानंतर रुपया हा सोळा आण्यांचा झाला ब्रिटिशांनी जेंव्हा भारतात "इस्ट इंडिया कंपनी स्थापिली तेंव्हा त्यांनीही निजामाप्रमाणेच सहा पैशाचा एक आणा केला व अर्धाआणा, एकआणा अशी नाणी काढली (१८३५) हा काळ राणी व्हिक्टोरियाचा होता.

ब्रिटिशांची सुधारीत नाणी

ब्रिटिशांनी इ. स. १८५७ च्या उठावानंतर भारतातला बराच भाग काबीज केला. नंतरही नाण्यांवर त्या–त्या राजा, राणींची चित्रे येवू लागली या काळात राजा जॉर्ज होता.

नंतर शंभर पैशाचा रुपया झाल्यानंतर ही पूर्वीची नाणी लोक गळयात वगैरे बांधून घेवू लागले आताच्या काळातसुद्धा लमाणीसारख्या जमातीत आपल्या कपड्यांवर नाणे लावून घेण्याची पद्धत आहे.

त्याकाळात लोक जास्त कांही दूरवरच्या यात्रेवर जात नसत. पण जे लोक पंढरपूरला वारीकरिता जात. तेंव्हा पंढरपूर इंग्रजांच्या ताब्यात होते. त्यामुळे त्यांचीच नाणी चालत. तेंव्हा या भागातल्या लोकांना तेथे गेले की पैसे बदलावे लागत निजाम

सरकारच्या ८५ पैशाला ब्रिटिशांचा एक रुपया घेत. म्हणजे इंग्रजाच्या पैशाची किंमत जास्त होती. इकडे लासूर, वैजापूर पर्यंतच निजामचा कब्जा होता ही सर्व नाणी तांब्याची आहेत.

ब्रिटीशांची पुन्हा नाणी बदलली

ही सुद्धा तांबे धातूची व गोल आकाराची व याला एकमध्ये छिद्र होते. (१९४५) ही नाणी एका पैशाची होती. म्हणजे ब्रिटिशांनी मधल्या छिद्राएवढे तांबे बचत केले व भारतीयांना असे नवीनच कांही-तरी दाखवून आकर्षित करीत होते.

भारताची नाणी
स्वतंत्र भारताची नाणी

भारत स्वतंत्र झाल्यावर सुद्धा भारताची तांब्यातील नाणी होती. व पूर्वीच्या ब्रिटिशांच्या गोल छिद्राच्या नाण्यांने स्त्रियांनी याचा उपयोग कुंकु लावण्यासाठी केला. व पुढे भारतीय नाण्यांत खूप सुधारणा झाली.

आता सुद्धा भारतीय नाण्यांवर कांहीवर एका बाजूने नेत्यांची चित्रे अशोक स्तंभ–यावर सिंह, बैल किंवा गाय, घोडा हे पूर्वी युद्धात व सगळीकडे उपयोगी असणाऱ्या प्राण्यांचे चित्र आहेत. गाईला हिंदू धर्मात माता मानतात. तिची पूजा करतात. त्या अशोकस्तंभाखाली "देवनागरीलिपीत" "सत्यमेव जयते" असे लिहिलेले आहेच. नाण्यांत खूप सुधारणा होत आहे हे आपण पाहतच आहोत. आता जगात अनेक प्रकारचे नाणी अस्तित्वात आली आहेत.

आता तरी भारतात अॅल्यूमिनियमची नाणी! इतकी किंमत कमी झाली पुढे कशाची नाणे होणार हा एक विनोदच ठरणार आहे. सध्या पैसे इतके हलके आहेत की ती, फुंकली तरी उडून जातील. हसावे की, रडावे अशी स्थिती निर्माण होणार आहे.

पण बहुतेक वृद्ध–जुनी माणसे विज्ञानावर विश्वास जरी न ठेवत नसली तरी ते म्हणतात की पूर्वीची नाणी जास्त प्रमाणात जवळ ठेवता येत नसत कारण त्यांचे वजन जास्त होते त्यामुळे त्या बाबतीत नोटाच बऱ्या असे ते म्हणतात.

पूर्वी पैशाला किंमत होती पण अलीकडील जीवना-वश्यक वस्तूंना किंमत नव्हती पण सध्याच्या काळात तरी उलट झालेले आहे. आता पैशांना किंमत नाही. जीवनावश्यक वस्तुना किंमत आहे.

निजाम सरकारच्या काळात देखील थोडे दिवस नोटा होत्या पण त्यांना किंमत होती. नोटा पाहिजे असल्यास, समजा दहा रुपयांची नोट पाहिजे अस-ल्यास त्याच्या दुप्पट संपत्ती तेथे ठेवावी लागत व पुन्हा नोट परत करतेवेळी ती संपत्ती परत मिळत असे. या पद्धतीमुळे सरकारची तिजोरी रिकामी होत नसे पण हे फक्त श्रीमंत लोकानांच जमत असे.

ही वरील नाण्यांचा माहिती इतिहास प्रेमींना बरीच उपयुक्त ठरणार आहे.

● ● ●

थोर व्यक्ती – आधुनिक काळ

प्रमुख गायक :

पं. भीमसेन जोशी, वसंतराव देशपांडे, सुधीर फडके, किशोरी आमोणकर, हिराबाई बडोदेकर, बालगंधर्व, अब्दुल करीमखाँ, कुमार गंधर्व, सवाई गंधर्व, जितेंद्र अभिषेकी.

संकलन :

राजेश उल्लीवार
बी. कॉम., तृतीय वर्ष

दलितांचे कैवारी – डॉ. आंबेडकर

नांदेडकर के. जे.
बी. एस्सी. (प्रथम वर्ष)

अत्याचाराशी झगडण्यासाठीच मनुष्याचं जीवन आहे. २० मार्च १९२७ क्रांतीकारी दिवस, त्या दिवशी सूर्य उगवला आणि लोकांना एक नवी जाग आली. त्यांना नवा प्रकाश दिसला. महाडच्या चवदार तळयाने क्रांतीचा पेट घेतला होता. सार्वजनिक चवदार तळयावर अस्पृश्यांनी पाणी पिण्याचे केवळ निमित्त झाले होते. बहिष्कृत हितकारिणी सभेच्या वतीने घेतलेल्या 'कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषदे'च्या दिनांक १९ व २० मार्च १९२७ च्या अधिवेशनात अस्पृश्यांच्या अुन्नतीसाठी विविध ठराव पास केले गेले होते. २० तारखेस अधिवेशन संपल्या-वर दुपारी अस्पृश्यांच्या हक्काची अंमलबजावणी करण्यासाठी महाड येथील चवदार तळयावर पाणी पिण्याचा अेक ठराव विशेषत्वाने मांडला गेला होता आणि अस्पृश्यांच्या महाड क्रांतीने पेट घेतला होता.

तुम्ही आम्ही जर अेका धर्माचे, तुमचे आमचे जर देव अेक तर माणुसकीच्या हक्कानुसार समान हक्क मिळाले पाहिजेत अशी अस्पृश्यांनी अस्मितेची भाषा बोलण्यास सुरवात केली, तेव्हा मात्र संघर्षाला खरी सुरवात झाली

हिंदूचा पवित्र म्हणविणारा आचारग्रंथ 'मनस्मृती' अस्पृश्यांना स्पृश्यापासून शक्य तेवढ दूर करीत असे. अशा या मनस्मृतीची होळी सुद्धा डॉ. आंबेडकरांनी परिषदेच्या साहयाने केली.

'भीम' भीम नाव समोर आलं की महाभारतातल्या भिमाची आठवण आल्यावाचून राहणार नाही. या काळातील बकासूर म्हणजे अस्पृश्याना सोडून बाकी सगळा समाज, या बकासूर समाजाला धडा शिकव-णारा हा भीम सुद्धा त्या भिमापेक्षा कुठेही कधीच कमी पडला नाही. इच्छा तिथे मार्ग या प्रमाणे डॉ. आंबेडकरांनी अत्यंत प्रतिकुल परिस्थितीत समाजाला तसं सुधारित करण्यांचा प्रयत्न केलाच पण त्यांच्या शिक्षणात सुद्धा त्यांना अशाच अडचणी येत होत्या. परंतु जिज्ञासूपणामुळेच त्यावर मात करुन त्यांनी मार्ग मोकळे करुन घेतले.

पुस्तक समोर असलं की, डॉ. आंबेडकर सर्व भान विसरुन जात. शिक्षणाने सर्व काही करता येते. 'शिक्षण हे वाघीणीचे दुध' आहे म्हणूनच 'शिका' संघटीत व्हा, संघर्ष करा असं त्यांनी सुचविलं.

डॉक्टरांच्या हातुन पुढे चांगलं कार्य होणार म्हणून इंग्लंडहून हिंदुस्थानात परत येताना त्यांच्या बोटीला अपघात झाला डॉक्टर बचावले मात्र पुस्तके पाण्यात समाधिस्त झाली.

तेजस्वी खणखणीत, सणसणीत, सडेतोड, विद्वतापूर्ण, व कतृत्वपूर्ण वस्तुस्थितीदर्शक भाषणाने गोलमेज परिषद गाजवून अस्पृश्य समाजाची गऱ्हाणे ब्रिटिश राजासमोर मांडली. प्रत्येक ठिकाणी जाणे शक्य नाही म्हणून त्यांनी आपल्या मार्गदर्शनाखाली एकंदर 'मुकनायक, बहिष्कृत भारत, समता आणि जनता' अशी चार वृतपत्रे काढली.

बहिष्कृत, दलित समाजाचा विकास खऱ्या अर्थाने करण्यासाठी स्वतंत्र व वेगळा मतदार संघ त्यांनी निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला. पण म. गांधींच्या मध्यस्थीमुळे तो निर्णय त्यांनी रद्द केला. कायदे मंडळात 'मजूर मंत्री' असून सुद्धा त्यांनी विशेष अशी मात्रा जमविली नाही. घटनाकार म्हणून यशाची अजून एक पायरी डॉ. आंबेडकर पुढे गेले. बाबासाहेबांनी देशातील दलित समाजाला जागृत केले व निर्भय बनविले. दलितांच्या उद्धारासाठीच त्यांनी आपले सगळे आयुष्य वेचले, त्यामुळेच दलित समाज जागा झाला. भारताच्या राज्यकारभाराची घटना तयार करण्यात त्यांचा फार मोठा वाटा हृया देशाला त्यांनी दिला. देश त्यांचा ऋणी आहे. हृया सर्व जिवनचरित्राचा उल्लेख समजून भारतसरकारने भारताचा सर्वोच्च बहुमान 'भारतरत्न' बहाल केला आहे.

६ डिसेंबर १९५६ रोजी डॉ. जरी नश्वर शरीराने गेले तरी हिंदुस्थानाच्या इतिहासात त्यांचं कार्य प्रामुख्याने उल्लेखित करावे लागेल.

शतशः प्रणाम

थोर व्यक्ती – आधुनिक काळ

चित्रपट–दिग्दर्शक :

व्ही. शांताराम, भालजी पेंढारकर, अनंत माने, राजा परांजपे, दिनकर पाटील, राजदत्त, बाबुराव पेंढारकर, बाबुराव पेंटर, दत्ता धर्माधिकारी, प्र. के. अत्रे.

समाज–सुधारक :

म. ज्योतीबा फुले, आगरकर, महर्षी धों. के. कर्वे, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, राजश्री शाहू महाराज, वि. दा. सावरकर, विठ्ठल रामजी शिंदे, इ.

क्रांतीकारक :

स्वा. सावरकर, वासुदेव बळवंत फडके, चाफेकर बंधु, अनंत कान्हेरे, विष्णू गणेश पिंगळे, शिवराम हरी राजगुरु, सेनापती बापट, बाबाराव सावरकर, इ.

संकलन :

राजेश उल्लीवार

बी. कॉम., तृतीय वर्ष

" मला आवडलेला कादंबरीकार ह. ना. आपटे "

कु. सुमिता जोशी
एम. ए. (प्रथम वर्ष)

मराठी वाङ्मय इतिहासात कादंबरी लेखनप्रकार अत्यंत महत्वाचा असा समजला जातो. या कादंबरी वाङ्मयात साहित्यविषयक कृतींना महत्व प्राप्त होत असते. हरिभाऊनी प्रारंभी कादंबरी लेखनाला 'आजकालच्या गोष्टी' असे नाव देऊन सुरुवात केली आहे. येथे आजकाल ही प्रतिमा एका विशिष्ट अर्थाने वापरली जाते. आजची अवस्थाही कालच्या अवस्थेला जोडू पहाणारी आहे. हरिभाऊ आपल्या कादंबरी लेखनात कुठे कुठे सनसनाटी चित्रण करतात यांच्या कादंबरी लेखनात रहस्यमयताही आलेली आहे कधी कधी हरिभाऊना अनावश्यक वाटणारा तपशील वाचकांचे लक्ष वेधून घेण्याच्या दृष्टीने आवश्यक आहे असे वाटल्यावरुन हरिभाऊ लेखन करतात. हरिभाऊच्या कादंबऱ्यात जाणिव विश्व व्यक्तींवर केंद्रित झालेले आहे. हरिभाऊच्या कादंबरी लेखनाचे आणखी एक वैशिष्ट्य असे की, त्या काळी समाजात ज्या नवीन सुधारणा येत होत्या त्याबद्दल कादंबरी लेखनात तिरस्कार होता. हरिभाऊनी या सुधारणा स्विकारण्याचा प्रयत्न केला. हरिभाऊनी आपल्या कादंबरी लेखनात समाज व व्यक्ती यांच्यात जे नाट्य असते या नाट्याचे चित्रण व्यक्तीच्या भावजीवनातील नाट्य व्यक्त करु पाहतात.

हरिभाऊच्या लेखनात प्रकट झालेल्या गुणविशेषांचा विचार करत असताना लक्ष्यात घेण्याची जी गोष्ट आहे ती ही की, जिला कला निर्मितीची विशुद्ध प्रेरणा असे आपण म्हणतो, त्यापेक्षा ही प्रेरणा भिन्न आहे: ह्या प्रेरणेतून हरिभाऊची कादंबरी मुख्यत्वे करुन निर्माण झालेली आहे आणि असे असूनही त्या लेखनामध्ये श्रेष्ठ दर्जाचे कलागुण अवतरलेले आहेत. हरिभाऊच्या लेखनामागील प्रेरणा ही समाजोद्धाराची असली तरी हरिभाऊ हे प्रचारक नव्हते. कादंबरी हे विशिष्ट समाज सुधारणांच्या प्रचाराचे साधन ह्या दृष्टीने त्यांनी कादंबरीकडे पाहिले नाही श्रेष्ठ दर्जाच्या कलावंताच्या ठिकाणी जे वृत्तिगांभीर्य आढळते त्याच वृत्तिगांभीर्याचा, high seriousness चा प्रत्यय आपणास हरिभाऊचे कथा साहित्य वाचताना येतो. हरिभाऊच्या अंतःकरणातील समाजोद्धाराची तळमळ हा ह्याच वृत्तिगांभीर्याचा, ह्याच high seriousness चा एक अपरिहार्य भाग होता.

हरिभाऊची कादंबरी ही चित्रविचित्र रंगांचे किंवा फुलापानांच्या नक्षीचे कापड आहे. "पण लक्ष्यात कोण घेतो ?" "यशवंतराव खरे", "मायेचा बाजार" ह्या सारख्या कादंबऱ्यांच्या कथापटामध्ये हरिभाऊनी ही एकात्मता साधण्यात अनन्यसाधारण यश संपादन केले आहे अनेक व्यक्ती, अनेक कुटुंबे ह्या वटवृक्षाखाली नांदत आहेत. हरिभाऊच्या कादंबरीने सतत आपल्या डोळ्यापुढे ठेवले ते कादंबरीचे हे रुप होय. हरिभाऊची कादंबरी ही अनेकदा अनेक नायकत्व आणि अनेक नायिकात्व लाभलेली कादंबरी असते. "पण लक्षात कोण घेतो ?" ही जेवढी यमुची तेव्हढीच दुर्गाची आणि इतर अनेकांची शोककथा आहे.

हरिभाऊच्या कादंबरीतील व्यक्ती ही व्यक्ती असली तरी ती मुंडी नाही. ती आपल्या डोळ्यासमोर येते ती अनेक नात्यांनी. ही सर्व नाती ती आपल्या बरोबर घेऊन कादंबरीत येत असते. "यशवंतराव खरे" मधील श्रीधरपंतांसारखी समाजापासून फटकून वागणारी व्यक्ती देखील आपल्या डोळ्यासमोर येते, ती केवळ वैयक्तिक स्वरुपात नव्हेतर खऱ्याअर्थाने तिच्या "सामाजिक" स्वरुपात. ह्यांच्या कादंबऱ्यामध्ये व्यक्तीचे वैयक्तिक कौटुंबिक आणि सामाजिक रुप त्यांच्या चित्रणातून एकाच वेळी आपोआप व्यक्त होत असते. "पण लक्ष्यात कोण घेतो ?" सारख्या कादंबरीतील प्रत्येक व्यक्तीचित्र हे जसे अनन्यसाधारण आहे, तशीच अनन्यसाधारणता व पृथगात्मता यांतील प्रत्येक कुटुंबचित्राला लाभलेली आहे. हरिभाऊ, व्यक्तिदर्शन, कुटुंबदर्शन आणि समाजदर्शन साधतात ते दैनंदिन जीवनातील अत्यंत सामान्य घटनांच्या आधारे. "पण लक्ष्यात कोण घेतो ?", किंवा "यशवंतराव खरे" ह्या कादंबरीमध्ये एकही प्रसंग असा नाही की, जो सर्व सामान्यांच्या जीवनात हरघडी पाहण्यात येत नाही. हरिभाऊची भिस्त जीवनावर आहे. त्यांचा विश्वास अंगभूत असलेल्या चैतन्यतत्वावर आहे. जीवनासंबंधीचे आपले अखंड कुतूहल ह्या चैतन्याच्या जाणिवेवर अधिष्ठित आहे. जीवनातील दैनंदिन सर्वसामान्य घटनांमध्येच कोठेतरी जीवनावर प्रकाश टाकण्याजोगे व आपले लक्ष वेधून घेण्याजोगे कांहीतरी असते. कादंबरीकार ह्या दृष्टीने असणाऱ्या हरिभाऊच्या श्रेष्ठत्वाचे हे एक गमक आहे. ते ज्या घटनांच्या आधारे जीवनचित्र रेखाटीत असतात त्या घटना वरवर पहाता अगदीच क्षुल्लक वाटतात अशा असतात. पण त्यांच्या अशा घटना वर्णनातून कौटुंबिक जीवनाचे हुबेहूब दर्शन आपल्याला होत असते. हरिभाऊनी केलेल्या चित्रणातून दैनंदिन जीवनात त्यांच्या संबंधात भासणारा कंटाळवाणा, तोच तोच पणा आपल्याला जाणवत नाही येथे जाणवते ती सदर घटनांची अर्थसूचकता, जीवनावर प्रकाश टाकण्याची त्यांचे ठिकाणी असलेली अपूर्व शक्ती अशा दैनंदिन जीवनात वरवर पहाता सामान्य भासणाऱ्या घटनांच्या चित्रणातून हळूहळू एक अनुभवाकृती साकार होऊ लागते आणि तिची अर्थसघनता आपणास एकसारखी जाणवू लागते. सामान्यांमध्ये दडलेला लक्षणीय जीवनार्थ व्यक्त करणे, जीवनाची कथा तद्द्वारा प्रकट करणे ह्या कार्यामध्येच हरिभाऊची सामाजिक कादंबरी अथपासून इतीपर्यंत रंगलेली असते. ती सामान्य माणसांची असामान्य कथा असते. हरिभाऊच्या कादंबरीतील जी पाने आपल्याला विशेषत्वाने लक्षात रहातात आणि ती विलक्षण जिवंत भासतात. "मधलीस्थिति" पासून "कर्मयोग" पर्यंतच्या त्यांच्या कादंबऱ्यातील कजाग, भांडकुदळ, आपमतलबी बायकांची सगळीच चित्रे अत्यंत उठावदार झाली आहेत. खरे म्हणजे त्यांच्या अनेक कादंबऱ्यांतील अनेक पात्रावर त्यांचा थोडा रोष आहे. परंतु त्यांचे हरिभाऊनी केलेले चित्रण अत्यंत जिवंत उतरलेले आहे. हरिभाऊ व्यक्तिमनाचे विविध खेळ न्याहाळण्यात आणि प्रकट करण्यात केवळ रंगत नाहीततर व्यक्ती म्हणजे काय ह्या संबंधीची अचूक जाणीव सतत व्यक्त करतात असेच लक्ष्यात येते. हरिभाऊच्या कादंबऱ्यांतील स्त्री–पुरुष–चित्रेही ही प्रातिनिधीक आहेत असे जाणवते, आणि ती एक हरिभाऊच्या कादंबरी वाङ्मयाचा स्पृहणीय गुण विशेष आहे. १८८५ साली हरिभाऊचा उदय होतो आणि यानंतर १९१७ पर्यंत असे एक ही वर्ष आढळत नाही की, ज्या वर्षी हरिभाऊची कमीत कमी एकतरी कादंबरी क्रमशः प्रकाशित होताना दिसत नाही. १८८५ पासून जवळ जवळ ३२ वर्षे हरिभाऊ आपल्या वाचकांना न चुकता प्रतिवर्षी भेटत आहेत, असे दिसून येते. एवढ्या प्रदिर्घ कालखंडावर एकसारखे आपल्या वाचकासमोर अव्याहतपणे अवतरणारे अव्वल दर्जाचे कादंबरीकार ह्या काळात जागतिक वाङ्मय क्षेत्रात किती आढळतील याची शंकाच आहे.

मला हरिभाऊच्या कादंबऱ्या फार वाचाव्याशा वाटतात. त्याचे एक आनुषंगिक कारण असे की, ज्या

जगापासून तुम्ही आम्ही दूर गेलेलो आहोत त्या जगाची चित्रे आपल्याला स्पष्ट पहावयास मिळतात. ज्यात मुंबई, पुणे आणि महाराष्ट्रातील लहानमोठी गावे, त्यांतील गल्ली–बोळांचे, समया–पणत्यांचे, चौसोपी वाड्याचे, ओसरी–माजघराचे, भटजींचे उपाध्यायाचे, ब्राह्मणांचे मध्यस्थांचे ह्यात प्रस्थ आढळते. आवडीने काल कडे पहावे व जुन्या स्मृतींना उजाळा द्यावा असा यातील वाचनातून येणारा अनुभव आहे.

थोर व्यक्ती – आधुनिक काळ

उद्योगपती :

लक्ष्मणराव किर्लोस्कर, शंतनुराव किर्लोस्कर, आबासाहेब गरवारे, डहाणूकर आपटे, ओगले, बाबुराव पारखे.

प्रमुख चित्रपट–कलावंत :

सुलोचना, राजा परांजपे, राजा गोसावी, सीमा, रमेश देव, जयश्री गडकर, अशोक सराफ, दादा कोंडके, डॉ. श्रीराम लागू, निळू फुले, रंजना, लक्ष्मीकांत बेर्डे.

प्रमुख रंगभूमीवरील–कलावंत :

दाजी भाटवडेकर, प्रसाद सावरकर, बालगंधर्व, केशवराव दाते, गणपतराव जोशी, दत्ता भट, श्रीराम लागू, प्रभाकर पणशीकर, चित्तरंजन कोल्हटकर, काशीनाथ घाणेकर, कीर्ती शिलेदार.

पार्श्वगायक :

लता मंगेशकर, आशा भोसले, सुधीर फडके, मुकेश, महंमद रफी, सुरेश वाडकर, किशोरकुमार, मन्नाडे.

संकलन :
राजेश उल्लीवार
बी. कॉम. (तृतीय वर्ष)

राष्ट्रीय एकात्मता

अशोक पाटील वेबापूरकर

विद्यार्थी मित्रांनो कोणत्याही गोष्टीला संघर्ष करण्या अगोदर संघटीत होणे आवश्यक आहे. तुम्ही तुमच्या हाताकडे पहा पाच बोटे जर एका ठिकाणी आणली तरच मुठी बनते. त्या प्रमाणे राष्ट्र बलाढ्य व विकसित करावयाचे असेल तर राष्ट्रीय एकात्मतेशी वंचित राहता येणार नाही.

आता आपण राष्ट्रीय एकात्मता म्हणजे काय ? हे पाहू. राष्ट्र म्हणजे एखादा विशिष्ट भूप्रदेश असे शब्द प्रयोग करु शकतो. एकात्मता या शब्दाचा शब्दार्थ एकमेकाबद्दल आत्मियता जिव्हाळ्याचे संबंध प्रस्थापित करणे, बंधुभावाने वागणे पण समाजाशी अन्यव्यक्तीशी संबंध असला पाहिजे. या भूखंडप्राय देशामध्ये, प्रांता–प्रांतातील लोकामध्ये बंधुत्वाची जाण निर्माण व्हायला हवी. "हिंदू, मुस्लीम, शिख, इसाई, सभी है भारत के भाई भाई", असं, 'सर्वधर्मसमभाव', या ध्येयाने प्रेरित होवून एकात्मतेच्या विषयी बंधुभावाची, प्रेमाची आपूलकी निर्माण होणे यालाच एकात्मता असे म्हणू शकतो.

खरच या राष्ट्राला एकात्मतेची गरज असते काय? हा दुसरा प्रश्न आहे. याचे उत्तर असे आहे, की राष्ट्रीय एकात्मतेशिवाय ते राष्ट्र राष्ट्र म्हणून राहूच शकत नाही. याची विसंगत आपणाला करता येणार नाही. तसेच एकात्मतेची गरज तात्पुरती असता कामा नये. कारण एखादा मित्रराष्ट्रानी आपल्यावर हल्ला चढविला तेव्हा आपण सारे ताबडतोब एकत्र येतो. जर एकात्मता कायम स्वरुपाची असेल तर, प्रत्येक व्यक्तीच्या हृदयात हा माझा देश आहे, हे माझे बांधव आहेत, माझ्या देशावर माझे प्रेम आहे. हे खोलवर दडले पाहिजे. एकात्मता आणि आपण हे प्रत्येक व्यक्तीच्या रक्तात भिनविला पाहिजे, तर ती कायम टीकू शकेल. मानवाच्या जीवनावश्यक वस्तू अन्न, वस्त्र, निवाऱ्या बरोबरच एकात्मताही मानवी समुहाला अत्यंत आवश्यक आहे. प्रत्येक राष्ट्राला एकात्मतेची गरज असते, मग तो देश गरीब असो, श्रीमंत असो. आमच्या देशात अनेक प्रकारच्या व्यक्ती, जाती, धर्म, वंशाचे आहेत ह्या सर्वासाठी एकात्मतेची गरज अत्यंत आवश्यक आहे.

भूखंडप्राय भारत देशाला तर एकात्मतेची गरज ज्यास्त प्रभावी साधन ठरु शकते. आज आमचा देश अनेक प्रांतात विभागला गेला आहे. या अनेक प्रांतात वेश, भाषा अनेक आहेत. त्यामुळे भाषाविषयी भांडणे, अंदोलने छेडतात. यातुन देशाची आर्थिक संपत्ती नासधूस केली जाते. मग यातून एकात्मता साध्य करु शकते काय ? नाही, अशामुळे तर देश अधोगतीला लागतो. अनेक ठिकाणी जातीय दंगली राजकीय माध्यमातून घडविल्या जातात. उदा. परवाच राममंदिराच्या प्रश्नाविषयी हजारो लोकांचे मृत्यू झाले. पण ते प्रत्यक्षात राजकीय भांडणे हे जातीयवादावर आणलेले आहे. अशा दंगलीमुळे श्रमजीवी गरीब मागासलेल्या समाजाचे अतोनात नुकसान होते. मग एकमेकावर बंधूभावाचे प्रेम निर्माण होवू शकते काय ? प्रेम निर्माण होत नसून शत्रूत्व निर्माण झालेले दिसून येते.

देशाला आधुनिक जगात इतरांच्या बरोबरीने न्यायचे असेल तर राष्ट्रासाठी एक होऊन रात्रंदिन श्रम करुन आम्ही राष्ट्राला जगाच्या सर्वोच्चतम अशा शिखरावर नेऊ शकतो. दुसऱ्या महायुद्धात जमिनीची झालेली विध्वंसक हानी ही प्रत्यक्ष पाहताना, ऐकताना, वाचताना अंगावर काटे उभे राहतात. ज्या भागावर बॉम्ब हल्ले पडले ते नागासकी हिरोशिमा ह्या शहरावर. लाखो व्यक्तींना प्राण सकट मुकावे लागले. एवढेच काय आताच्या या युद्धामध्ये अमेरिका इराण ह्या देशांची अब्जो रुपयांची नासधुस झाली. तरी पण छोटघाशा इराक ने एवढ्या बलाढ्य बलशाली अमेरिकेशी मुकाबला करत आहे. कारण सद्दाम हुशन आखील हे धोरण, बांधील हे तारक, करील तो वायदा, मोडील तो कायदा, असा जिद्दी माणूस आहे ही राष्ट्रीय एकात्मतेवर अवलंबन आहे.

आम्ही एकात्मता कशी साध्य करु शकतो, तर ती काश्मीरपासून ते कन्याकुमारीपर्यंत एकाच धाग्यानी राष्ट्राला बांधण्यासाठी सर्वामध्ये एकात्मतेची प्रखरतेने जाणीव निर्माण झाली पाहिजे.

राष्ट्रीय एकात्मता अशी एक वस्तू आहे की ती कोणीही तोडू शकत नाही. तरी मित्रांनो जात, पात, धर्म भेदभाव वंश परंपरा, मंदिर मजिद अलग न समजता, मंदीर मे भूत बैठा, मजीत में सफाई है। दिल दर्या में नूर है, वही खुदा का घर है। ह्या सर्व गोष्टींचा विचार करुन भारताला एकात्मतेची कशी गरज असते. हे प्रखरतेने जाणीव करुन घेऊन सर्व व्यक्ती एकमताने एकदिलाने येऊन भारत मातेला विकसित केले तरच मेरा भारत महान आहे, असे मी समजून मी माझ्या चार शब्दाना पूर्ण विराम देतो.

थोर व्यक्ती – आधुनिक काळ

महाराष्ट्रातील प्रमुख कवी :
गोविंदाग्रज, कुसुमाग्रज, वसंत बापट, ग. दि. माडगुळकर, बा. भ. बोरकर, बालकवी, सोपानदेव चौधरी, मंगेश पाडगांवकर, नारायण सुर्वे, ग्रेस, वा. रा. कांत, पद्मा.

महाराष्ट्रातील प्रमुख नाटककार :
आचार्य अत्रे, राम गणेश गडकरी, विजय तेंडुलकर, अण्णासाहेब किर्लोस्कर, मधुकर तोडरमल, चि. त्र्यं. खानोलकर, जयवंत दळवी, वरेरकर, वसंत कानेटकर, पु. ल. देशपांडे.

संकलन :
राजेश उल्लीवार
बी. कॉम., तृतीय वर्ष

माझा भारत

या खुदा या परवरदिगार
अजबके हो तुम तजुर्बेकार
मैंने तेरी बच्चोंसे मांगी मुहबत
मिली नफरत मुझे थी जो बेकार
तेरी बच्चोंको समझादे खुदा
अज्ञान से हो रहे है बेकार
हे ब्रम्हांडनायका ब्रम्हदेवा
कसा रे तुझा जगाचा ठेवा
माया, प्रीती बघण्यास गेलो तेथे
नजरेस आला अहंकार, अभिमानाचा देखावा
ब्रम्हदेवा उपदेशाचा द्या हो यांना मेवा
वाबटळ होण्याआधी ही हवा थांबवा
हे ध्यानस्थ गौतमा
उघडा हो तव नेत्रकमला
निळे रंग उधळून जयंत्या करुन थकलेत हे
निळ्या रंगापरी इतरही रंग असतात
समजूत हो यांची घाला
अहो शिवराज भवानी-भक्ता
हेच का तुमच्या मनी
भगव्या रंगाचा रक्तपाताचा मक्ता
हेच का अर्थ निळे रंग निर्मिण्या
जाऊन भिडावे का रास्त गगना
पृथ्वी न्याहाळा हो, आपला मतलब येथे राहण्या
खुदा सबका एक है
फिरभी कहते हो इस्लाम खतरेमें है
क्यु भूल जाते हो हम भाई भाई है
इतका गदारोळ माजूनही
बापूजी काठी घेऊन न येता
तुम्ही भिंतीलाच कसे लटकलेले ?

कल्पक (शिवाजी बिरादार)
बी. ए. तृतीय, वर्ष

फुल - - - - -

जीवनातील वळणांच्या वाटेत,
एक बाग होती विविध फुलांची.
बागेत होती झाडे अनेक प्रकारची,
त्यातच होते एक झाड मोलाचे.
वाटत होते असेल झाड सुगंधी फुलाचे,
दिसत होते दुरुन सुंदर, पण वेगळ्या फुलांचे
पाहुनी त्या सुगंधी रंगीबेरंगी फुलाला,
आकर्षित केले माझ्या मनाला
गुंतले होते स्वप्नात माझे मन त्या क्षणाला
जाणीव असतांना देखील काटेरी वाटेची
तयारी होती माझ्या मनाची
- - - - - होऊनी पाखरु तुझ्या गंधानं भुलावं,
- - - होऊनी झुळूक वाऱ्याची, तुझ्या सुगंधात नहावं.
- - - होऊनी भ्रमर - - हलकेच फुल-चुंबन घ्याव - -
पण - - - माझे स्वप्नच होते चुकीचे,
कारण फुल होते कागदी पाकळ्यांचे
तरी देखील - - - एका विदग्ध शैलीचे.

खरात विलासकुमार
बी. एस्सी. तृतीय, वर्ष

" ते असे "

ओथंबलेले हात त्यांचे
भिक्षेसाठी सरायचे
असुनी जोड कष्टाची
लाचार ते का व्हायचे ?

जन्मलेल्या बालकाने
तारुण्यात यायचे
तारुण्य स्वप्न आळविल
नशेत त्या का झुलायचे ?

रंगलेले स्वप्न असे ते
अंधारुन का यायचे
धक्क्यापरी भूकंपाच्या
कोलमडून पडायचे

बाल्य, तारुण्य, प्रौढत्व त्यांचे
झिजत असे जायचे
कणाकणांना शरीराच्या
भग्न हे पहायचे

झोपडीतून बंगल्याला
त्यांनी असे का पहायचे ?
आंबटद्राक्षा परि म्हणून
उदास ते पहायचे

परम पूज्य असे असूनी
निर्माल्य का व्हायचे ?
स्वप्न ज्यांचे भग्न नेहमी !
ते असे मी पहायचे

सुनिता गोपाळराव जोशी
एम. ए. प्रथम, वर्ष

सांजवेळ

तशी तू नेहमीच हसतेस,
कधीकधी हिंदकळतेस,
पाण्याच्या तालावर.
क्षणोक्षणी होतेस अबोल,
माझ्या हळव्या ओठांच्या नकळतच.
इंद्रधनुचे रंग आसमंतात विखुरलेले असतांना
उरी कवटाळतेस गच्च तू मला,
पण जपतेस त्यातही दुरावा.
जपतेस तू रोजचीच सांजवेळ
मला माहितंय तू जपत राहशील.
मी मात्र जपेन फक्त एक दिवस,
तुझ्या आयुष्याची सांजवेळ
घसरतांना, हिंदकळतांना,
पापण्यांच्या कडावर.

कृष्णा भालचंद्र इनामवार
बी. एस्सी. तृतीय, वर्ष

आग लागली मना

ज्याने हे लावले प्रेमाचे रोपटे त्याला काय सांगू ?
जिच्याशी प्रेम केले तिलाच काय सांगू ?
जीवनाच्या डोहातून ज्वालामुखीचा उद्रेक झाला,
उडाले हृदयाचे छिन्न विछीन्न तुकडे
नको विचार उद्रेक कसा झाला,
तसेच प्रेमाचे तुकडे

हृदयातल्या निराशाच्या सोसाट्याने
गेले प्रेमाचे सबंध धागे उडून

कल्पनाच्या पायावर स्वपनाचा ताजमहेल बांधत होतो
सिमेन्टच निघालाय नकली द्यावा दोष तरीं कुणाला

मानेन पण हाक मारण्यात अर्थ नाही
ओळखेन पण समजण्यात अर्थ नाही
जीवन जगेन पण जगण्यात अर्थ नाही

जी वेल फुला कळांनी बहरली होती
तिलाच मी आग लावली

ज्याने हे लावले प्रेमाचे वेल त्याला काय सांगू ?
जिच्यासी प्रेम केले तिलाच काय सांगू ?

सुरेश रामचंद्रराव मोते
बी. ए. प्रथम, वर्ष

स्वप्न

स्वप्न पाहिलं आई तुझं
स्वप्नात तू मृत झालीस
डोळे उघडून पहातो
तर तू क्षणात गुप्त झालीस
स्वप्नं खरी नसतात
पण केव्हा केव्हा ती खरे ठरतात
मनाला खूप समजावलं
मन काही ग्वाही देत नाही
तुझी स्वप्नातली मृत मूर्ती
डोळयासमोरुन हालत नाही
मायेच्या दुधासाठी मी
पान्हावलेल्या हरणीकडे आलो
तुझी जिवंत मूर्ती पाहून
तुझ्या दोन्ही पंखात झोपलो.

कोतवाले सूर्यकांत चंदर
बारावी (कला)

सांग ना

सखे आम्हाला सोडून तू कुठे गेली सांग ना
सखे आम्हाला सोडून तू कुठे गेली सांग ना

आनंदाने आकाशात पतंग उडविताना,
दोर का तुटावा सांग ना ?
सखे आम्हाला सोडून तू कुठे गेली सांग ना

गुलाबाचे फुल तोडताना हाती काटे,
का मावेत सांग ना ?
सखे आम्हाला सोडून

तुझ्या पिंजऱ्यात मन अडकल्यावर,
पिंजरा का हरवावा सांग ना ?
सखे आम्हाला सोडून

जीवनात रस आल्यावर
जीवन का संपावे सांग ना ?
सखे आम्हाला सोडून तू कुठे गेली सांग ना

पदमवार एल. डी.
बी. कॉम. तृतीय, वर्ष

श्रद्धादीप

विवेक हीन तर्कबुद्धी चालवू नको रे
श्रद्धेचा दिव्य दीप मालवू नका रे

बुद्धीचा तुजलावर
दिधला रे त्या सावर
भस्मासुर होवूनिया–चालवू नको रे
श्रद्धेचा दिव्य दीप मालवू नको रे

सत्य न्याय तव हाती
त्यात नको आप्त–नाती
अंधपणे धृतराष्ट्र बोलवू नको रे
श्रद्धेचा दिव्य दीप मालवू नको रे

दैत्य–देव या मधला
मानव हा जगती भला
दैत्य–देव दोघांना कालवू नको रे
श्रद्धेचा दिव्य दीप मालवू नको रे

राजेश उल्लीवार
बी. कॉम. तृतीय, वर्ष

दूर तू जाताना

दूर तू जाताना
वाटे मनात दूर दूर
आठवण मागितले त्या गोष्टी
येते अंतःकरणात दाटुनी
होणार भेट नाही
आपली कधी आता
भेटीत अर्थ नाही
निर्मूल्य प्रेम होता
जलराशी संपल्याने
होतात मेघ रिक्त
हरवून प्रेम आता
जिणेच्यु होते रे व्यर्थ
सांगतो हे आता
पाहू नकोस वळूनी
जसी होतीस सुखात
तेथे रहा सुखात

शिवराज बाबाराव बुक्कावार
एस. आय. एन. सी. सायन्स, वर्ष

एक कविता

कवी एवढा नाही कोणी दहशतवादी
म्हणून कुणी लागत नाही कवीच्या नादी

कवी एवढा कोणी नाही अतिरेकी म्हणून
सर्वांना पुरुन उरलाय कवी बाकी

कवी शब्दांच्या गोळ्यांनी
शिकार करतो पाखरांच्या अवयवांची

कवी रोज घालतो दरोडे
आकाशातील चंद्र ताऱ्यांवरती
तरी पकडू शकत नाही पोलीस त्यांना

म्हणूनच म्हणतो दहशतवादी, अतिरेक्यांना
जिंकू शकणार नाही बंदूकीची गोळी
त्यांना जिंकेल कविच्या कवितेच्या ओळी

अन्सारी एम. एच.
बी. कॉम. तृतीय, वर्ष

रेखा

मनाच्या पाटीवर ओढलेली
तुझी ती स्पष्ट रेषा
काही केल्या पुसेना

डोळयांच्या पृष्ठ भागावर उमटलेली
तुझी ती सुंदर प्रतिमा
काही केल्या मिटेना

हृदयरुपी सिंहासनावर आरुढलेले
तुझे ते अथांग रुप
काही केल्या आटेना

मनाच्या आकाशात दाटलेले
तुझ्या प्रेमाचे मेघ
काही केल्या हटेनात

मनाच्या पाटीवर ओढलेली
तुझी ती स्पष्ट रेषा
काही केल्या मिटेना

पद्मवम् एल. जी.
बी. एस्सी. तृतीय, वर्ष

विसरु – नका

दुसरं सारं काही विसरा पण,
आई–वडिलांना विसरु नका

त्यांचे उपकार अगणित आहेत
त्यांना विसरु नका

त्यांनी असह्य वेदना सहन केल्या
तेव्हाच आपण पृथ्वी पाहू शकलो

त्या पूज्यजनांचे हृदय तुम्ही दगड बनून ठेचू नका
लाखो कमावून सुद्धा ज्यांनी आई बापाला
संतुष्ट केले नाही ते लाख नव्हे तर राखच,
आहेत असे मानण्यास विसरु नका

पैसे खर्च करुन सर्व काही मिळेल
पण आई–वडील मिळणार नाहीत त्या
पूज्य चरणांची आठवण ठेवा,
त्यांना विसरु नका, विसरु नका.

सुनिल चुंडूरवार
बी. एस्सी, तृतीय, वर्ष

भारताचे राष्ट्रपती व उपराष्ट्रपती

राष्ट्रपती

१) डॉ. राजेंद्रप्रसाद (१८८४ – १९६३)	२६ जानेवारी १९५० – १३ मे १९६२
२) डॉ. सर सर्वपल्ली राधाकृष्णन (१८८८ – १९७५)	१३ मे १९६२ – ३ मे १९६७
३) डॉ झाकीर हुसेन (१८९७ – १९६९)	३ मे १९६७ – ३ मे १९६९
४) वराहगिरी व्यंकटगिरी (१८९४ – १९८०)	३ मे १९६९ – २० जुलै १९६९ (Acting)
५) जस्टीस महंमद हिदायतुल्ला (जन्म १९०५)	२० जुलै १९६९ – २ ऑगस्ट १९६९ (Acting)
६) वराहगिरी व्यंकटगिरी	२४ ऑगस्ट १९६९ – २४ ऑगस्ट १९७४
७) फकरुद्दीन अलीमहंमद (१९०५ – १९७७)	२४ ऑगस्ट १९७४ – ११ फेब्रुवारी १९७७
८) बी. डी. जत्ती (जन्म १९१२)	११ फेब्रुवारी १९७७ – २५ जुलै १९७७ (Acting)
९) नीलम संजीव रेड्डी (जन्म १९१३)	२५ जुलै १९७७ – २५ जुलै १९८२
१०) ग्यानी झैलसिंग (जन्म १९१६)	२५ जुलै १९८२ – २५ जुलै १९८७
११) आर. वेंकटरामन	२५ जुलै १९८७ –

उपराष्ट्रपती

१) डॉ. सर सर्वपल्ली राधाकृष्णन	१९५२ – १९६२
२) डॉ. झाकीर हुसेन	१९६२ – १९६७
३) वराहगिरी व्यंकटगिरी	१९६७ – १९६९
४) गोपाळस्वरुप पाठक	१९६९ – १९७४
५) बी. डी. जत्ती	१९७४ – १९७९
६) महंमद हिदायतुल्ला	१९७९ – १९८४
७) आर. वेंकटरामन	१९८४ – १९८७
८) डॉ. शंकरदयाळ शर्मा	१९८७ –

भारताचे पंतप्रधान

जवाहरलाल नेहरु (१८८९ – १९६४)	१५ ऑगस्ट १९४७ – २७ मे १९६४
गुलझारीलाल नन्दा (जन्म १८९८)	२७ मे १९६४ – ९ जून १९६४
लालबहादूर शास्त्री (१९०४ – १९६६)	९ जून १९६४ – ११ जाने. १९६६
गुलझारीलाल नन्दा	११ जाने. १९६६ – २४ जाने. १९६६
श्रीमती इंदिरा गांधी (१९१७ – १९८४)	२४ जाने. १९६६ – २४ मार्च १९७७
मोरारजी देसाई (जन्म १८९६)	२४ मार्च १९७७ – २८ जुलै १९७९
चरणसिंग	२८ जुलै १९७९ – १४ जाने. १९८०
श्रीमती इंदिरा गांधी	१४ जाने. १९८० – ३१ आक्टो १९८४
श्री राजीव गांधी	३१ ऑक्टो. १९८४ – जाने. १९९०
श्री व्ही. पी. सिंग	जाने. १९९०

महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री

१)	बाळासाहेब खेर	१५ ऑगस्ट १९४७ – २१ एप्रिल १९५२
२)	मोरारजी देसाई	२१ एप्रिल १९५२ – १ नोव्हेंबर १९५२
३)	यशवंतराव चव्हाण	१ नोव्हेंबर १९५६ – २० नोव्हेंबर १९६२
४)	कन्नमवार एम.	२० नोव्हेंबर १९६२ – २४ नोव्हेंबर १९६३
५)	वसंतराव नाईक	५ डिसेंबर १९६३ – २१ फेब्रुवारी १९७५
६)	शंकरराव चव्हाण	२१ डिसेंबर १९७५ – १७ एप्रिल १९७७
७)	वसंतदादा पाटील	१८ एप्रिल १९७७ – १८ जुलै १९७८
८)	शरद पवार	१९ जुलै १९७८ – १९ फेब्रुवारी १९८०
९)	अंतुले ए. बी.	१९८० – १९८२
१०)	बाबासाहेब भोसले	जानेवारी १९८२ – जानेवारी १९८३
११)	वसंतदादा पाटील	जानेवारी १९८३ – जून १९८५
१२)	निलंगेकर एस.	३ जून १९८५ – ७ मार्च १९८६
१३)	शंकरराव चव्हाण	मार्च १९८६ – २४ जून १९८८
१४)	शरद पवार	१९८८ – मार्च १९९०
१५)	शरद पवार	मार्च १९९० –

विद्यापीठे

१) मुंबई विद्यापीठ, मुंबई
२) नागपूर विद्यापीठ, नागपूर
३) पुणे विद्यापीठ, पुणे
४) मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद
५) शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
६) अमरावती विद्यापीठ, अमरावती
७) एस. एन. डी. टी. मुंबई महिला विद्यापीठ (सर्वात जुने आहे.)

कृषी विद्यापीठे

१)	महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी	(अहमदनगर)
२)	पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठ, अकोला	(विदर्भ)
३)	कोकण कृषी विद्यापीठ, दापोली	(रत्नागिरी)
४)	मराठवाडा कृषी विद्यापीठ,	(परभणी)

सैनिकी प्रशिक्षण देणाऱ्या संस्था

१)	कॉलिज ऑफ मिलिटरी इंजिनियरींग, खडकी	(पुणे)
२)	आर्म्ड फोर्सेस मेडिकल कॉलिज,	(पुणे)
३)	नॅशनल डिफेन्स अॅकॅडेमी, खडकवासला	(पुणे)
४)	आय. एन. एस. हमला,	(मुंबई)
५)	आय. एन. एस. राजेंद,	(मुंबई)
६)	स्कूल ऑफ अर्टिलरी, देवळाली	(नाशिक)
७)	आय. एन. एस. शिवाजी, लोणावळा	(पुणे)

संकलन : **राजेश उल्लीवार**
बी. कॉम. तृतीय, वर्ष

"विस्तृत नभ का कोई कोना
मेरा न कभी अपना होना,
परिचय इतना इतिहास यही
उमड़ी कल थी मिट आज चली!"

— महादेवी वर्मा

मार्गदर्शक

प्रा. हरिकिशन राठौर

संपादक

कु. रश्मी राठौर

बी. के. कांवळे

हिंदी–विभाग

अनुक्रमणिका :

• यहां कोई अनपढ नहीं	:	दत्तात्रय बिरादार	१
• अमर कथा नायक : अमृतलाल नागर	:	कांबळे बी. के.	३
• छायावाद की दीपशिखा	:	संजय पाटील	५
• हिन्दी कहानी बढते चरण	:	सोनकांबळे एम. एस.	७
• कहानी और मनोविज्ञान	:	शिवाजी इनामदार	१०
• हिन्दी कहानी के सौ वर्ष	:	कु. यास्मिन मोहियोद्दीन	११
• भारत की एकात्मता और हिन्दी	:	सुनील वाकोडकर	१५
• राजनीति में व्यंग्य	:	कु. रश्मी राठौर	१७
• 'कुसुमाग्रज' ज्ञानपीठ विजेता	:	अनिल आलूरकर	१९

संपादकीय

" जहां तक हिंदी का प्रश्न है, वह अनेक प्रादेशिक भाषाओ की सहोदरा और एक विस्तृत विविधता भरे प्रदेश में अनेक देशज बोलियों के साथ पलकर बडी हुई है, अवधी, ब्रज, भोजपुरी, मगही, बुंदेली, बुंदेलखंडी आदि उसकी धूल में खेलनेवाली चिर सहचरियो है. इनके साथ कछार और खेतों, मचान और झोपडियों, निर्जन और जनपदो में घूमघूम कर उराने उजले आंसू और रंगीन हंसी का संबल पाया है ....

.... यह आकस्मिक संयोग न होकर भारतीय आत्मा की सहज चेतना ही है जिसके कारण हिंदी के भावी कर्तव्य को जिन्होने पहचाना, वे हिंदी भाषा-भाषी नही थें. राजा राममोहन राय से महात्मा गांधी तक प्रत्येक सुधारक, साहित्यकार, धर्म संस्थापक, साधक और चिंतक हिंदी के जिस उत्तरदायित्व की और संकेत करता आ रहा है, उसे नतशिर स्वीकार कर लेने पर ही हिंदी लक्ष्य तक नहीं पहुंच जायेगी, क्योंकि स्वीकृति मात्र न गति है, न गंतव्य. "

छायावाद की आधारस्तंभ स्व. महादेवी वर्मा का यह प्ररक उद्धरण हमे निरंतर प्रेरणा देता रहा है । इस अंक में मैने ' हिन्दी कहानी ' को समग्र रुप में प्रस्तुत करते हुए ' राष्ट्रीय एकात्मता ' और मनोविज्ञान को भी नये रुप में संकलित किया है । पिछले वर्ष मराठी भाषाके विख्यात कवि और नाटककार श्री कुसुमाग्रज को ज्ञानपीठ पुरस्कार प्राप्त हुआ । इस महान कृतिकार का समग्र विश्लेषण भी संकलित किया है ।

अभिव्यक्ति के संपादन कार्य में सहयोग देने वाले लेखकों के प्रति आभार व्यक्त करते हुए आपसे अनुज्ञा चाहूंगा.

संपादक
कु. रश्मी राठौर
बी. के. कांबळे

यहां कोई अनपढ नहीं

दत्तात्रय बिरादार
बी. ए. द्वितीय, वर्ष

अक्षरों के दीप रोशन हुए और मन के आंगन में पसरा अंधेरा न जाने कहां जा दुबका। ज्ञान की सुवास ने सारे वातावरण को महका दिया। करेल के एर्णाकुलम जिले में आज यही आलोक चारों ओर बिखरा–बिखरा सा है। इस आलोक ने पूरे देश को चाकाचौन्ध कर रखा है।

एर्णाकुलम आज पहचान मे नही आता। सिर्फ एक वर्ष पहले पांच से साठ के आयु वर्ग मे यहां एक लाख ८५ हजार निरक्षर थे। आज एक भी बेपढ यहां खोजे न मिलेगा। अब यह देश का पहला पूर्ण साक्षर जिला है।

कितना बडा परिवर्तन। सोचने से ही रोमांच हो आता है। इस असंभव से लक्ष्य को प्राप्त करने के लिए कुल १९ हजार कक्षाएं लगानी पडी हर कक्षा डेड सो घंटो की। वह भी पूरी तरह स्वयंसेवी प्रयासी से। तकनीकी भाषा में ९२ प्रतिशत साक्षरता को पूर्ण साक्षरता माना जाता है। एर्णाकुलम ने ९६ प्रतिशत का लक्ष्य हासिल किया। और यह कोरी आकडेबाजी नही। इन सभी की लिखित और मौखिक परीक्षा ली गई। उत्तीर्णांक ८० प्रतिशत था। और एक भी शिष्यने अपने गुरुओं की अपेक्षाओ को झूठा नही होने दिया। अब इस चमत्कार को केरल के शेष १३ जिलो में दोहराने की योजना है।

हाथों में कलम–पेंसिल लिए किताबोंपर आंखे गडाए शिक्षक की दी हर सीख को ध्यानमग्न हो सीखते लोग। इनमें पांच साल का जुम्मन भी है और साठ साल की अमीना भी। मुंह मे ककहरे का मंत्र और सिर लय मे हिलते हुए। सब कुछ स्वतःस्फूर्त ऐसी लगन तो बस स्वाधीनता संघर्ष के दिनों मे देखने मे आई थी।

हम बिलकूल नई सोंच का आजमाइश करना चाहते थे जिलाधीश के. आर. राजन बताते है। और कामयाब भी रहे है।

राजन इस पूरे अभियान के मस्तिष्क रहे है। योजना को कार्यरुप देणे से लेकर उसकी पूर्ति तक एक–एक काम उनकी निगरानी मे हुआ है। नौकरशाही की दीमक किस तरह महंगी योजनाओ को चाट जाती है राजन इस लक्ष्य से पूरी तरह वाकिफ है। यही वजह है कि इस कार्यक्रम को लालफीताशाही छू तक नही पाई। शुरुआत में अभियान में कई बधाएं आई। शिक्षितो और आशिक्षितों के एक वर्ग ने बडी चिल्लपी मचाई। आशिक्षितो खासकर प्रौढ आयु के लोगो को लगता था कि इस बुढौती मे फिजूल ही उन्हे पचड मे डाल दिया गया है। शिक्षितो के एक वर्ग को तो इसकी सार्थकता में ही सन्देह था। अपने अस्तित्व पर संकट देख अवैध शराब बनाने वालो के गिरोहों ने शिक्षकोंपर हमले भी किए। कुछ परिवारों में भी तकरार की नौबत आ गई। पत्नि के पढाकूपन से खिन्न एक पति ने उसकी किताबें जला डाली और आखिर में उसी को निकाल बहार किया। इस बहादूर महिला को पडोस के लोंगो ने शरण दी।

आयोजकों के सामने एक और अडचण आई । कई आशिक्षितों की आंखे खराब थी । उन्हे कैसे पटाया जाए । पर इस समस्या का भी झटपट निदान हो गया । लोंगो और स्वेच्छिक एजेंसियो की मदद से देशों नेत्रपरिक्षण शिबिर लगे । करीब ७५ हजार लोंगो को नि:शुल्क चश्मे दिए गए ।

इस प्रयोग से एर्णाकुलम जिले मे मानो क्रान्ति ही आ गई है । जैसे पोंगुमचोडू की आदिबासी बस्ती मे । घने जंगलो के बीच, शेष दुनिया से कोट इस गांव के लोग बहुत दयनीय हालत में थे । जो कुछ वह कमाते, शराब पर खत्म कर देते । तब और अब मै यहां जमीन–आसमान का फर्क आ चुका है ।

अभियान की सफलता से उत्साहीत होकर जिले मे जल्द ही 'आपरेशन स्माइल' नामक स्वास्थ कार्यक्रम छेडा जानेवाला है । एकसाल के भीतर सभी बच्चो को टीका लगाने का लक्ष्य है । शिक्षको और नवआक्षरो की एक–पूरी फोज इस अभियान को कार्यरुप देणे के लिए तयार है । एर्णाकुलम एक और अद्बितीय उपलब्धि के लिए कमर कस रहा है ।

हिन्दी के अमर कथानायक : अमृतलाल नागर

कांबळे बी. के.
बारावी विज्ञान

अमृतलाल नागर हमारे ऐसे ही विरले लेखकों मे थे। उनके लेखन की एक बडी विशेषता यह भी है कि उनका कोई भी चरित्र या पात्र अन्य सेकडों पात्रों से, और जीवन की हजारों ही चीजों से जुडा हुआ सामने आता है एक ताने बाने में जिसमे पाठक कहीं अपनी शक्ल भी देख पाता है। और उस ताने–बाने को तो पहचान ही पाता है जिसे सामाजिक जिवन कहते है। यानी वह अपनी शक्ल वह एक ऐसे दर्पण मे देखता है जिसमे और भी ढेरों चिजें प्रतिबिंबित है जिसमें लगातार तरह-तरह की छायाए आती और जाती है एक गति है जो बराबर बनी रहती है। इस ताने बाने के बीच चल रहे मंथन, सोच और जीवन व्यापारों का भागीदार तो वह बनता ही है। एक पाठक को प्रकृति के किया व्यापारों के ऐसे अनुभव, जिन्हे वह भुला नहीं पाएगा।

नागर जी के यहां दर असल कोई 'कथा–नायक' नही है। जो कथा–नायक है भी वह अपनी सार्थकता अन्य पात्रों के साथ 'सामान्य' बन जाने में ही देखता है। यानी सबकी सार्थकता जीवन के पर्व को तलाश करने में ही है। बोली–बानी पहनावे हाव–भाव की जो चारित्रिक विशेषताएँ अलग से दीख पडती है, वे भी किस के महिया मंडन के लिए नहीं है। जीवन के विविध रुपों और रंगों का बखान करने के लिए ही है।

यहाँ यह भी याद कर सकते है कि "बूंद और समुद्र" से लेकर "सुहाग के नूपुर" और 'करवट' जैसे उपन्यासों और 'बंदिनी' जैसी कहानियों तक स्त्रि–पात्रों की एक इतनी लंबीशृंखला है कि हम उसके बहाने भारतीय समाज में स्त्री की स्थिति की एक पूरी जाँच कर सकते है।

तमिल महाकाव्य 'शिलप्पदिकारण' पर अधारित 'सुहाग के नूपुर' उपन्यास का अंत नागर जी ने इस अंश के साथ किया है, अन्तिम दिन महाकाव्य की कथा समाप्त होनेपर सबके जाने के बाद पगली महास्थविर के साथ बैठे हुए महाकवि के पास आई। बोली, सारा इतिहास सच ही लिखा है देव। केवल एक बात अपने महाकाव्य में और जोड दीजिए,

पुरुष जाति के स्वार्थ और दम्भ भरी मुर्खता से ही सारे पापों का उदय होता है। उसके स्वार्थ के कारण ही उसका अर्धांग नारी–जाति–पीडित है। एकांग दृष्टिकोण से सोचने के कारण ही पुरुष न तो स्त्री को सती बनाकर ही सुखी कर सका और न वेश्या बनाकर ही। नारी के रुप में न्याय दे रहा है महाकवि। उसके आसुओं में अग्निप्रलय भी समाई है और जल प्रलय भी।

एक लेखकों के रुप में नागर जी की यह भारतीय अद्वितीयता भी सुरक्षित भी है क्योंकि वे एक से ज्यादा भारतीय भाषाएं जानते थे और अपने लेखन और जीवन में किसी न किसी रुप में उनका प्रयोग भी करते थे।

जहाँ तक हिंदी का सवाल है यह बात तो साफ दिखाई पडती ही है कि हिंदी और उसकी बोलियों मे कितनी गहरी आस्था थी उनकी। समाज की तरह हिंदी की गतिसीलता को भी उन्होंने कितनी अच्छी तरह परखाना था। नागर जी उन लेखकों में भी है जिन्हे शब्दोंका अभाव नहीं लगता उन्हें भरोसा है कि वे कही है और ढूंढने पर मिलेंगे जरुर। विशुद्ध पठन-पाठन के क्षेत्र से लेकर हाट-बाजार तक बोली तक वह चरित्र शब्द और जीवन के अर्थ ही ढूंढते हुए लगते है।

सवाल यह नही है कि इसमे कितना पांडित्य है और इतिहास भुगोल पुराण और भाषा के 'मानकों' पर दो चीजें कितनी खरी उतरती है, सवाल यह है कि इनके पीछे बराबर एक कल्पनाशीलता और रचनात्मकता है। चीजों को नई तरह से देखने दिखाने का आग्रह है।

यथार्थ और गल्प का जैसा अनिवार्य मिश्रन नागरजी में है वैसा अन्यत्र प्राय: दुर्लभ ही है। इस मिश्रण के कारण यथार्थ जड और रुखा नहीं रह जाता। किस विस्फोटक बिंदु पर वे दोनों को इस तरह मिला देते है कि एक नई दुनिया खडी होती है।

छायावाद की दीप शिखा !

संजय पाटील
बी. ए. द्वितीय, वर्ष

होली महीयसी महादेवी का है जन्म-दिवस। पर दुःख है कि वह अब हमारे बीच में नहीं है। यह कल्पना ही एक टीस पैदा कर देती है कि अपने जन्मतिथि पर महादेवी जी अनुपस्थित रहेंगी। किसी को उनका मुक्त अट्टाहास नहीं सुनाई देगा। अपने सिर को धोती के आँचल से ढकती हुई छोटी सी थाली में अबीर-गुलाल लेकर माथे पर टीका लगाते हुए इस बार कोई नहीं देख सकेगा। उनके हाथ से गुझिया-पपडी और मिष्ठान लेने का सौभाग्य अब किसको मिलेगा? छायावादी जीवन का खेल खत्म हो गया १९८७ के सितंबर में।

देवी जी के जन्म दिवस पर जाते थे निराला, पंत, रामकुमार वर्मा और बहुत से उदीयमान कवि तथा लेखक। महादेवीजी गुलाल और अबीर से तिलक करती सबका। एक मनोहारी दृश्य होता था.... । आज न देवी है, न निराला और पंत। वहां साफ दिखाई देताथा वसंत और होली का संमेलन। छायावाद के दो स्तंभ। निराला ने जन्म लिया वसंत पर और बन गए सरस्वती के वरद पुत्र। देवी जी जन्मी होली पर और कृष्णा वियोगिनी मीरा... जिन्होंने हलाहल पिया और जीवित रही। एक बार उन्होंने कहा था प्रकृति ऋतुओंके माध्यम से मानव को संदेश देती है कि उन्हे कैसे रहना है, क्या पहनना और क्या खाना है? आखिर प्रकृति प्रणियों का कितना ख्याल रखती है जबकि हम लोग उसकी अपेक्षा करते है। होली हंसी-खुशी का त्योहार है लेकिन आज व्यक्ति खून की होली खेल रहा है एक दूसरे की जानलेने में ही होड लगी है।

होली से नवसंवत्सर शुरु होता है, नई फसले होती है। आकाश पर भी इंद्रधनुष निकलता है कितना अच्छा लगता है उसे देखना उसके मिले-जुले सप्त रंग मनको लुभालेते है। धरती पर सब रंग अलग अलग हो गए है। होली के दिन सभी रंग मिल जाते है। इस तरह यह पर्व मिल-जुल कर रहने का जो संदेश देता है वह शाश्वत है। आज ईर्षा, द्वेष के कारण एकता खत्म होती जा रही है। व्यक्ति एक है पर उसका बाह्य और अंतरिक दो रूप हो गया है। पहले व्यक्ति भीतर और बाहर से एक होता था। इसलिए विश्वास योग्य था। महात्मा गांधी, रविंद्रनाथ टैगोर, महामना मदन मोहन मालवीय और राजर्षि टण्डन में यह गुण थे। आज नेतृत्व विश्वास हीन हो गया है। मार-काट रोज हो रही है। इंदिराजी की किस बर्बरता पूर्वक हत्या की गई। एक नारी के साथ भारत में ऐसा क्रूर व्यवहार...... । हमारे देश में नारी और गाय को पूज्य माना गया है. पर यहीं नारी का अपमान हो रहा है गोहत्या हो रही है। सारे मूल्य बदलते जा रहे है हम लोगों की पीढी खत्म होती जा रही है। अज्ञेय भी गए, भवानी भाई भी गए। मै अकेली हो गई हूं...... । अब बारी आ रही है...। फिर सचमुच ११ सितंबर को वह भी संसार से कूच कर गई। टूट गई छायाकार की अंतिम कडी

आज याद आती है उनकी वाणी । चश्मे के भीतर से झांकती हुई उनकी आँखे ।

इलाहाबाद में ही नहीं संपूर्ण साहित्यिक जगत में महादेवी वर्मा 'देवीजी' के नाम विख्यात थी । उनके जन्म दिन पर उनका रुप साकार हो रहा है । स्मृतियों और संस्मरणों में, उनकी कविताओं और रचनाओं में, भारत सरकारने महियशी महादेवी को मरणोपरांत 'पद्म विभूषण' की उपाधि से सम्मानित किया है काश वह जीवित होती तो सरकार के पास यह उपाधि सुरक्षित रहती...... । 'पद्म विभूषण' से तो कहीं अधिक सर्वोच्च प्रतिष्ठा 'महायशी' में अन्तर्निहीत है, साहित्य की इसी 'महायशी' को शत-शत प्रणाम ।

हिन्दी कहानी : बढते चरण

सोनकांबळे एम. एस.
बी. ए. तृतिय, वर्ष

रानी केतकी की कहानी, सिंहासन बत्तीसी, बैताल पच्चीसी, माधवानंद कमकंदला, प्रेमसागर, नासी-केतोपाख्यान, गोरा बादल की कथा, राजा भोज का सपना आदि मौलिक एवं अनुदीत कथा ग्रंथों मे हिन्दी के आदि रुप के दर्शन हो जाते है। भारतेंदु युग मे जादु, कुतूहल एवं वासनामूलक प्रेम कहानिया ही तत्कालीन जनता का मनोरंजन करती रही। इनके अतिरिक्त संस्कृत की धार्मिक एवं पौराणीक कथाओं के कुछेक अनुवाद भी मिलते है।

राष्ट्रीय जागरण, संस्कृतिक अंदोलन, एवं गद्य की प्रचार-प्रसार के युग मे 'हिंदी प्रदीप', 'सुदर्शन', 'सरस्वती' आदि पत्र पत्रिकाओं के प्रकाशन से कहानी को नयी दिशा मिली। हिंदी मे सर्वप्रथम कहानी के विकास का श्रेय 'सरस्वती' मासीक पत्रीका को है। इसमे छपी किशोरीलाल गोस्वामी की 'इंदुमती' नामक कहानी को कुछ विद्वान हिन्दी की प्रथम कहानी मानते है। यद्यपि इसपर शेक्स-पीयर के 'टेम्पेस्ठ' तथा किसी राजपूत की कहानी प्रभाव आवश्यक है। किन्तु शिल्प विधला की दृष्टिसे यह नयी कहानी मानते हैं। किन्तु इधर नवीन खोजों के फलस्वरुप माधवराव स्प्रे की 'टोकरीभर मिट्टी' हिन्दी की प्रथम कहानी मानी जायेगी। इस काल मे गिरजाकुमार घोष उपनाम 'पार्वती नंदन' द्वारा अनुदीत बंगला की अनेक कहानीयो के अनुवाद भी मिलते हैं। इस समय भगवानदास की 'प्लेग की चुडैल', रामचंद्र शुक्ल की 'ग्यारह वर्ष का समय' तथा गिरजादत्त वाजपेयी की पंडीत और पंडीतानी आदि प्रकाशित हुई।

सन १९११ इ. मे. प्रसादने 'ग्राम' नामक कहानी के साथ हिंदी साहित्य मे प्रवेश किया। सन १९१२ मे 'इन्दु' मे प्रसाद की 'रसिया बालम' प्रकाशित हुई। इस समयतक कहानी क्षेत्र मे जी. पी. श्रीवास्तव, कौशीक, गुलेरी तथा प्रेमचन्द का पदार्पण हुआ था। 'रक्षा बन्धन' (कौशीक) 'उसने कहा था' (गुलेरी) 'पुरस्कार', 'अकाश दीप', 'बिसाती', 'स्वर्ग के खण्डहार', 'प्रतिध्वनी', 'छाया' (प्रसाद) आदि कहानी प्रकाशित हो चुकी थी।

प्रसाद की प्रारंभीक कहानियोंपर बंगला-प्रभाव स्पष्ट है, किंतु आगे वे प्रभाव से पूर्णतया मुक्त हो गये है। प्रसाद की कहानीयों मे नाटकों के समानही काव्यात्मक के दर्शन हो जाते है। इनकी अधिकांश कहानी मे, आदर्श और भारतीय दर्शन का समुचीत समन्वय है। भावानुकूल प्रकृति का चित्रण प्रस्तुत करना इनकी कहानीयोंकी एक महत्वपूर्ण विषेशता रही है। उनमे वातावरण की सुक्ष्मता एवं सघनता है। उनकी भाषा सस्कृतनिष्ठ तथा शैली अलंकृत और भावमयी है। उनके पात्रों मे मर्मस्थल को स्पर्श करने की अद्भुत क्षमता है। प्रसाद की भावुकतामय शैली का प्रभाव रायकृष्णदास, चंडीप्रसाद 'हृदयेश' गोविंदवल्लभपंत तथा विनोद शंकर व्यास आदि कहानी कारोंपर विशेष रुप से पडा। प्रेमचंद जनता के लेखक थे। उन्होने हिन्दी कहानी को नयी दिशा दी। जहाँ प्रसाद ने अतीत की विशिष्ट घटनाओं को अधुनिक संदर्भ मे उभारकर जनमानस मे राष्ट्र के प्रति प्रेम की भावना भरने का प्रयास किया वही प्रेमचन्द ने भारत के

दलित शोषीत किसानों मजदुरो एवं मध्यम वर्ण की अनेक समस्याओ को अपनी कहानी का अधार चुना उनकी कहानियों का विषय दैनिक जिवन मे घटनेवाली आलपास की घटनाएं थी जिनका सम्बन्ध प्रत्येक व्यक्ति और प्रत्येक वर्ग से था। उन्होंने सामयीक, राजनितीक, आर्थिक, सामाजीक, समस्याओं एवं अन्दोलनो का अपने साहित्य का विषय बनाया। विषय की व्यापकता विचार एवं गंभीरता, लोकसंग्रह की भावना, चरित्रचित्रण की सुक्ष्मता, प्रवाहपूर्ण सुबोध शैलीसे उनकी कहानियाँ सजीव हो उठी। 'पंचपरमेश्वर', 'आत्माराम', 'शतरंज के खिलाडी', 'रानी सारंधा', 'ईदगाह', पूस की रात', 'बडी काकी' 'कफन', आदि इनकी श्रेष्ट कहानीयाँ है। कफन का यथार्थवाद तो बहुचर्चीत एवं प्रशंसीत रहा है।

चंद्रधरशर्मा गुलेरी, विश्वंभरनाथ कौशीक, पृथ्वीनाथ भट्ट, सुदर्शन आदि प्रेमचन्द के सम सामयिक कथाकार है। गुलेरी ने तीन कहानिया लिखी। १) सुखमय जिवन २) उसने कहा था ३) बुद्धू का काँटा 'उसने कहा था' इस कहानी को हिन्दी की सर्वश्रेष्ठ कहानी मानी जाती रही इसी अधारपर गुलेरीजीत हिन्दी के सर्वश्रेष्ठ कहानीकार के रुप मे अमर हो गये। उसने कहा था, को विद्वान हिंदी कहानी परमपरामे ही नही हैं। विश्व विख्यात कहानीयो मे एक 'माईल स्टोन' मानते है। शुक्लजी के शब्दो मे इसमे यथार्थवाद के बीच सुरुची की चरम मर्यादा के भीतर भावूकता का चरम उत्कर्ष अत्यत निपुणता के साथ संपूटीत हैं। इसकी घटनाएं बोल रही है, पात्रों के बोलने की उपेक्षा नही।" कौशीकजीने लगभग ३०० कहानियाँ लिखी जो 'गल्पमंदीर' 'चित्रशाला' आदि मे संग्रहीत हैं। विषय भाषा शैली मे ये प्रेमचन्द के अनुयायी माने जा सकते हैं। किन्तु इनकी कहानियो मे जिवन की वह गहराई नही जो प्रेमचंद मे है। सुदर्शन एक प्रकार से प्रेमचंद को उत्तराधिकारी माने जाते है। 'सुदर्शन सुधट', सुदर्शन सुमन' 'तिर्थयात्रा', 'पुष्पलता', 'गल्पमंजीरी', 'पनघट' 'नगीना' आदि इनके प्रकाशित कहानी संग्रह है। सुदर्शन ने मानवीय भावनाओं का बडे ही रोचक ढंग से वर्णन किया है। पदुमलाल पन्नालाल बक्षी ने पहले तो कुछ भावात्मक कहानियाँ लिखी किन्तु बाद मे उन्होने इस क्षेत्र को त्याग दिया सामाजिक कुरितीयो और अधिक विषमताओ का भंडाफोड करनेवाला तथा पुंजीवाद व्यवस्था का खुलकर विद्राह करनेवाले लेखको मे बेचनशर्मा 'उग्र' तथा आचार्य चतुरसेन शास्त्री का नाम उल्लेखनीय है। 'उग्र' को तो बहुत से आलोचकोने अल्कापात, धूमकेतू बवण्डर आदि से भी उपमीत किया है। इन्होने आदर्शवादिता के झीने पर्दे को छिन्न-भिन्न कर डाला और कुरतीयो, भ्रष्टाचार आदि के यथार्थ रुप को प्रस्तुत किया। इनकी अतिनग्न यथार्थवादिता मे कही-कही अश्लीलता भी आगयी है। 'दोखज की आग' 'चिनीगीरीया', 'बलात्कार' आदि इनके कहानी संग्रह हैं। अचार्य चतूरसेन शास्त्री के कहानियो मे 'उग्र' जैसी तिव्रता और अश्लीलता नही है। 'रजकरण' एव 'अक्षत' इनके प्रकाशित कहानी संग्रह है विषय की दृष्टिसे यदी कहानियो का वर्गीकरण किया जाय तो अब तक उनके अनेक रुप साहित्य मे उपलब्ध है – आदर्शवादी, यथार्थवादी, ऐतीहासीक, रोमानी, कुतूहल प्रधान, हास्य प्रधान तथा प्रतिकात्मक आदि जासूसी ऐय्यारी एवं तिलस्मी कहानियो के लेखकों मे गोपालराम गहमरी, दुर्गाप्रसाद खत्री, जी. पी. श्रीवास्तव आदि के नाम उल्लेखनीय है। हास्यरस के प्रमुख कहानीकार जी. पी श्रीवास्तव है। प्रसादने प्रतीकात्मक कहानियाँ लिखी। 'उग्र' चतुरसेन शास्त्री तथा ऋषभचरण जैन जहाँ यथार्थवादी लेखक है, वहीं प्रेमचन्द, कौशीक एव सुदर्शन व्यवहारिक आदर्शवादी। कहानी के क्षेत्र मे जैनेन्द्र के आगमन से हिन्दी साहित्य मे एक नवीन युग का प्रादुर्भाव हुआ। "उन्होने हिन्दी कहानियो को एक नयी अन्त दृष्टी संवेदन शिलता और दार्शनिक गहराई प्रदान की। उन्होने सामान्य मानव की परिस्थितीयोसे प्रभावित मानसीक प्रतिक्रियाओ का विश्लेषन किया। उनका दृष्टीकोण समाजवादी की अपेक्षा व्यक्तीवादी, भौतीकवादी की अपेक्षा अध्यात्मवादी अधीक है।" इनके प्रकाशित कहानी संग्रह है। – 'वातायन' 'स्पर्धा' 'फाँसी' 'गजेब' 'जयसंधी' 'एकरात' 'दो चिडीयाँ' आदि –

इलाचंद जोशी, अज्ञेय मनोवैज्ञानीक कहानी लेखक है। जहाँ जैनेन्द की मनोविश्लेषन की प्रणाली स्वानुभूतीपर अधारीत है, वही जोशी और अज्ञेयपर फ्रायड के यौनवाद का प्रभाव है। जोशी के कहानी संग्रह है– रोमांटीक और छाया, 'आहुती', 'दिवाली और होली', आदि। जोशी कहानी क्षेत्र मे उतने कुशल कलाकार नही जितने की उपन्यास के क्षेत्र मे है। अज्ञेय जी एक कुशल उपन्यासकार के साथ कहानीकार भी है। इनकी कहानी संग्रह 'विपथगा', 'परमपरा' 'कोठरी की बात' आदि यशपाल की मार्क्सवादी दर्शन से प्रभावीत है। 'अभीशांत', 'वो दुनिया', 'तानदान', 'पिंजरे की उडान', 'भस्मावृत', 'चिनगारी', 'फूलो की कर्ता', 'उत्तराधीकारी', आदि इनके कहानी संग्रह है।

उपेन्द्रनाथ अश्क की सामाजिक कहानियोका दृष्टी-कोन कुछ यशपाल जैसाही है। हास्य लेखको मे हरीशंकर शर्मा, कृष्णदेव प्रसाद गौड, बेंढबनारसी, जयनाथ नलिनी आदि प्रमुख है। अधुनिक कहानी-कारो मे देवेन्द्र सत्यार्थी, विष्णू प्रभाकर, रांगेय राघव, प्रभाकर माचवे, अंचल, गजानन, मुक्तीबोध, रामवृक्ष बेनीपुरी, शिवपुजन सहाय, शिवप्रसादसिंह, रमेश बक्शी, कैलाश भरद्वाज, आनंद प्रकाश जैन, सत्यप्रकाश सेंगर तथा सुभद्राकुमारी चौव्हान, तेजरानी पाठक, उषादेवी, सत्यवती मलीक, महादेव वर्मा, चंद्रप्रभा, विद्यावती आदि का नाम लिया जा सकता है।

सन् १९५० इ. मे हिंदी कहानी मे नयी कविता के समान ही अपने को नयी कहानी के रुप मे ढाल लिया। इसमे कामकुंठा, क्षणवाद, घुटन, निराशा, अनास्था एवं जिवन के प्रति वितृष्णा की अभी व्यंजना होने लगी। "जो संशय–ग्रस्तता और व्यर्थता, जो सन्यास और निर्वासन, जो अजन बीपन और एकेलापण, जो मृत्यूभय, उब और घुटन इन दोनो वातावरण मे फैली और फैल रही है। उसी का उद्‌घाटन इधर के कहानीकार पूरी बोल्डनेस के साथ कर रहे है। सहजीक है कुछ लोगो को यह मनो दिशाएँ अरोपीत लगती है। ये स्थीतीयाँ किचीत अतिरंजीत भले लेंगे, इन्हे निराधार नही कहा जा सकता"। नयी कहानी 'अकहानी' 'सचेतन कहानी', 'अचेतन कहानी' के रुपमे अपने को परिवर्तीत करती रही है। मोहन राकेश राजेन्द्र यादव, धर्मवीर भारती, निर्मल वर्मा, कमलेश्वर, अमरकांत, रेणु, अमृतराय श्रीकांत वर्मा, मार्कण्डेय, डॉ. महीपसिंह, मनहर चौव्हान, हिमांशु जोशी, सुदर्शन चोपडा, धर्मेंद्र गुप्त, राजीव सक्सेना, देवेन्द्र सत्यार्थी, दुधनाथ सिंह आदि कहानी के लेखक है।

कहानी और मनोविज्ञान

शिवाजी इनामदार
बी. ए. (तृतीय वर्ष)

जैनेंद्र कथानक की संरचना में अद्‌भुत शिल्प कौशल का परिचय देते है। उनका कथा शिल्प प्रतीक प्रयोगों के बावजूद अति सहज होकर असाधारण शिल्प का गौरव पाता हैं। इस तरह जैनेंद्र की कहानिया प्रसाद की कथा - प्रवृत्ति में आगे लिखी जाती हुई भी, प्रेमचंद से विरोधी और प्रसार से भिन्न दिशा में कहानी कला को स्थापित करती है।

यशपाल अपनी कहानियों में मनोविश्लेषण से पर्याप्त कार्य लेते है। मार्क्सीय चिंतन केंद्र में होने के कारण उनकी कहानियों का शिल्प रचाव उतना पुष्ट नहीं है, किंतु उनकी कहानियाँ सामाजिक विषमताओं और अंतर्विरोधों को प्रच्छन्न व्यंग से उजागर करती है।

यशपाल साहित्य को प्रचार मानते है ओर कहानियों में सोद्देश्य रहते हैं। यद्यपि सामाजिक मूल्यों को यशपाल प्रधानता देते है किंतु उनकी कहानियों में मार्क्सवादी चिंतन की केंद्रीयता होने के बावजूद स्त्री-पुरुष के काम संबंध कभी केंद्र में आ जाते है।

अज्ञेय ने अपनी कहानियों में व्यक्ति सत्य को ही अधिक महत्व दिया है। उनकी कुछ कहानियों में सामाजिक विषमता का भी चित्रण है और अन्याय का विरोध भी।

लेकिन इससे पूर्व 'पठार का धीरज', 'मेजर चौधरी की वापसी', 'हीलीबोन की बत्तखें', 'रोज' आदि कुछ प्रसिद्ध कहानियाँ वे लिख चुके थे। उनकी कहानियों में सुरुचि सर्वत्र है।

उपेन्द्रनाथ अश्क ने भी पर्याप्त कहानियाँ लिखी है। 'कांगडा का तेली', 'डाची', 'पलंग' आदि उनकी कुछ उल्लेखनीय कहानियाँ है।

कहानी का जो स्वरुप परिवर्तित हो रहा था, उस में अब कहानी के शास्त्रीय तत्वों - कथानक या कथा-वस्तु, चरित्र चित्रण और पात्र, देश, काल और वातावरण, कथोपकथन, भाषा और शैली तथा उद्देश को विशेष आदर नहीं मिल रहा था, बल्कि अनेक कहानियों में इनमें से अनेक की अनुपस्थिति ही रेखांकित हो गयी थी। किसी कहानी में केवल वातावरण था, तो किसी में मात्र कथोपकथन, कहीं उद्देश्यहीनता थी तों कहीं मात्र घटना।

पुरानी कहानी पाठक को कुछ देर बहलाए - फुसलाए रखने की कहानी थी, बदली हुई कहानी पाठक को स्वयं में भागीदार होने के लिए चुनौती दे रही थी। पसाद कहानी का जिस तरह नाटकीय प्रारंभ और नाटकीय अंत कर रहे थे, कहानी के नाम पर यह नाटक अब पाठक को बहुत समय तक भुलाए नहीं रख पा रहा था।

प्रेमचंद कहानी में यथार्थ का स्पर्श उतना ही चाहते थे, जितना कि आदर्श की स्थापना कें लिए आवश्यक है।

आदर्शवाद कहता है यथार्थ का यथार्थ रुप दिखाने से फायदा ही क्या, वह तो हम अपनी आँखों से देखते ही है। कुछ देर के लिए तो हमे इन कुत्सित व्यवहारों से अलग रहना ही चाहिए। भारत का प्राचीन साहित्य आदर्शवाद का ही समर्थक है। हमें भी आदर्श की ही मर्यादा का पालन करना चाहिए।

श्रीकांत वर्मा की 'शव यात्रा', शैलेश मटियानी की 'दो दुखों का एक सुख' और 'इब्बू मलंग' रघुवीर सहाय की 'किले में कैद औरत', कृष्ण बलदेव की 'त्रिकोण' महेंद्र भल्ला की 'एक पति के नोट्स' राजेंद्र यादव की 'प्रतिक्षा', कमलेश्वर की 'मांस का दरिया', मोहन राकेश की 'सेफ्टीपिन' दूधनाथ सिंह की 'रीछ', भीष्म साहनी की 'अभी तो मैं जवान हूं', फणीश्वरनाथ रेणु की 'लफडा', गंगा-प्रसाद विमल की 'अपना मरना', उपेन्द्रनाथ अश्क की 'चट्टान', 'अजगर' मार्कण्डेय की 'पक्षघात' और निर्मल वर्मा की 'अंतर' कहानी मे अभिव्यक्त हो रहा था। यह कदाचित पिछली कहानी की प्रतिक्रिया स्वरुप ही था।

हिंदी कहानी में यह परिवर्तन मुख्यतः सन १९५१ के आस पास आना आरंभ हो गया था। इसी वर्ष 'प्रतीक' में प्रकाशित शिवप्रसाद सिंह की कहानी 'दादी माँ' ने इस परिवर्तन की सूचना दी थी। सन १९५४ में 'कहानी' के संपादक श्रीपत राय ने लिखा था, "युद्धोत्तर हिंदी कहानी में जो गतिरोध उत्पन्न हो गया था वह जैसे अब टूट चला है। और स्वस्थ प्रवृत्तियां बलशाली हो चली है।

स्वतंत्रता प्राप्ति के पश्चात् राष्ट्रीय जीवन में हुए मोहभंग के कारण भी कथाकारों ने अपनी रचनाओं में आस्थाहीन, निराश, घुटे घुटते हुए, पराजित और हताश आदमी को छटपटाते देखा। वे चाहकर भी इस व्यक्ति के चित्रण से मुक्ति नहीं पा सके। परिवेश की सडांध, आपाधापी, भ्रष्टाचार, झूठी आशावादिता, मर्यादाहीन राजनीति, शिक्षास्तर में गिरावट, अधकचरा ज्ञान, सामाजिक विषमता, स्वतंत्र देश में जीवन स्तर के लिए गए काल्पनिक और महत्वाकांक्षी स्वप्न, अर्थकेंद्रित सामाजिक प्रतिष्ठा और बडप्पन, कालाबाजारी, रिश्वतखोरी और नौकरशाही, न्यायव्यवस्था का समयसाध्य और पेचीदा रुप, जीने के साधनों का केंद्रिकरण, उत्पादन के साधनों पर सीमित लोगों का अधिकार, परिणाम-स्वरुप व्यापक बेरोजगारी।

स्वातंत्र्योत्तर हिंदी कहानी में 'भोगे' और 'झेले हुए' यथार्थ की बराबर अनुगूंज रही है, तात्विक चिंतन करे तो इन दोनों शब्दों से प्रामाणिक यथार्थ का ही बोध होता है। लेकिन प्रामाणिक यथार्थ की आड में असामाजिक अनुभवों की कथा में आयोजना लेखक को स्वयं को धोखा दे सकती हैं, सजग पाठक को नहीं। कहना न होगा कि हिंदी कथा-लेखन का एक बडा भाग इस प्रकार के कुरुचिपूर्ण विकृत लेखन से भरपूर है।

'दूध और दवा' तथा 'गुलरा के बाबा' जैसी कहानियाँ लिखने वाले मार्कण्डेय 'भाई' जैसी विकृतीयों की कहानियाँ भी लिखते है।

✳✳

हिन्दी कहानी के सौ वर्ष

कु. यास्मिन स. मोहियोद्दीन
बी. ए. (तृतिय वर्ष)

हमारे प्रारंभिक जीवन में कहानियों की महत्त्वपूर्ण भूमिका रहती है, वह हम में कौतूहल जगाती है, हमारी कल्पना को पैना करती है और उसके माध्यम से हम एक-दुसरे के सुख-दुःख में भागीदार होते है, जो एक प्रकार से हमारे सामाजिक होने का पहला पाठ होता है।

हम बड़े होते-होते स्वयं कहानियाँ बनने लगते है और बड़ों की कहानियाँ हमारे जीवन आदर्श बन जाती हैं।

यह पृथक् बात है कि देश, काल, वातावरण और भिन्न-भिन्न समाजों का उनकी कहानियों की शैलियों और उनके विषयों पर प्रभाव पड़ता है।

कथा-साहित्य किसी भी जाति और देश का, उसके यथार्थ और उसके संभावित सत्यों को लेकर एक भिन्न प्रकार से लिखा गया इतिहास है।

हिंदी साहित्य में कहानी का इतिहास बहुत पुराना नही है, वह कठीनाई से उन्नीसवीं शताब्दी के अंतिम चरण से ही प्रारंभ होता है। यही वह समय था जब भारतीय जन विदेशी साहित्य विशेष रूप में अंग्रजी साहित्य के संपर्क में आया। मुद्रण-कला का विकास, शिक्षा का प्रसार, नव जागरण, सांस्कृतिक पुनरुत्थान और आधुनिक जीवन दृष्टि ने साहित्य की गद्य-विधा को समृद्धि करना प्रारंभ किया।

कहानी की परंपरा को वैदिक युग से देखा जा सकता है। उपनिषदों, ब्राह्मण ग्रंथों, आरण्यकों आदि में कहानियों का अतुल भंडार है। 'ईसप' की कहानियां जो विश्व की हर भाषा में पायी जाती है, संस्कृत के 'हितोपदेश' और 'पंचतंत्र' आदि से ही निःसृत लगती हैं।

हिंदी कहानी की पृष्ठभूमि और उसके प्रारंभिक काल में संस्कृत, पालि, अपभ्रंश, बंगला और अंग्रेजी के कथा-साहित्य का पर्याप्त प्रभाव और प्रेरणा रही है।

इनका वैसे ही ऐतिहासिक महत्त्व है जैसे कि इंशा अल्ला खाँ की 'रानी केतकी की कहानी' और बंग महिला की 'दुलाईवाली' कहानी का। यह इसलिए भी कि इन कहानियों के लिखने का ध्येय भिन्न था।

हिंदी कथा साहित्य में जिसे आधुनिक कहानी कहा जाता हैं, वस्तुतः उसका प्रारंभ 'सरस्वती' और 'इंदु' पत्रिकाओं के प्रकाशन के प्रारंभ से ही होता है। यद्यपी 'सरस्वती' में प्रारंभ में अनुदित कहानियाँ ही प्रकाशित हो रही थीं, किंतु बाद में उसमें मौलिक कहानियों का प्रकाशन होने लगा था।

सन १९१५ में चंद्रधर शर्मा गुलेरी की कहानी 'उसने कहा था', 'सरस्वती' में प्रकाशित हुई, जो आधुनिक कहानी की दृष्टी से 'कथ्य और शिल्प' की सफल संश्लिष्ट परिणति थी। सन १९१६ में इसी पत्रिका में प्रेमचंद की पंच परमेश्वर कहानी प्रकाशित हुई, जो अपनी जातीयता के साथ जन

जीवन में व्याप्त नैतिकता का श्रेष्ठ कथात्मक आख्यान था ।

हिंदी कहानी के प्रारंभ काल के प्रतिष्ठित लेखक कौशिक, गुलेरी, प्रेमचंद और प्रसाद ही हैं जिनका आधुनिक हिंदी कहानी पर पर्याप्त समय तक प्रभाव रहा है ।

अपने प्रारंभिक काल के पश्चात हिंदी कहानी को जिन दो पथकारोंने सर्वाधिक प्रभावित किया वे प्रेमचंद और जयशंकर प्रसाद है । इन दोनों की कथा–दृष्टि एक दूसरे से भिन्न थी । प्रेमचंद सामाजिक परिवेश में व्यक्ती की सामूहिक पहचान को समाजीकृत और सरलीकृत रुप में कथा के ढांचे में बैठाकर उसकी उपयोगितावादी परिणति को कथा-संरचना का मुख्य उद्देश्य मान रहे थे, इसके विपरित जयशंकर प्रसाद भावसंसार में व्यक्ती के मनोद्वंद्व से उसके व्यक्तित्व की स्थापना करते थे । कवि की सूक्ष्म दृष्टि और भाव–लोक की जटिल प्रक्रिया की गहरी संवेदना प्रसाद के सृजनशील व्यक्तित्व में विशिष्ट थी, इसलिए उनकी कहानियाँ काव्य संवेदना के पर्याप्त निकट और अंतर्मुखी चरित्रों की स्थापना का कारण बनी ।

प्रेमचंद अपनी कहानियों में सामाजिक संदर्भों में व्यक्ती के निश्चित आचरणों को कथाबद्ध करते है, इसलिए उनकी काहानियां सीधी और सपाट हैं । किस्सागोई में प्रेमचंद सफल है, यह उनके सीधे-सादे कथ्य का भी परिणाम है । उलझी 'वस्तू' के कारण प्रसाद की कहानियों में शिल्प की बुनावट और भाषा का सृजनशील पक्ष अधिक उभरकर आया है ।

प्रेमचंद यथार्थ का चित्रण आदर्श के लिए करते हैं, इसीलिए उनके 'यथार्थ' चित्रण को आलोचकों ने आदर्शोन्मुख यथार्थवाद कहा ।

प्रसाद की केंद्रिय समस्याएँ प्रेम, सौंदर्य और नैतिक आदर्श है, प्रेमचंद की केंद्रीय समस्याएँ, सामान्य जन की 'रोजमर्रा' की जिंदगी हैं ।

प्रसाद इस लोकदृष्टी से हटकर लिखते है । प्रसाद व्यक्ति–मन की ऊहापोह और उसके नैतिक दायित्वों का प्रश्न अपनी कहानियों में अधिक उठाते है ।

प्रेमचंद भी इन समस्याओं को उठाते है, लेकिन उनकी कहानियाँ 'सपट' और 'एक आयामी' अधिक है । इस दृष्टि से उनकी कहानी 'नशा' को देखा जा सकता हैं । ऋण समस्या को और मजदूर होते किसान की समस्या को प्रेमचंद भिन्न कोणों से उठाते है जैसा की उनकी 'पूस की रात' और 'मुक्तिमार्ग' कहानियों में देखा जा सकता है ।

'कफन' कहानी में वे 'गरीबी' की समस्या को एक भिन्न कोण से उठाते है और मौत से भी अधिक भयावह 'भूख' को चित्रित करते है । मरती हुई अपनी पत्नी बुधिया के निकट माधव इसलिए नही जाता, क्युकि उसे भय है कि उसके जाने पर उसका पिता घीसू भुनते हुए आलुओं को खा जाएगा ।

इस प्रकार प्रेमचंद और प्रसाद की कहानियों का अंतर व्यक्ति के 'अंतर्मन' और व्यक्ति की 'बाह्य परिस्थितियों' का अंतर है ।

प्रसाद की कहानियों की भाषाशैली काव्यमयी और भावमूलक होती थी । कहानियों में आयोजित घटनाएँ या तो प्राचीन इतिहाससे ली हुई होती थी या फिर किसी अनजाने लोक की और नितांत काल्पनिक भी । चूंकि मात्र मनोरंजन और कथा-कौतूहल उन्हे अभिष्ट नहीं था । चूंकी प्रसाद कवी थे और छायावादी मानसिकता ही उनकी विचार-अनुभूतियों का अर्जन था, इसलिए उनकी कहानियों में 'वेदना की विवृति' भाव दशाओं के कोमल काल्पनिक साक्षात्कार दर्शनिकता का झीना आवरण और अनुभव का कलात्मक रचाव मिलता है ।

प्रेमचंद ने अपनी लगभग २२६ कहानियों – जो 'मानसरोवर' नाम से आठ भागों में संकलित प्रकाशित हैं में समाज की (विशेष रुप से ग्राम्य समाज की) लगभग उन सभी समस्याओं को लिखा

है, जो यथार्थ है और हर व्यक्ती हर समय जिनसे टकरा रहा है।

इसलिए प्रेमचंद ऋण (पूस की रात) और गरिबी (कफन) के संदर्भों से व्यक्ती की हताशा और मुक्ति के लिए छटपटाहट को ही चित्रित करते है। यह छटपटाहट गरीबीजन्य अकर्मण्यता के कारण पाठक-मन को गरीबों से विमुख नहीं करती बल्कि उनके प्रति गहरी करुणा के साथ गरीबी उन्मूलन और शोषण के विरुद्ध क्रांतीकारी भावना को जन्म देती है।

प्रेमचंद की यथार्थवादी परंपरा में जहाँ यशपाल, रांगेय राघव, अमृतलाल नागर, भैरवप्रसाद गुप्त, अमरकांत, भीष्म साहनी, राजेंद्र यादव, मोहन राकेश, कमलेश्वर, श्रीरात राय, मार्कंडेय, शिवप्रसाद सिंह, फणीश्वरनाथ रेणु आदि लेखक कहानियाँ लिख रहे थे, वहा प्रसाद परंपरा में जैनेन्द्रकुमार जैन, अज्ञेय, निर्मल वर्मा, रामकुमार, नरेश मेहता, श्रीकांत वर्मा, सुधा अरोडा आदि लेखक-लेखिकाऐं कहानियां लिखते रहे है।

हिंदी कहानी के विकास में मनोविज्ञान की उन्नति और उससे पायी हुई विश्लेषण पद्धति का भी विशेष योगदान है।

जैनेन्द्र ने कहानी के रुप को विस्तृत किया प्रेमचंद की घटना को उन्होने चरित्रों से स्थानांतरित कर दिया। इसके अतिरिक्त क्या तो वातावरण, क्या तो मानसिक द्वंद्व और क्या तो सहज-सी बातचीत, यह सब उनकी कहानी के विकसित आयाम थे। उन्होने पुरानी वार्ता और दृष्टांतों का भी नया संस्कार किया और कहानी से उपदेश का भी काम लिया।

भारत की एकात्मता और हिन्दी

सुनील वाकोडकर
बी. कॉम. तृतीय वर्ष

भारत की बहुसंख्यक आबादी द्वारा बोले जानेवाली भाषा हिंदी का वैश्विक धरातल पर महत्व है। उससे भारतीय जन की चिंतन पद्धति को भी समझा जा सकता हैं और भारतीय मनुष्य की द्वंद्वात्मक स्थिती को भी। भाषा ही ऐसा एक साधन है जो मनुष्य की मानसिक और हार्दिक आंतरिकता, उसकी समग्र संवेदनशीलता को व्यंजित करती है। भाषा की पद्धति वास्तव में एक विशेष देश-प्रदेश के निवासियों की तमाम खूबियो एवं बुराइयों को भी अपने सामान्य व्यवहृत रुपांकनों में अभिव्यक्त हो जाती है। इसी तर्क के दुसरे आयाय स्पष्ट करते है कि विश्वमंच अर्थात संयुक्य राष्ट्र संघ में हिंदी का प्रचलन हो, जिससे की दुनिया के सभी देश भारत की वैश्विक भूमिका से तो परिचित हों ही, वे भारतीय जनमानस को भी गहराई से जान सकें।

भारत की अन्य राष्ट्र भाषाओं के विकास और उनके उन्नयन के लिए भी संविधान की यही आश्वस्ति कई बार स्पष्ट की गयी है। अतः हिंदी को लेकर यह विवाद पुनः आरंभ करने की आवश्यकता ही नहीं है की उसकी स्विकृती संदेहपूर्ण है। वह सरकारी स्तर पर तो स्वीकृत है ही, उससे भी पहले उसकी स्वीकृति को संपूर्ण राष्ट्र की जनता अनुमोदित कर चूकी है। अतः प्रश्न केवल यह है कि इस संपर्क भाषा को भाषाई उत्कर्ष तक पहुँचाने के लिए किन आधुनिक वैज्ञानिक विधियोंका आधार लिया जाये।

यह परख है एक जाति के सर्व स्वीकृत जनमत के संकल्प की परख। और यही अवसर है जब राष्ट्रीय स्तर पर तमाम दूसरी राष्ट्रभाषाओं के विकास के साथ साथ हिंदी के व्यापक प्रयोग कि दिशा में काम किया जाये। वस्तुतः ऐसे किसी भी कदम से जहाँ हिंदी के राष्ट्रीय विकास का काम द्रुतगती से होगा - वहीं अंतर्राष्ट्रीय स्तर पर उसकी आवश्यकता को तीव्रता से महसूस करने का काम भी आरंभ होगा, जो अभी फिलहाल संकीर्ण राजनैतिक स्वार्थों के कारण स्थगितसा हैं।

कम-से-कम यदि संयुक्त राष्ट्र संघ को एक निष्पक्ष केंद्र बनाना हो तो सबसे पहले विश्व के अधिसंख्य जनमत की आकांक्षाओं के अनुरुप अपनी क्रियाशीलता निर्धारित करना होगा। परंतु हिंदी के उदाहरण से ही लगता है संयुक्त राष्ट्र संघकी नीति नियामक ताकते हिंदी विरोधी है, क्योंकि उन्हे लगता है कि हिंदी को विश्वभाषा के रुप में दर्जा देने का अर्थ है, भारत को एक ऐसी शक्ति के रुपमें स्वीकार करना जो विश्व समस्याओं पर अपनी निर्णायक भूमिका प्रस्तुत कर सकता है। स्पष्ट है विश्व की कुछ ताकतें, खासकर साम्राज्यवादी ताकतें भारत को उसका देय देने में रोडा अटकाती है। इससे साफ-साफ जाहीर है कि वें ताकतें भारत विरोधी है। हिंदी का विश्वमंच से विरोध इसी कारण भारत विरोधी माना जाना चाहिए। इस विरोध का नग्न स्वरुप है हिंदी को आदिम भाषा घोषीत करना, हिंदी का विश्व भाषाओं के मानक स्वरुप के सामनें निम्न स्तर की भाषा घोषित करना और सबसे उपर जो तर्क रखा जाता है, वह

हैं कि हिंदी के नाम पर भारत स्वयं ही एक विभाजित इकाई है ।

हिंदी विरोध न सिर्फ भारत की आंतरिक एकता को खण्डित करता है बल्कि वह परस्पर सौम्यनस्य और सांस्कृतिक एकता के पक्ष को, सहअस्तित्व के मूल संस्कार को तोडने का काम भी करता हैं। यह भारत विरोध स्पष्ट रुप से किसी बाहरी इंगित से परिचालित है । समय ही बतायेगा कि सत्य क्या है । किंतु भारत में प्रायः देखने में आता है कि बाहरी दबाव और प्रेरणाएँ अकसर प्रतिरोधी आंदोलन का हिस्सा बनकर अत्यंत तीव्रता से काम करते है । इस हिस्से में वे निराशावादी भी शामिल है जो हिंदी को अपुर्ण, अवैज्ञानीक तथा अविकसीत मानते है । और वे राजनेता भी हैं जो हिंदी के बढते वर्चस्व से अपने राजनैतिक जीवन की समाप्ति मानते है ।

हिंदी का भाषाई रुप उन संदर्भो से काटकर देखना मुर्खता ही कही जायेगी जिनसे संपूर्ण भारत बना हुआ है । उसके संग्रहित रुप को हम अध्यात्म चिंतन कह सकते हैं । इस धारणा को धार्मिक कष्मुल्लेपन से परे रखना होगा तभी हम सही अर्थ पा सकते है। यह 'अध्यात्म चिंतन' मनुष्य की हर कर्मवती संकल्पना को दुसरों के कल्याण के लिए अर्पित मानता है । इस लिए हिंदी का 'मामला' संयुक्त राष्ट्र संघ के सामने गिडगिडाने या भीख माँगने का 'मसला' नही बल्की एक अंतरराष्ट्रीय संस्था सचमुच अंतर्राष्ट्रीय रुप देने की जायजसी कोशिश है।

भारत का अल्पसंख्यांक रुप 'विश्व की प्रजातांत्रिक बुनियाद' में कितनी भूमिका निभा सकता है ? विचारणीय प्रश्न यह है कि भारत समेत वे सब देश हिंदी के प्रयोग में खुब तेजी लाएँ, जहाँ हिंदी बोलने वाले बहुत से लोग है, तो हम हिंदी को अपनी अगली पीढियों के लिए एक मजबुत माध्यम की कल्पना कर सकते है । मौजुदा दौर में तथाकथित भाषाई दुराग्रह मानव विरोधी कार्यक्रमों का एक हिस्सा है और उससे निपटने के लिए अपनी राष्ट्रीय संस्कृति की अभिव्यक्ती बहुत अनिवार्य है । वह हिंदी से ही संभव है ।

राजनीति में व्यंग्य !

कु. रश्मि राठौर
कक्षा ग्यारहवी, कला

जिया उल हक की हजामत

पाकिस्तान के फौजी शासक जनरल जिया उल हक ने अपनी हजामत बनवाने के लिये एक नाई को बुलवाया। हजामत की शुरवात ही हुई थी कि नाई ने पुछा – 'पाकिस्तान में चुनाव कब होंगे जिया साब ?' 'जब वक्त आएगा तब' जिया ने कहा। एक मिनिट बाद नाई ने फिर पुछा– 'जिया साब, चुनाव कब हो रहे है। ?' जब मैं चाहुंगा तब। समझे ? एक मिनट बाद नाई ने फिर पुछा–चुनाव कब होंगे हुजुर ?

जिया को नाई की गुस्ताखी पर बडा गुस्सा आया। वे बोले 'तुम बार बार यही मूर्खतापूर्ण सवाल क्यो पूछते हो ? तुम्हे तो सौ कोडे मारे जाने चाहिए !' 'हुजूर माफ करे' नाई ने कहा। जब भी मै पाकिस्तान में चुनाव की बात करता हूं, आपके बाल खडे हो जाते है। उससे मुझे बडी सहुलियत होती है।

अभिव्यक्ति की आजादी

एक अमेरिकी और रुसी नागरिक में तर्क–वितर्क चल रहे थे। अमेरिकी कह रहा था कि हमारे देश में अभिव्यक्ति की पूरी आजादी है। रुसी कह रहा था कि हमारे यहाँ अभिव्यक्ति की ज्यादा स्वतंत्रता है। अमेरिका ने कहा कि हम असली आजादी का लुत्फ उठा रहे है। रुसी ने कहा कि हम असली आजादी भोग रहे है। अमेरिकी ने एक नमुना पेश किया और कहा की मैं व्हाइट हाऊस के सामने खडा होकर चीख–चीख कर कह सकता हूं कि रेगन बेवकूफ है, इस पर भी कोई मेरा कुछ नही बिघाड सकता। 'तो क्या हुवा ?' रुसी बोला–मैं भी रेड स्वेयर के सामने खडा होकर चीख–चीख कर कह सकता हूं कि रेगन बेवकूफ है। और मेरा भी कोई कुछ नही बिघाड सकता।

पाकिस्तानी जनता कब सुखी होगी

रेगन इश्वर से मिले और पुछे – 'हे ईश्वर मेरी जनता कब सुखी होगी ?'

'पचास साल बाद।' इश्वर ने कहा।

रेगन रोने लगे और लौट आए।

गोर्बाचौफ इश्वर से मिलें और पुछा–हे ईश्वर मेरी जनता कब सुखी होगी ?

'सौ साल बाद।' इश्वर ने कहा।

गोर्बाचौफ रोने लगे और लौट आयें।

जिया उल हक इश्वर से मिले और पुछा – हे खुदा मेरी अवाम कब सुखी होगी ?

इश्वर रोने लगे और लापता हो गए।

लोकप्रियता

ख्रश्चौफ एक दिन दुखी थे। सो उन्होने सोचा कि कही छुपकर आम आदमी की तरह फिल्म देखी जाये, सो वे पहुंच गये मास्को के एक उपनगरीय सिनेमाघर में। मुख्य फिल्म शुरु होने में देरी थी, उसके पहले 'रुसी समाचार' फिल्म दिखाई जाने लगी। समाचार फिल्म में ख्रश्चौफ थे। जैसे ही

उनका चेहरा परदे पर उभरा सिनेमाघर में मौजुद हर व्यक्ती सम्मान में खडा हो गया । सिवाय ख्रुश्चौफ के । रुसी जनता का 'प्रेम' देखकर ख्रुश्चौफ गद्‌गद भावविव्हल ! आँखों से अश्रुधारा बहने लगे, तभी एक आदमी ने ख्रुश्चौफ को वहाँ बैठे हुवे देखा, वह दौडकर आया और ख्रुश्चौफ की बांह पकड कर उन्हे उठाते हुवे बोला – 'अबे बेवकुफ, उठ, खडे हो । क्या तुझे जान प्यारी नही ? '

बीमारी

रुस, अमेरिका, और ब्रिटेन के डाक्टरी की गोष्टी चल रही थी । अमरीकी डाक्टर ने कहा कि हमारे देश में दिल के रोग बढते जा रहे है । इसका आपरेशन करना भी काफी मुश्किल है ।

ब्रिटीश डाक्टर ने कहा–पर हमारे देश में तो गुर्दा-रोग बढ रहा है । मेरे खयाल से गुर्दे का आपरेशन ज्यादा मुश्किल है ।

रुसी डाक्टर ने कहा-बीमारी तो सब एक जैसी ही है। पर सबसे कठिन हैं । टॉन्सिल का आपरेशन करना ।

अमेरिका और ब्रिटन डाक्टरो ने विस्मय से पुछा 'टॉन्सिल के आपरेशन में कठिनाई क्या है ? ' हमारे यहाँ तो लोग मुंह ही नही खोलते ।

दो कुत्तों की व्यथा–कथा

पोलँड और चेकोस्लोवाकिया की सीमा पर एक शांत जगह । पोलँड का एक कुत्ता चेकोस्लोवाकीया की सीमा में घूसने के प्रयास में वहां के एक कुत्ते से टकरा गया । दोनो गुर्राने लगे, फिर उन्होने आगे बढकर हाथ मिलाया । 'बडी जल्दी में हो यार, क्या बात है । ? यह पुछा चेकोस्लोवाकिया के कुत्ते ने । पोलँड के कुत्ते ने कहा – ' मै बहुत भूखा हूं । इस लिये चेकोस्लोवाकिया जा रहा हूं । कि शायद कुछ खाने को मिल जाए । पर ये तो बताओ कि तुम वहाँ क्यो जा रहे हो । ' चेकोस्लोवाकिया का कुत्ता बोला–मै कुछ देर भौंकना चाहता हूं ।

" कुसुमाग्रज " ज्ञानपीठ पुरस्कार विजेता

अनिल आलुरकर
बी. एससी.

मराठी भाषा के विख्यात कवि श्री वि. वा. शिरवाडकर "कुसुमाग्रज" इन्हे पिछले वर्ष तेविसवा ज्ञानपीठ पुरस्कार प्राप्त हुआ।

जब यह समाचार उनके चहेते भाई को मालुम हुआ तो वे अत्यानंद से पुलकीत हुये। अनेक वर्षोंसे मराठी भाषी यह अपेक्षा कर रहे थे, कि इस महाकवि को यह श्रेष्ठतम पुरस्कार निकट भविष्य में मिलने वाला है।

प्रस्तुत पुरस्कार प्राप्त होनेपर भी कुसुमाग्रजजी के मनपर अत्याधिक प्रभाव नहीं पडा। क्यों कि, कुच्छ वर्ष पहले अपनी कविता में ही यह भाव प्रगट किये थे,

विजयासाठी माझी कविता कधीच नव्हती
म्हणून नाही भीती तिजला पराजयाची
जन्मासाठी जडून केंव्हा बसली नव्हती
म्हणून नाही खंतही तिजला मरायची।

यह समाचार पूरे देश में विद्युत गती से फैल गया। वास्तव में इस विजय की घटना केवल एक व्यक्ति की नही थी, अपीतु पुरे महाराष्ट्र के लिए परमोच्च आनंद की सुचटना थी।

ऐसा भाग्य केवल कुसुमाग्रज को मिला। इसमें कविकी वह कर्मठता, उज्वलता और ज्वलंत प्रेरणा थी। उनकी लेखनी में अनेक स्थानोंपर प्रकट हुई है, जैसे -

हजारो डोळ्या मध्ये पाणी
माझ्या डोळ्यामध्ये जमीन
हजार कंठातील घोषणा
माझ्या कंठामध्ये घुमे।

कुसुमाग्रजजी ने यह पुरस्कार बडी नम्रता के साथ स्वीकार किया, क्योंकि

असे हजारा संगे आहे
जडलेले माझे नाते।

कविने आज तक जो अर्जित किया है वह सब कुछ एक मानव के रुप में, इसी लिए जब उन्हे अभिनंदन किया गया तब लोगों की कतार फूल मालायें लेकर उमड पडी। अपने सत्कार समारंभ के बारे मे वे स्पष्ट रुप मे कहते कि अनेको बार मेरा सत्कार करने के बजाय एकही स्थानपर यदि कार्यक्रम आयोजित किया जाय तो काफी है। अपनी जीवन गाथा सुनाते समय एक स्थानपर उन्होंने व्यंग्य किया कि राम गणेश गडकरी को एफ-वाय कि परिक्षा देने के लिए चार साल लगे किंतू मुझे तो दो साल लगे, इसिलीए मुझे आधा गडकरी कहना चाहिए।

"स्वप्नांची समाप्ति" अथवा "पृथ्वीचे प्रेम गीत" इस प्रकार की कविताएँ आप के मन में कैसे उपजी ऐसा सवाल पूछने पर वे कहते है कि प्रेम काव्य के स्फुर्तीस्थान बताना मुस्किल नही है, क्योंकी इसके पीछे अनेक कारण हो सकते है। मगर मुख्य बात है अपने मनोजगत व्यापार या अनुभूति।

अपने अस्तित्व से जुडे रहना और अभिव्यक्त करना यही कुसुमाग्रज की मौलिक देन है।

Prof. P. L. Landge
Editor in-charge

Sadanand Aithal
B. Sc. III yr
Editor

English Section

Contents :

- Editorial
- My Favourite poet, Amrita Pritam : K. P. Auti 1
- Mathew Arnold : Rajiv Gojegawe 3
- Rift, (a poem) : Miss Kalyanpurkar 4
- Enquiry, (a poem) : Miss Suvarna Shinde 4
- National Antham af India : G. M. Lakde 5
- Alfred Lord Tennyson : Shivaji Biradar 6
- Leo Tolstoy : Ramchandra Bhandarwar 8
- My Journey, (a poem) : Shivaji Biradar 9
- Security, (a poem) : Rajiv Gojegawe 9
- My Friendship, (a poem) : Ansari Md. H. H. 10
- My Heart, (a poem) : Vilas Kharat 10
- A Man, (a poem) : Madhukar Rayewar 10
- Silence, (a poem) : Miss Kalyanpurkar 10

Editorial :

DEAR READER,

It is a pleasure, indeed, to present some of our young writers. They have tried their best to exprese their thoughts and emotions in a language which they do like but could not be intomate with it,, so far.

News theless, they have shown their sincenity and intemce desire to acquire proficiency and precision in what they intend to say.

Hope, this will inspire and encourage many others to come forward with fresh content in peans to come.

Thank you

Editor

My Favourite Poet ? Amrita Preetam

K. P. Auti
B. A., (I year)

Every man in the world is a poet, but few of them can express their feelings and brighten the people with their acceptable inteligence.

In this regard I remember a poet that is The Amrita Preetam. Not only punjabies but also every citizen of India who is interested in literature, knows her.

She born in 1917. She started to write when she was in the early years of her college life. In this period she had met so many people with different lifeviews and different philosophies She could extract the psychology of human beings, especially of women. She read & studied the common tendency of human life but her viewes are some-what critical and deeply involved in personal affections. For instance I would like to translate her poem as under –

This poem she has titled herself only.

" I smoked my anxities calmly like a cigarette
These are mere poems,
whom I tossed like ash. "

In this poem you can find the truth and the bittarness of her life which she has expressed very simply and very idially.

She had been invited in so many countries and her poems have been translated in various languages of the world such as, Russian, Bulgerian. Ugoslavian & polish and so many. Wherever she had gone, she left an impression of our country and its customs, and its history. In the outer world she has shown the exploitation of common persons, common workers and the slaves who are living under inhuman rulling parties such as South African people. Through her poems she has made an effort to awaken the souls of common people and she has tried to make them behave like other citizens of the world. She taught them to take their human rights of living.

We can assume this idia by her underwritten poem.

" Sun, whose many murders can be forgiven
He murders every day each man in this world
and the piece of every age has been cut every minute
and man is only in descretion of –
He should throw the cracked piece in fear and be frightened
or boldly roast it like a maat and eat
and consuming the wine of breathings,
he should wait for an another piece."

Our lady poet is a Punjabi poet but she has written and translated her poems in hindi and in urdu also.

Apart from poems, she has written so many novels and stories. Her autobiography, 'Revenue Stamp' has become so famous because it has been written so boldly and truthfully.

Our Government has awarded her by Jnanpith Award for her marvellius poem collection known as 'Kaghaz Aur Canvas'.

Think and Act

1] Evil thoughts are also a sign of illness. Let us, therefore, guard ourselves against evil thoughts.

– Mahatma Gandhi

2] Youth is the furnace.
Patience is the goldsmith.
Your brain is the envil
and books are the hammer.

3] When a man is thus trained in the practice, there is nothing that can obstruct him in the way.

4] To the devotees, true knowledge is always refreshing,
It gives them power to defeat all sorrow and sin.

5] Air is Guru, Water is father and Earth is our mother.

– Guru Nanak

6] The foundation of every state is the education of the yonth.

-Diogenes

7] Give light and the people will find their ownway.

– Carl McGee

Ramchandra R. Bhandarwar
B. A. (IInd year)

Matthew Arnold

Rajiv Gojegawe
B. A., (IInd year)

"Go, for they call you, Shepherd, from the hill; Go, Shepherd, and untie the wattled cotes !"

These lines appeared in the poem' The Scholar-Gipsy' composed by Matthew Arnold. Matthew Arnold, Son of Dr. T. Arnold of Rugby, was born at Laleham; on December 24, 1822, and educated at Rugby, Winchester and Balliol College, Oxford. He became a fellow of oriel in 1845. There after, he was private secretary to Lansdowne, Lord President of the council, thaugh whose influence he was, in 1851, appointed an inspector of schools.

His first book of poetry, 'The Strayed Reveller,' came-out in 1849, but it was soon withdrawn some of the poems, however, including 'Mycerinus and The Forsaken Merman' were later republished. 'Empedocles on Etna' with Tristram and Iseult,' was similarly withdrawn.

In 1857, he was appointed to the professorship of poetry at oxford, which he held for ten years. After this. he produced little poetry and devoted himself to criticism and theology.

Arnold being a notable poltcritic like dryden, coleridge, and Eliot, his poetry can not be viewed in isolation from his criticism. His 'Pre-face to Poem' which praised the ancient greek poets for dealt with human actions appealed to primacy human affections with impersonality, Simplicity and clarity and for their belief in the integirity and wholness of art, laid the foundation of his future criticism and provided the poet in him with a plan of action which he could not execute. His failure as poet raised a complex question 'Is he not more critic, teacher and moralist than artist even in his verse ?'

Arnold's best poems like 'Dover Break' and 'The Scholar-Gipsy', whicn are subjective lyric and elegiac, are not many but they are superior to his narrative and dramatic pieces which mere strongly preferred by the poet himself. The poet essential greatness of his poetry may be found in what has been called 'The dialogue of the mind with itself' and its most prominent characteristic is a form of melancholy born of a painful awareness of a Sensitive individual cought between a dead faith and an uneasy rationalism.

But serious objection was raised against his definition of poetry as a criticism of life and his moral prepossessions. And it was pointed out in his favour that the modern reader shoud get over his obsession that a moral idea would bite him.

Eventhough, we can not put aside to matthew Arnold as a poet. No doubt he was a great critic of his time. And the same time he was considered as a poet. Therefore, we haye to confess that the contribution of matthew Arnold to English literature is greater extent.

❀ ❀ ❀

Rift

See how strange it is
We can not follow
What we talk anymore
Irrelevance is our forte
And we are excelling lately.
Where is your intuition,
My understanding ?
Is it so easy to break.
What seemed to take
Ages to build ?
Is it worth our talking any more ?

Miss. S. L. Kalyanpurkar
B. A. (IIIrd year)

Enquiry

Out of which unity
Were we born D
The early hours of
Dusk, the late hours.
Of the devil's round,
The lazy hours of
Early dawn or just
That blind moment of
Lust while the day
And night fought for
Their equal turns ?

Miss. Suvarna Shinde
B. A. (IInd year)

National Anthem of India

Lakde Govind Madhavrao
B. A., (IInd year)

"The Jana gana mana" Composed by Dr. Rabindranath Tagore was adopted as a national anthem of India. On Jan. 24, 1950 The song was first sung on Dec. 27, 1914 during the Indian National Congress Session. at Culcutta. There are five stanzas in it. but the first stanza, which has been adopted by the Defence Force, is sung on ceremonial occassions. It reads as follows.

Jana gana mana adhinayak jaya he
Bharat Bhagya Vidhata
Punjab, Sind, Gujarat, Maratha
Dravid utkal Bange
Vidhya Himachal Yamuna Ganga
Uchchal-Jaladhi tarange
Tave subha name jage
Tave subha assisa mange
Gahe tava subha gatha
Jana gana mangal dayak jaya he
Bharath Bhagya Vidhata
Jay-he Jay-he Jay-he
Jay Jay Jay-he

The following is Rabindranath Tagore's English rendering of the stanzas under the title 'Morning Song of India.'

Thou art the rular of all the people. Thou dispenser of Indias destiny. Thy name rouses the hearts of the Punjab, Sind, Gujarat and Maratha and the Dravid, Orissa and Bengal, it echoes in the hills of vidhyas and Himalaya's mingling in the music of Jamuna & Ganga's and is chanted by the waves of Indian ocean.

They pray for thy blessing and Sing thy praise. The Saving of all people walts in thy hand, thou dispenser of India's destiny. Victory, Victory, Victory to us.

This national anthem now has become the Symbol of India's unity in diversity. It contains very deep meaning. It's spiritual meaning is again plus point of the anthem. It penetrates into the hearts of all Punjabi, Bengali, Maratha, Sindh, Muslims, Hindus, Shikhas etc. when it is sung. the heart ot the every Indian fills with the pride and patrioutism for mother India. Its meaing has the power to bring all the peoples of India together. It's might was prove Several times in the past at the time of China-war of 1962, Pakistan war of 1965 and 1971 on any such critical Junture and even in the peace time. It can creat the filling in every heart that he is an Indian and he must do his best service for the good of the country and its peoples. The credit of all this goes to our national poet Dr. Gurudev Rabindranath Tagore who composed this anthem. • •

My Favourite Poet :

Alfred Lord Tennyson

Mr. Shivaji Biradar
B. A. (II year)

Alfred Lord Tennyson was born in 1809 and died in 1892. He was a great Victorian poet. He was born at somers by Rectory in Lincolnshire, where his father spent a miserable life because he had been disinherited by his wealthy father in preference to his younger brother.

The gloomy almosphere at Rectory Contributed to Tennyson's melancholy, though he derived consolation from the company of his strongly religious mother.

My favourite poet Tennyson was a student of college Trinity College, cambridge. He left the college without degree. He had two pleasant experience. Tennyson won the Medal of Chancellors for his poem and become intimate with a brilliant young man, Arthur Hallam who was later engaged to poet's sister and whese untimely death is the theme of his poems, particularly 'In Memoriam A. H. H. one of the greatest elegies in English. A brutal review of his first important collection of poems led to the ten years silence' which. were really years of preparation and poetie creation.

Poems (1842) were received favourbly by both the readers and the critics and laid the foundation of my favourite poet A. L. Tennyson's reputation as a poet, 'The princess A Medley' is a romantic poem on comtemporary feminism, ending on a note of compromise. 'In 1850 he married after a long engagement the women he loved, published In memoriam A. H. H. a series of moving lyrics written over years, and succeeded Wordswarth as the poet laureate of england. 'Maud' is one of Tennyson's finest trdgic love poems, a great lyric which is written in 1855.

'Idylls of the king' (1859) and 'Enoch Arden (1864) raised my favourite poet, Tennysons popularity to a faverish pitch and he come to be iooked upon as the poet of literary standards for the Nation, the chanipion of marality, and of religious aspirdtion.

His last two volumes, which include some fine pieces were, 'Demeter and other poems (1889), 'The Death of oenone and other poems' (1892)

'ULYSSES' is a poem by Tennyson. 'Ulysses' is a very beautiful poem. This poem written by Tennyson in October 1833, soon after he heard of the death of his friend Arthur Hallam in 'Vienna' A most interesting critical

opinion teats 'Ulysses' as a soliloquy presented as a dramatic monologue, in which Ulysses seeks self oblivion in death.

'Ulysses' first four lines :-

It little profits that an idele king,
By this still heart, among these barren crags Match'd with an dged wife,
I mete and dole unequal laus unto a savage race.

Ready 'Ulysses' is one of the most beautiful poems.

'There lies a vale in Ida, lovelier
than all the valleys of Ionian hills.
The swimming vapour slopes athawart the glen,
puts forth an arm, and creeps from pine to pine
And loiters, slowly drawn on either hand
The lawns and meadow ledges midway down
Hang rich in flowers, and far below them roars
the long brook falling thro' the clov'n ravine
in cataracts after eataract to the sea.
behind the valley tapmost Grirgarus.

These are the first to lines of the poem 'OFNONE' by Tennyson This poem published in 1832. 'Oen one' was a nymph of mount Ida, loved by paris but later deserted by him for Helen. When he was woundee by a palsoned arrow, he returned to oenon but died before she could render help. Tennyson's poem is a lament for an Unfelithful lover. It is a, so one of his best poems.

Great Tennyson creats manu beautiful pieces from which we may gets endless joy.

Tennyson is a born poet. We find that kind of theme in his poerty, in which we gets greasts enjoument, heartly and mindly, His style is also beautiful, meaningful lucid. I like his style we find many truths about human beings in his works.

Whether we are think about English literature we ready became helpless to think about tennyson's works.

Tennyson's shines in the sku of English Literature as a beautiful star.

Tennyson alway inspired to new poets. In my short experitneed world, I had new word's to draw a picture of Tennyson and his literature.

Tennyson is the moon in the sku of English literature according to my likence.

In short I like Tennyson very much.

Leo Tolstoy - The great writer

Ramchandra R. Bhandarwar
B. A. IInd year

Leo Tolstoy was born in Yasnaya Polyana, an estate near the old Russian town of Tula on 9, September, 1828. His father was a descendant of Pyor Tolstoy, one of the closest associates of Czar peter the first. His mother came from the family of Nikolai Volkonsky, a prominent statesman in the reign of Catherine the second. Both parents died when he was quite young and a distant relative of the Tolstoys, Yergolskaya brought up the boy.

Tolstoy was taught by private tutors. then he studied at the university of Kazan and took courses in Arabic and Turkish litetature but dropped out. He went to Moscow after leaving the University and gave himself to vices. Soon he found himself increasingly dissatisfied with the hectic social, life of high society. In disgust and dispair, he joined the army in 1851.

As a young army officer in the caucasus, Tolstoy took part in the war against the mountaineers and then in the crimean war. He fought in the crucial areas during the defence of sevastopol and kept on writing as well. He wrote his first story 'Childhood' which was acclaimed by the great Russion poet Nikolai Nekrasov. Then followed two more stories 'Boy hool and 'Youth' In early works he penetrates hight to the core of a person's inner world the world of a child and teenager.

Tolstoy resigned from the army in 1855 and devoted him self wholly to wrting. He retumed to his estate. married sofya and reyevna. Bess and began a long period of happiness and creativity. In his estate he improved the conditions of the poor peasants, built a school for the peasant children and himself conducted lessons. During this time, he world famous masterpieces- "War and peace", an epic novel dealing with the effects of war on People's lives and "Anna kerenina", a tragic love story. The most out standing work of Tolstoy was the novel "Resurrection" which is permeated with the idea of a decisive rejection of the world of property. These three realistic creations were pervaded with an intense search for the meaning of human existance ! As he graw older, he felt that wealth, property, government, and organised religion corrupted man. He tried to live a simple, almost peasant type of life. His wife opposed his desire to

give up their possessions and the again Tolstoy left home with his physician and daughter. On his journey he fell ill with pneumoria and died on 7 November, 1910, at the small railroad station of Astapovo.

Tolstoy wrote a large number of stories, plays, and essays on his moral beliefs. His famous parables, articles and essays exposing the arhitrary rule of the czarist authorities evoked a tremendous response in Russia and abroad. Born in an rich family, Tolstoy suffered along with his suffering nation. He was one of mankind's teachers !

***

My Journey

I went . . .
In the field of mankind
To see the man
But I found monster
In the form of man.
I went . . .
In the field of kith
There was no kith
No mother no father
There was only selfishness.
I went . . .
In the field of sweet face
To seek love
There was no love
There were gold lovers
And there was only showness
I went . . .
In the field of God
There was full sorrowon earth
But there was no God.

Biradar Shivaji
B. A. II year

Security

I heard news –
Riots and chaos continue
No prospect of cease
A question I asked myself
What is an apple of discard ?
They were fighting for freedom and democracy.
But their own Government
Fired them
In the name of nation's Security.
In short time massacre happened.
Chiananmen square became
Massacre square.

Rajeev Gojegawe
B. A. II year

My Friendship

I want to be the kind of friend
who shares your smiles and tears.

Not just tomorrow or today
But all through the years.

Who understands your problem and
Is always by your side.

No matter what your fortune is
In any time or tide.

I want to serve you faithfully
In every little way.

To comfort you in time of stress
To fulfill your every need.

And always to encouragy you
To do another.

I want to be merciful and,
I want to be your friend.

Ansari Md. H. H.
B. Sc., IIIrd year

My Heart

I have spread my heart in the sky
and formed your touch in my dreams.

Take away that veil from your face
and let me see your eyes.

There rings your welcome at the
doors of the forest fairies.

Your ankle bells sound in all my
thoughts filling my work with music.

Because, music is heard with the ears,
and under stand by the heart.

Kharat Vilas Kumar
B. Sc. IIIrd year

A man

As a rule.
Man is fool.
Mhen it is cool.
He wants it hot.
When it is hot.
He wants it cool.

Rayewar, Madhukar
B. Se. III year

Silence

Enough !
We have been sculpting
Words for long, too long.
Yet we feel.
We have not expressed owrselves.
Come, now !
Let's speak in silence
The way of the sky.
The mountains,
The night.

Miss. S. L. Kalyanpurkar
B. A. III year

प्राध्यापक वृंद ज्येष्ठ व कनिष्ठ महाविद्यालय

हिंदी विभाग

१) प्रा.सत्यनारायण आजू प्राचार्य व विभाग प्रमुख
२) प्रा. एच. आर. राठौर
३) प्रा. सौ. जस्मा स्वामी
४) प्रा. श्रीमती वेदवती लाडके

मराठी विभाग

१) प्रा. लक्ष्मीकांत तांबोळी विभाग प्रमुख
२) प्रा. एस. जी. पुल्ले
३) प्रा. प्रकाश देशमुख
४) प्रा. भगवंत क्षीरसागर
५) प्रा. जाधव बी. ए.

इंग्रजी विभाग

१) प्रा. पुरुषोत्तम देशमुख विभाग प्रमुख
२) प्रा. पी. एल. लांडगे
३) प्रा. एस. जी. करडखेडकर
४) प्रा. एस. एल. देशमुख
५) प्रा. जो. बी. मोहरीर
६) प्रा. सुदाम लक्ष्मणकुमार

उर्दू विभाग

१) प्रा. ख्वाजा अहमदुद्दीन विभाग प्रमुख
२) प्रा. महंमद तकियुद्दीन

अर्थशास्त्र विभाग

१) प्रा. आर. आर. बाहेती विभाग प्रमुख
२) प्रा. व्ही. एस. मनोहरे
३) प्रा. वाय. के. धनंजे

इतिहास विभाग

१) प्रा. डी. आर. साठे विभाग प्रमुख
२) श्री जी. एस. कल्याणपाड
३) श्री एच. जी. मानकरे

राज्यशास्त्र विभाग

१) प्रा. आर. के. कुलकर्णी विभाग प्रमुख
२) प्रा. एल. एस. कुलकर्णी
३) प्रा. एन. एम. खिल्लारे
४) श्री जी. आर. कोकणे
५) श्रीमती आर. एस. कुरुडे

तत्वज्ञान विभाग

१) प्रा. डॉ. आर. एम. मनोहर विभाग प्रमुख
२) प्रा. के. एस. आचमारे
३) प्रा. टी. बी. पवार
४) प्रा. श्रीमती सुरेखा मत्सावार
५) प्रा. श्रीमती ए. व्ही. मोघेकर

लोकप्रशासन विभाग

१) प्रा. आर. जी. धडके विभाग प्रमुख
२) प्रा. ए. एम. वाकोडकर

गणित विभाग

१) प्रा. एम. डी. कुळकर्णी विभाग प्रमुख
२) प्रा. व्ही. पी. कठाळे
३) प्रा. एस. एम. देव
४) प्रा. यू. एम. पंदिलवार

रसायनशात्र विभाग

१) प्रा. इ. जी. विसपुते — विभाग प्रमुख
२) प्रा. डॉ. एल. जी. करडखेडकर
३) प्रा. पी. आर. बल्लारी
४) प्रा. वाय. व्ही. सूर्यवंशी
५) प्रा. एम. बी. सदगर
६) प्रा. व्ही व्ही. उगीले
७) प्रा. एस. ए. फारुकी

पदार्थविज्ञान विभाग

१) प्रा. एन. आर. कुळकर्णी — विभाग प्रमुख
२) प्रा. व्ही. एस. यरमुने
३) प्रा. टी. वाय. कोठेकर
४) प्रा. एस. एस. इंदोरे
५) प्रा. ए. एन. रेड्डी

प्राणीशास्त्र विभाग

१) प्रा. एस. पी. देशमुख — विभाग प्रमुख
२) प्रा. व्ही. जी. जोशी
३) प्रा. पी आर. क्षेत्री
४) प्रा. व्ही जी. कुमठेकर

वनस्पतीशास्त्र विभाग

१) प्रा. आर के. शेटये — विभाग प्रमुख
२) प्रा. डॉ. एम. बाबु तुलशीराम
३) प्रा. सी. डी. चिद्रावार
४) प्रा एन. बी. देशमुख

वाणिज्य विभाग

१) प्रा. पी पी. डुब्बेवार — विभाग प्रमुख
२) प्रा. व्ही. जी. चितावार
३) प्रा. पी. जी. कद्रेकर
४) प्रा. आर. जी. कुरावार
५) प्रा. बी. पी. येरगीकर
६) प्रा. एन. के. वाघमारे
७) प्रा. एस. एन. कंकाळ
८) प्रा. एन. एच. गोविंदवार

व्यावसायिक अभ्यासक्रम विभाग

१) प्रा. एम. एच. सोनवणे — विभाग प्रमुख
२) प्रा. आर. के. येरगीकर
३) श्री एस. एस. दुर्गकर
४) श्री के. एन. पाटील
५) श्री डी एस. रामटेके
६) श्री डी. व्ही. मोतेवार
७) श्री ओ. एन मानधना

संगीत विभाग

१) प्रा. बी. व्ही. उप्पलवार — विभाग प्रमुख
२) प्रा. एम. एच. सौंदनकर
३) श्री जी. एच. डोपे (तबल्जी)

क्रिडा विभाग

१) प्रा श्री जी के. मांजरमकर — विभाग प्रमुख
२) प्रां. एस. एस. एमेकर

कार्यालयीन कर्मचारी

१) श्री एम. एच. शेख, एम. ए. — प्रबंधक
२) श्री पी. व्ही. साखरे, एम. ए. — लेखापाल
३) श्री एम आर.गज्जलवार,बी ए. — वरिष्ठ लिपिक
४) श्री बी. बी. पुलकंठवार, बी. ए. — ,,
५) श्री व्ही जी. चौडेकर — ,,
६) श्री सुभाष व्ही. वडगावे,बी.कॉम. — ,,
७) श्री एस. व्ही. बोगुलवार, बी. कॉम. — ,,
८) बी बी.आलेलवार, बी कॉम. — कनिष्ठ लिपिक
९) श्री एस. बी नुकुलवार — टंकलेखक
१०) श्री रावसाहेब बी.चाकूरकर,बी कॉम — क.लिपिक
११) श्री व्ही. एस. सरसंबे — टंकलेखक
१२) श्री शेख जुबेर — लघु लिपिक

ग्रंथालयीन कर्मचारी

१) श्री एन.व्ही.टाकळीकर,एम.ए बी लिब् — ग्रंथपाल
२) श्री एन. आर. पेन्डलवार — सहाय्यक ग्रंथपाल
३) श्री एम एन. बंगाळे — वरिष्ठ ग्रंथपाल सहाय्यक
४) श्री एल डी. चुंदुरवार — ,,
५) श्री प्रकाश डी चौव्हाण बी ए. — कनिष्ठ ,, ,,
६) श्री उनग्रतवार एस. पी. — ग्रंथपाल परिचर
७) श्री तोटावार एन. ए. — ,,
८) श्री इंगळे बी. टी. — ,,

کام اور عمل کی باتیں

(نسرین فاطمہ)

١) اللہ تعالیٰ کے نزدیک تم میں وہ سب سے زیادہ بہتر ہے جو تم میں سب سے زیادہ پرہیز گار ہو۔ (قرآن)
٢) بے شرمی کی باتیں کھلی ہوں چھپی ان کے پاس تک نہ پھٹکو (قرآن)
٣) اسلام میں پوری طرح داخل ہو جاؤ اور شیطان کے نقش قدم پر نہ چلو وہ تمہارا کھلا دشمن ہے۔ (قرآن)
٤) تم سے تمہارے اعمال کے بارے میں ضرور باز پرس ہوگی۔ (قرآن)
٥) جو انسان نیک عمل کرتا ہے وہ اپنے لیئے ہی کرتا ہے خدا اس سے بے نیاز ہے۔ (قرآن)
٦) اللہ سے ڈرو اور سچوں کے ساتھ رہو۔ (قرآن)
٧) برائی کو بھلائی سے دفع کرو۔ (قرآن)
٨) ایمان والوں اپنے معاہدات پورے کرو۔ (قرآن)
٩) اللہ تعالیٰ کریم ہے اور کرم اسے محبوب ہے سخی ہے اور سخاوت اسے محبوب ہے۔ (حدیث)
١٠) اللہ تعالیٰ فساد کو پسند نہیں کرتا اس لیئے زمین پر فساد نہ کرو۔ (حدیث)
١١) آج عمل ہے حساب نہیں کل حساب ہوگا عمل نہیں ہوگا۔ (حدیث)
١٢) جھوٹ ہنسی مذاق میں بھی نہ بولو۔ (حدیث)
١٣) جو سجدہ کے پابند نہیں اس کا کوئی دین نہیں۔ (حدیث)
١٤) جو شخص صرف دنیا کی طلب میں لگ جائے اسے خدا دنیا ہی کے سپرد کر دیگا۔ (حدیث)

غزل

(رضی اختر)

ہم سے ملنا توڑ رہے ہو دیکھو تم پچھتاؤ گے
محفل محفل جی نہ لگے گا تم تنہا رہ جاؤ گے

کتنے ہولوں میں لوٹ آؤں گا اور تمہارا ہو جاؤں گا
کب تک خود کو دھوکہ دو گے کب تک جی بہلاؤ گے

دشت طلب کی اور نہ جانا کسی صدا کے پیچھے تم
دشت طلب کے سناٹے میں خود کو بھی کھو آؤ گے

دیکھنے جاؤ سب یہ تماشا لیکن ان سے کچھ نہ کہو
کچھ کہنے پر سلیم سولی پر چڑھ جاؤ گے

غزل

محفل سے جب وہ اپنے نکل جاتی ہے۔
خونِ جگر کی رفتار بدل جاتی ہے ،
حسن پنہاں چھپاؤ چھپ نہیں سکتا ،
نگاہ عشق خاموش نکل جاتی ہے
غصّہ کی لہر اس میں ہو اگر شامل ہے
صبر وہ شے ہے کہ تصویر بدل جاتی ہے
جمال علم و دانش گر پاس ہو تو دیکھیے ،
غربت سے وہ تمہارے دور نکل جاتی ہے ،
گذرتا ہے جب نور سحر کا ندیم ،
چمن میں نکہت گل پھیل جاتی ہے

زبیر احمد ندیم

دوستی کی یاد

دل میں یادوں کی طرح ہو
ہاں تم میرے پاس ہو دوست
کبھی تم آنا کبھی ہمیں بھی بلانا ہے
سبھی کے سکھ پر ہنسی ہوتی ہے خوشی میں
دوستی کے دیپک کو جلائے رکھنا
بھول جانا مجھے لیکن یادوں کو میرے
پھر بھی اگر تم کو میری یاد آئے
کوئی بوجھ دل پر نہ ڈالنا
آنکھوں میں آنسوؤں کی طرح
ایک پھول میں خوشبو کی طرح
نبھانا دوستی ہو تو یوں ہی نبھانا ،
بات تو ہے کہ غموں میں بھی مسکراتے رہنا
صبح تک خود کو جگائے رکھنا
اپنے دل سے لگائے رکھنا ہے
قسم ہے تمہیں تم وہاں آنسو بہانا ،
ہاں اگر ہو سکے تو مجھے بھول جانا ہے

محمد محسن

ہمارے ایک دوست ہیں جنھیں وقت سے پہلے سفید جھوٹ کا مرض لاحق ہو کر رہ گیا ہے۔ ویسے ان کے بہت سے قصے زبان زدِ عام خاص و عام ہیں لیکن دلچسپی کی خاطر ایک قصہ بیان کرنے پر اکتفا کیا جاتا ہے۔

ایک مرتبہ ہم تین چار دوست مل کر چاندنی خنک اور روشنی سے لطف اندوز ہونے کے لیے گھروں سے دور پارک میں بیٹھے ہوئے خوش گپیوں میں مصروف تھے کہ ہم میں سے کسی کو یہ سوجھی کہ ہر شخص اپنی اپنی آپ بیتی بیان کرے۔ آخر ہمارے وہی دوست کی باری آئی جنھیں سفید جھوٹ کی بیماری تھی۔ اپنے آپ ایک خاص موڈ طاری کرتے ہوئے بولے۔

دوستو میں ایک دولتمند خاندان کا چشم و چراغ ہوں۔ میرے دادا مرحوم نے اتنی دولت جائیداد کما رکھی ہے کہ آئندہ دس نسلیں بھی کوئی کام کیے بغیر شان سے زندگی گذار سکتے ہیں۔ اور

ابھی ہمارے دوست کچھ کہنا چاہتے تھے کہ ایک دوست نے پوچھا۔

"تو اس کا مطلب ہے کہ تمہارے دادا جان کے خاندان کا کوئی فرد کوئی کام یا کوئی ملازمت کرنا کسرِ شان سمجھتا ہے۔

اس کے جواب میں انھوں نے فرمایا ابھی ملازمت کرنے کی ضرورت ہی کیا ہے۔ لیکن اسے کیا کیا جائے کہ میرے والدِ بزرگوار بڑے خود دار آدمی ہیں۔ ہمیشہ کہتے ہیں کہ باپ کی کمائی پر عیش کرنا نکما پن ہے۔ بزدلی ہے اسی لیئے والد صاحب بدرجہ مجبوری "کلرکی" کو قبول کر لیا ہے۔

دیکھا آپ نے کتنی صفائی سے سفید جھوٹ کا سہارا لیکر اپنی بات میں وزن پیدا کیا ہے۔ ہمارے دوست نے عقل کا دشمن بھی یہ سوچ سکتا ہے کہ بے پناہ دولت کو ٹھوکر مار کر کوئی شخص کلرکی کو کیوں کر گلے لگائے گا۔

زندگی کے سنہرے اصول

شاہین بیگم

منصوبہ بناؤ	فراست کیساتھ	کام کرو	خوش اسلوبی کیساتھ	اعتماد کرو	یقین کیساتھ
سوچو	جذبۂ ضمیر کیساتھ	جیو	حوصلے کے ساتھ	عمل کرو	بے خوفی کیساتھ
جھکو	وقار کیساتھ	کھاؤ	اعتدال کیساتھ	خدمت کرو	آمادگی کیساتھ
ہنسو	متانت کیساتھ	عبادت کرو	خشوع کیساتھ	سنو	سمجھ کیساتھ
پڑھو	انتخاب کیساتھ	غور کرو	گہرائی کیساتھ		

سفید جھوٹ

دنیا میں جس طرح جانداروں کی قسمیں بنائی گئی ہیں ٹھیک اسی طرح جھوٹ کی بھی کئی قسمیں بیان کی جاتی ہیں۔ مثلاً سفید جھوٹ، سیاہ جھوٹ، ریشمی جھوٹ، گلابی جھوٹ وغیرہ۔

میرے اپنے محدود اندازے کے مطابق خدا کی اس عظیم دنیا میں کوئی شخص بھی ایسا نہ ہوگا جس نے اپنی زندگی کبھی جھوٹ کا سہارا نہ لیا ہو۔ اگر کسی نے اپنی سوانح عمری میں یہ دعویٰ کیا ہو کہ "میں نے اپنی زندگی میں کبھی جھوٹ کا سہارا نہیں لیا ہے۔ تو مجھے یقین کرنے میں تامل ہوگا۔ کیونکہ تجربہ نے یہ سکھایا ہے کہ آدمی کو وقتِ ضرورت خواہ کاروباری ہو یا سرکاری یا پھر گھریلو معاملات اکثر جھوٹ کا سہارا لیا جاتا ہے۔ مثلاً ہمارے ایک دوست ہیں جن کا اچھا بھلا کپڑے کا کاروبار ہے۔ پتہ نہیں کہاں کہاں گھوم پھر کر کپڑے کی خریدی کرتے ہیں۔ اور خدا ہی جانے وہ کپڑا کس نرخ سے خریدتے ہیں۔ لیکن اپنے گاہکوں کو ہم نے اکثر یہ کہتے ہوئے سنا کہ "صاحب! صرف پانچ فیصد منافع سے کپڑا آپ کو دے رہا ہوں آپکو معلوم ہونا چاہیئے کہ گجرات سے میں یہ کپڑا آپ جیسے شائقین ہی کیلئے خریدا ہے۔ وغیرہ۔

آپ اندازہ لگا سکتے ہیں کہ ہمارے بزنس میں دوست نے کس شاندار طریقے سے سفید جھوٹ کا سہارا لیا ہے۔ سفید جھوٹ کا ایک اور واقعہ بھی پیش ہے جیسا کہ میں نے عرض کیا ہے کہ ہمارے ایک دوست سرکاری ملازم ہیں۔ جب انھیں کوئی ضروری کام ہوتا ہے تو اپنے افسرِ اعلیٰ کو یہ درخواست اپنے بیٹے کے ہاتھوں یہ لکھ کر روانہ کر دیتے ہیں کہ میں سخت بیمار ہوں کم از کم تین یوم کی رخصت منظور فرمائیں تو عین نوازش ہوگی حالانکہ ہمارے مذکورہ دوست اتنے صحت مند ہیں۔ کہ بیماریاں ان سے پناہ مانگتی ہیں۔

جیسا کہ عرض کیا گیا ہے کہ جھوٹا آدمی اپنا مطلب جتانے کیلئے جھوٹ کا سہارا لیتا ہے۔ ایسے ہی جھوٹ کو سفید جھوٹ کا نام دیا گیا ہے۔ کیونکہ ایسے جھوٹ سے کسی کو نقصان نہیں پہنچتا دراصل ایک مرض ہے جو اکثر لوگوں میں پایا جاتا ہے۔

سب سے اونچے حصے میں گھر کا ذمہ لیتا ہوں۔
(اللہ تعالیٰ ہم سب مسلمانوں کو جھوٹ جیسی بلا سے مکمل طور پر پرہیز کرنے اور سچائی اختیار کرنے کی توفیق عطا فرمائے۔ - زبیر)

غزل

دل میں طوفان اٹھتے ہیں ابل جانے دو ،
اشک بن بن کر نکلتے ہیں نکل جانے دو
ہم کسی مونس و غم خوار کے طالب کیوں ہوں
وقت بدلا ہے بدلتا ہے بدل جانے دو ؛
لب پہ ساقی کی شکایت ہو گلہ کیا معنی
نظمِ میخانہ بدلتا ہے بدل جانے دو ، ؛
آہ فاقوں سے تڑپتی ہیں یہ زندہ لاشیں
زندگی موت میں ڈھلتی ہے ڈھل جانے دو ؛
ہم نہ چھوڑیں گے اپنی رواداری کو ؛
طرز بدلتا ہے بدل جانے دو ؛
دلِ غمگین کو سکوں گر ممکن نہیں حبیب
شدتِ غم میں بہلتا ہے بہل جانے دو

حبیب الرحمن انصاری

اتنی نفرت نہ تھی۔ اگر انھیں اس طرح کی کوئی اطلاع ملی کہ فلاں شخص نے دروغ بیانی سے کام لیا ہے تو اس کا احترام و وقار اپنے دل سے نکال دیتے۔ جب تک کہ آپؐ کو یہ معلوم نہ ہو جاتا کہ اس شخص نے توبہ کر لی ہے آپؐ کی یہ عادت باعث تعجب نہیں ہے۔ اسلاف کا یہی طرز عمل تھا۔ فضائل اور حقوق کی بنیاد پر ان کے باہمی رشتے سمجھے اور وہ ایک دوسرے کو پہنچانتے تھے۔ اگر کسی کی سیرت داغدار ہو جاتی اور وہ اپنے غلط طرز عمل کی وجہ سے منفرد ہو جاتا تو معاشرے میں اسکی وہی حیثیت ہوتی جو خارش زدہ شخص کی صحت مند معاشرے میں ہوتی ہے اس وقت عزت و احترام کا مستحق نہ سمجھا جاتا جب تک وہ اس خرابی سے شفایاب نہ ہو جاتا۔

جھوٹ بولنا مومن کی شان کے منافی ہے حضورؐ نے ارشاد فرمایا۔ مومن سے سب گناہ ممکن ہے لیکن خیانت اور کذب مومن کی شان سے بعید ہے۔" کسی نے اللہ کے رسولؐ سے پوچھا۔ کیا مومن بزدل ہو سکتا ہے آپ نے فرمایا۔ ہاں! ہو سکتا ہے۔" پھر ایک سوال کیا گیا کیا مومن جھوٹا ہو سکتا ہے۔ آپؐ نے ارشاد فرمایا" نہیں یعنی جھوٹ کی عادت ایمان کے ساتھ جمع ہو نہیں سکتی۔ پھر فرمایا۔ مومن بخیل ہو سکتا ہے؟ آپؐ نے فرمایا۔ ہاں ہو سکتا ہے۔

پیارے نبی صلی اللہ علیہ وسلم جھوٹ ہنسی مذاق میں بھی پسند نہ فرماتے تھے۔ آپؐ کا ارشاد ہے۔ ہلاکت اس شخص کیلئے جو داستان سرائی کرتا ہے۔ تاکہ کچھ لوگوں کو ہنسانے کیلئے جھوٹ کا سہارا لیتا ہے۔ ہلاکت اس کے لیے تباہی اس کیلئے" آپؐ نے ارشاد فرمایا۔ کسی مومن بندہ کا ایمان مکمل نہیں ہو سکتا جب کہ وہ مزاح یا مناظرہ میں جھوٹ بولنا نہ چھوڑ دے۔ اگرچہ دوسرے تمام واقعات میں سچ بولتا ہو۔

عبداللہ بن عمرؓ کہتے ہیں کہ میری ماں نے ایک دن مجھے بلایا جبکہ اللہ کے رسولؐ میرے گھر پر تشریف لائے تھے۔ میری ماں نے کہا۔ آو بیٹا تمھیں فلاں چیز دوں گی۔ اللہ کے رسولؐ نے پوچھا" تم اسے کیا دینا چاہتی ہو۔ انھوں نے کہا" میں اسے کھجور دینا چاہتی ہوں۔" آپؐ نے فرمایا اگر تم اسے کچھ نہ دیتیں تو تمہارے نامۂ اعمال میں ایک جھوٹ لکھ دیا جاتا۔

آخر میں ایک حدیث پاک کا مفہوم ہے اور دیکھئے۔ سرور کائنات تاجدار مدینہ حضور پاکؐ نے ارشاد فرمایا" جو شخص مناظرہ بازی نہ کرے اگرچہ حق پر ہو تو میں اس کیلئے جنت کے گوشوں میں گھر کا ذمہ لیتا ہوں اور اگر جھوٹ نہ بولے ہنسی کے طور پر ہی کیوں نہ ہو تو اس کیلئے جنت کے وسط میں ایک گھر کا ذمہ لیتا ہوں اور جو اپنے اخلاق کو بہتر بنائے تو میں اس کے لیے جنت کے

جھوٹ ایک بڑی لعنت

اللہ تعالیٰ نے اس پوری کائنات کو حق پر پیدا کیا ہے اور لوگوں سے یہ مطالبہ کیا ہے کہ اپنی زندگی کی عمارت حق کی بنیاد پر تعمیر کریں سچائی اور راست روی کی اپنی زندگی کا شعار بنائیں صرف صحیح بات کو اپنے قول وعمل میں جگہ دیں اور جھوٹ سے پرہیز کریں۔

اللہ پاک نے جھوٹ بولنے کی سخت مخالفت فرمائی اور سچ کہنے کی تاکید فرمائی اور سچوں کے لیے بڑے بڑے انعاموں کا وعدہ فرمایا۔ صادق وامین رسولؐ نے بھی جھوٹ کو بہت بڑا گناہ فرمایا ہے۔ آپؐ نے فرمایا جس جس کسی میں چار خصلتیں ہونگی وہ پکا منافق ہوگا۔ اور جس کے اندر ان میں سے کوئی ایک خصلت ہوگی تو اس کے اندر نفاق کی ایک خصلت ہوگی۔ یہاں تک کہ اس کو ترک کر دے وہ چار خصلتیں مندرجہ ذیل ہیں۔

اس کے پاس کوئی امانت رکھی جائے تو خیانت کرے، گفتگو کرے تو جھوٹ بولے، وعدہ کرے تو اس کو پورا نہ کرے اور جب کسی سے اس کا جھگڑا ہو جائے تو گالی پر اتر آئے جھوٹ صرف یہی نہیں ہے کہ آدمی خلاف واقعہ بات کہے بلکہ سنی سنائی باتوں کو بلا تحقیق بیان کرنا شروع کر دے۔

جھوٹ تمام برائیوں کی جڑ ہے۔ اور جھوٹ کہنے والا آدمی دوسری بہت ساری برائیوں میں مبتلا ہو جاتا ہے لیکن جھوٹ سے انسان کی پوری شخصیت مجروح ہوتی جھوٹ سے آدمی بری طرح ذلیل و خوار ہو جاتا ہے۔ کوئی اس بات کا یقین تک نہیں کرتا۔ یہاں تک کہ اس کے سچ کو بھی لوگ جھوٹ ہی سمجھتے ہیں۔ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم کا ارشاد ہے کہ سچائی اختیار کرو۔ اگرچہ تمھیں اس میں اپنی بربادی اور موت نظر آئے کیونکہ دراصل نجات اور زندگی سچائی میں ہے۔ اور جھوٹ سے پرہیز کرو۔ چاہے اس میں نجات اور کامیابی نظر آئے کیونکہ جھوٹ کا انجام بربادی اور نامرادی ہے۔ آپؐ نے یہ بھی فرمایا کہ جب بندہ جھوٹ کہتا ہے اس کے منہ سے ایسی بدبو پیدا ہوتی ہے کہ رحمت کے فرشتے اس سے ایک میل پر ہٹ جاتا ہے۔ آپؐ نے فرمایا کہ جھوٹ بولنے سے رزق اور عمر دونوں کم ہو جاتے ہیں۔

حضرت عائشہ رضہ سے روایت ہے کہ وہ کہتی ہے کہ۔ رسول اللہؐ کو جھوٹ سے زیادہ کسی بری عادت سے

چند طالب علموں کا یہ بنیادی مقصد ہوتا ہے کہ پڑھ لکھ کر اچھی پوسٹ پر نوکری کریں۔ اور جب نوکری نہیں ملتی وہ بدل ہو جاتے ہیں۔ اور ان کا دل تعلیم سے پھر جاتا ہے۔ وہ لوگ تعلیم کا بنیادی مقصد نوکری سمجھتے ہیں لیکن ایسا نہیں ہے کہ تعلیم کا مقصد یہی ہے کہ آدمی پڑھ لکھ کر حق اور ناحق سچ اور جھوٹ کو تمیز کر سکے۔ سچائی اور حق کے راستے پر خود چلیں اور دوسروں کو بھی چلنے کی تلقین کرے۔

جس طرح انسان کو اپنی زندگی پیاری ہوتی۔ تو زندگی کو صحیح ڈھنگ سے جینے کا مقصد ورنہ یہ ساری زندگی جاہلوں کی سی زندگی گذارنے سے بہتر ہوتا ہے کہ وہ اس دنیا میں نہ آئے ہوتا۔ جو پڑھ لکھ کر بھی بیکار سی زندگی گذار رہے ہیں ان کیلئے صرف میرا یہی پیغام ہے کہ تعلیم کا مقصد نوکری کرنا پیسہ کمانا نہیں۔ بلکہ دوسروں کی اصلاح کرنا خود سچائی پر چلنا چاہیے۔ اسی لئے کسی شاعر نے کیا خوب کہا کہ ؎

جیتے ہیں وہی لوگ اس آشوب جہاں میں
جو دور سے ساحل کا نظارہ نہیں کرتے

اگر طالب علموں کو تعلیم کا صحیح مقصد سمجھ میں آجائے تو ان کی زندگی ایک لذت آمیز اور خوشی کی زندگی ایک لذت آمیز اور خوشی کی زندگی ہوگی ان کو اپنے جینے کا مقصد مل جائے گا۔

ساحر نے خوب کہا ہے۔

کیا حسین موڑ پر آگئی ہے زندگانی
کہ حقیقت نہ بن جائے یہ ری کہانی

•••••

غزل

سید سلیم حسین دیگلور

سب کا گمان ٹھیک ہی تھا کہ مر گیا ہوں میں
صورت تمہاری دیکھ کر پھر جی اٹھا ہوں میں

اتنے قریب، اتنے حسین، اتنے مہربان،
جب سے ملا ہوں آپ سے پریشان سا ہوں میں،

سب دیکھتے ہیں مجھ کو انھیں دیکھ دیکھ کر
چہرے پہ ان کے رنگ سا بکھرا ہوا ہوں میں،

کیوں ملتفت نگاہ سے تکتی ہے پھر مجھے
اے زندگی تجھی سے تو بھاگا ہوا ہوں میں

کوئی تو ہو مجھ کو بتائے میرا پتہ،
اس شہر نامراد میں گم ہو گیا ہوں میں

اثرات بھی تعلیم کے بنیادی مقصد پر زوال کرنے میں ضرور مددگار ہوتے ہیں۔

اب میں مذکورہ چار عناصر کا نام مختصر تذکرہ کروں گا۔ تاکہ دن بہ دن تعلیمی مقصد کے زوال پذیر ہونے پر کچھ روشنی پڑھ سکتی ہے۔

تعلیم کا بنیادی مقصد بھی یہ نہیں ہے کہ طالب علم کسی اسکول یا کالج میں تمام دن کسی غیر، تعلیمی سرگرمیوں میں ملوث ہوں اور عین امتحان کے وقت کچھ نوٹس، کچھ گائیڈس اور کچھ گیس پیپر کی مدد سے کامیابی حاصل کرنے کی کوشش کرتا ہے۔ اس طریقے پر سے تو تعلیم کے معیار کو گرانے میں پہلا، اور اہم رول طالب علم کا ہی ہے۔

اس کے بعد تعلیم کو ٹھیس پہنچانے والے میں بعض ناعاقبت اندیش اساتذہ کا بھی ہاتھ رہا ہے کیوں کہ بعض اساتذہ کی یہ روش یا طریقہ رہا ہے کہ وہ طلباؑ کو بنا بنایا لقمہ spoon feeding دینے کی مہربانی کرتے ہیں۔ مثلاً طلبا کے لئے بورڈس پر نوٹس لکھوا دیے جاتے ہیں۔ اہم سوالات بتلا دیے جاتے ہیں۔ نیز اس کے جوابات بھی لکھوائے جاتے ہیں۔ اس آسانی کا قدرتی نتیجہ یہ برآمد ہوتا ہے کہ طالب علم میں خود اعتمادی کا فقدان پیدا ہو جاتا ہے۔ اس کی اپنی صلاحیتیں گھٹ کر رہ جاتی ہیں۔

اب تیسرے نمبر پر تعلیمی مقصد اور اس کے معیار کو گرانے میں بعض طلباؑ کے والدین بھی اتنے ہی ذمہ دار کیسی کیسی کے والدین کو یہ تک پتہ نہیں ہوتا کہ ان کے اپنے بچے کس جماعت میں کیا کچھ پڑھ رہے ہیں۔ اس بارے میں ایک لطیفہ بہت بڑا مشہور ہے۔ وہ یہ کہ ایک افسر نے اپنے ماتحت سے پوچھا کہ میاں تمہارے بچے کون سی کلاس میں پڑھتے ہیں۔ " تو سنتے ہیں کہ ماتحت نے یہ جواب دیا کہ سر میں کل اپنے بچوں سے پوچھ کر جواب دوں گا۔ یہ آج کل کے سرپرستوں کا حال کی بے خبری اور بے فکری کی روشن مثال۔ اندازہ کیا جا سکتا ہے۔ کہ اس سے تعلیمی مقصد کہاں تک حاصل ہو سکتا ہے۔

آخر میں تعلیم کا بنیادی مقصد کو ڈاٹنامیٹ کرنے آج کل معاشرہ و ماحول بھی کارگر رول ادا کرتا جاتا ہے۔ یہ ٹی۔وی۔ ویڈیو، سینما بینی اور نت نئے فیشن کا چلن یہ ساری چیزیں طلباؑ کو اپنی تعلیم پر کم، اور حالات پر زیادہ نظر رکھنے میں معاون ثابت ہو رہی ہیں۔ دانش مندی کا تقاضہ یہ کہ طالب العلم اپنی پوری توجہ دلچسپی اور انہماک سے تعلیم کے بنیادی مقصد کو حاصل کرے تو وہ اپنا اور اپنے وطن کا نام مشہور کر سکتے ہیں۔

یافتہ شخص کو ہر جگہ مذاق کا موضوع بننے دیر نہیں لگتی ۔

تعلیم کے بنیادی مقصد کو زیادہ واضح طور سمجھنے کیلئے ضروری ہے کہ تعلیم کا مفہوم سمجھ لیا جائے ۔ کیوں کہ تعلیم کا بنیادی مقصد پڑھنا لکھنا یا سیکھنا سکھانا ہی نہیں بلکہ زیادہ وسیع مفہوم یہ ہے کہ فنون میں کمال حاصل کر لیا جائے ۔۔۔

لیکن افسوس کہ آج کل اس کے برعکس ہو رہا ہے ۔ تعلیم کا اب یہ بنیادی مقصد ہو کر رہ گیا ہے کہ طالب علم کسی طرح ہر سال کسی نہ کسی بے جا طریقے سے کامیابی حاصل کرتا جائے اور بس

تعلیمی معیار کی دن بہ دن کمزوری ہونے کی وجہ یہ ہے کہ طلباء میں تلاش جستجو تحقیق و تنقید اور خوب سے خوب تر کا مادہ کم سے کم تر ہوتا جا رہا ہے کئی تعلیم یافتہ اصحاب ایسے دیکھے گئے ہیں جو صحیح طور پر اپنے نام تک نہیں لکھ سکتے جنرل نالج کا تو خدا ہی حافظ ہے ۔ گذشتہ دنوں اخبارات میں یہ خبر شائع ہوئی تھی کہ ایک صاحب جو گریجویٹ ہیں ۔ انکی اپنی ملازمت کے سلسلے میں انٹرویو کے دوران سے جب یہ پوچھا گیا کہ علامہ اقبال اور پریم چند کے نام میں کچھ بتلائیں ۔ انھوں نے " انتخابی بورڈ کے تمام ممبران کو یہ کہہ کر انگشت بدندان کر دیا ۔ کہ علامہ اقبال بہترین افسانہ نگار رہے اور پریم چند جیسا زبردست شاعر آج تک پیدا ہی نہیں ہوا ۔

کہا جاتا ہے کہ اسی ایک سوال کے بعد موصوف کا انٹرویو ختم کر دیا گیا یہ حال ہے ہمارے چند پڑھے لکھے گریجویٹ حضرات کا اسکی بنیادی وجہ ہے کہ آج کل ابتدا ہی سے طلباء کو بنا بنایا لقمہ بنا کر (spoonfiding) دیا جا رہا ہے ۔ جبکہ تعلیم کا بنیادی مقصد ہی یہ ہے کہ طالب علم اپنی سچی لگن محنت اور ایمانداری سے اپنے پڑھے ہوئے اسباق کا خلاصہ ایمانداری اپنے پڑھے ہوئے سوالات کے جوابات خود ہی تیار کریگا نہ کہ گائیڈ کی مدد سے بنے بنائے (Radymade) سوالات کے جوابات یاد کر کے یہی وجہ ہے کہ امتحانات میں ایک محتاط اندازہ کے مطابق ۹۵ ٪ طالب علم گائیڈ کے جوابات زبانی یاد کر لیتے ہیں ۔ اور صرف ۱۵ ٪ طلباء ایسے ہوتے جو کسی سوال کے جواب کو اپنی زبان میں لکھنے کی اہلیت رکھتے ہوں ۔۔

اور یہ اس قسم کے تعلیمی زوال کے ذمہ دار ہیں ۔ سب سے پہلے تو بعض طالب علم اس کے بعد ، بعض اساتذہ اور اس کے بعد والدین پر ذمہ داری عائد ہوتی ہے اور آخر میں ہمارا معاشرہ اور ماحول کے

تعلیم کا بنیادی مقصد

شاہ جہاں بیگم

شیخ سعدیؒ کا قول ہے۔ "علمے کہ راہ حق نہ نماید جہالت است" یعنی جو علم سچائی کا راستہ دکھانے سے قاصر ہے وہ علم نہیں بلکہ جہالت ہے۔ اس کسوٹی پر دنیا کے سارے لوگ تعلیم کا معیار و انداز کا پتہ چلایا جا سکتا ہے تعلیم کا بنیادی مقصد یہ ہے کہ آدمی پڑھ لکھ کر حق اور ناحق سچ اور جھوٹ میں تمیز کر کے سچائی کے راستے پر پر خود بھی اور چلے اور وہ لوگ جو ناحق گمراہی اور غلط راستے پر گامزن ہیں۔ انھیں حتی المقدور سچائی کے راستے پر چلنے کیلئے حکمت، مروت اور محنت سے دعوت پیش کرتا رہے۔ تاکہ اپنے ساتھ دوسروں کا بھلا ہو۔ تعلیم کا بنیادی مقصد جہالت سے چھٹکارا حاصل کرنا ہے۔ تاکہ انسان کی اپنی زندگی سکون اور راحت سے ہمکنار ہو سکے۔ صحیح معنوں میں، تعلیم حاصل کرنے کے بعد آدمی میں خودشناسی کا جوہر پیدا ہوتا ہے۔ بقول علامہ اقبالؒ

وہ سحر جس سے لرز جائے شبستانِ وجود
ہوتی ہے بندۂ مومن کی اذاں سے پیدا

خود شناس آدمی اپنی قابلیت اور کمزوری سے خوب واقف ہوتا ہے۔ اور تعلیم یافتہ آدمی کی یہ خوبی ہوتی ہے کہ وہ اپنی کمزوری کو اپنی قابلیت پر غالب ہونے دیتا بلکہ دانشمند آدمی اپنی ساری کمزوریوں کو ممکن حد تک دور کرنے کی کوشش کرتا ہے۔ تعلیم کی وجہ سے آدمی کی شخصیت میں خاص قسم کی سنجیدگی صبر و ضبط و تحمل و برادری اور انکسار پیدا ہوتا ہے اور اس کا ہر عمل اپنی تعلیم کے زیر اثر ہونے لگتا ہے تعلیم یافتہ آدمی کی ایک اور خصوصیت یہ ہوتی ہے کہ نامساعد حالات میں بد دل نہیں ہوتا۔ اور ناموافق حالات میں کسی بے جا خوشی کا اظہار اس سے سر زد ہوتا ہے۔ نیز تعلیم کا بنیادی مقصد بھی یہی ہے۔ کہ آدمی مکمل اور صحیح معنوں میں "انسان" کہلاتا ہے

اس سے قطع نظر آج کل بعض جدید تعلیم یافتہ آدمی کی یہ پہچان ہو کر رہ گئی ہے کہ وہ کسی نہ کسی طریقے سے تعلیم کی اعلیٰ ڈگری حاصل کرے اور اپنے آپ اور آپ کو اعلیٰ سے اعلیٰ ڈگری حاصل کرے اور اپنے آپ کو اعلیٰ تعلیم یافتہ کہلا کر فخر کر سکے لیکن اس تصویر کا دوسرا رخ یہ کہ وہ صرف ڈگری پا کر خوش ہو جانا، کوئی سمجھ کی بات نہیں بلکہ حاصل شدہ ڈگری کے مطابق اپنی لیاقت و تعلیمی معیار کو بھی بنانا ناگزیر ہے۔ ورنہ ایسے تعلیم

سے بہت اونچا ہے۔ ڈھیروں دولت کمائی کچھ دھوکے باز دوستوں کی نظر ہو گئی اور کچھ ہمدردی میں نکل گئی اور اب یوں لگتا ہے۔ جیسے یہ ہم اور ابن صفی ابھی مہاجروں کے قافلے کے ساتھ آئے ہیں۔ ابھی ابھی انھوں نے اپنا گھر جمانا شروع کیا ان کو تو مرے ہوئے کئی برس بیت گئے مگر مجھے اب بھی یقین نہیں آتا کہ ابن صفی ہم میں نہیں ہیں کبھی کبھی تو یوں محسوس ہوتا ہے کہ یہ سب کچھ ایک بھیانک خواب ہے۔

یادِ ماضی کی نیزے کی انی کیا کہیے
ذہن میں ایسی چبھن ایسی چبھن ہوتی ہے

ابن صفی نے جو طرزِ بیاں ایجاد کی تھی آج گلشن میں وہی طرزِ بیان ٹھہری ہے لیکن ہزار کوششوں کے بعد بھی آج تک کوئی بھی ابن صفی کی گرد کو نہ پہنچ سکا۔ ان کی حیثیت ناقابلِ تسخیر ہے لہٰذا یہ بات پورے اعتماد سے کہی جا سکتی ہے کہ اپنی تخلیق کردہ راہ کے وہ پہلے اور آخری راہی ہے۔

غزل

محمد تحسین

حسن والوں پہ دل نہ آیا ہوتا تو
اب یہ کہیے کہ آپ نے تو کیا ہوتا،
اسکی باتیں بھی غضب اسکی ادائیں بھی ستم

آپ کے خوشیوں میں شامل کر غم بڑھ جاتا
مجھی بدنام نہ ہوتے کسی محفل میں تحسین

آج تقدیر نے یہ دن دکھایا نہ ہوتا
بانٹ کی بات تماشے کا تماشہ ہوتا
صرف صورت پہ مجھے پیار نہ آیا ہوتا
تم جیسے کہنے ہو بے راہ روی شدت ہے۔
تم نے شب خون گم کر کے دکھایا ہوتا
میرا آنا سبب رنجش بیجا ہوتا
بات کرنے کا اگر تم کو سلیقہ ہوتا

سے ہم آہنگ ہوتا ہے۔ یہی وجہ ہے کہ ابن صفی کو ہر عمر اور ہر حیثیت کا فرد پڑھتا ہے اور پسند کرتا ہے۔ نہ والدین اپنے بچوں کو ان کی کتابیں پڑھنے سے روکتے ہیں اور نہ مائیں اپنی بیٹیوں کو ان سے دور رکھنے کی کوشش کرتی ہیں۔ ان کی کتابوں پر کبھی عریانی اور فحاشی کی چھاپ لگی اور نہ ہی انھیں مخرب اخلاق قرار دیا گیا ہے۔ مجھے حیرت اس بات پر ہے کہ ادب میں ان کی کتابوں کو وہ مقام کیوں نہ حاصل ہو سکا جس کے یہ مستحق ہیں

ابن صفی جاسوسی ادب میں گراں قدر اضافہ تو کیا ہی ہے جس کی وجہ سے بلاشبہ انھیں "بابائے جاسوسی ادب" قرار دیا جا سکتا ہے۔ مگر ان کی غیر جاسوسی تخلیقات بھی کچھ کم شہرت کی حامل نہیں ہیں تزک دو پیازی، آدمی کی جڑیں، زلفیں پریشاں ہو گئیں، چند اور رومانی حتیٰ کہ مزاحیہ ناول اور مضامین ادب کا حصّہ ہیں۔ وہ شاعر بھی ہیں۔ ان کی نگرانی اور ادارت میں کئی میگزین، رسالے اور ڈائجسٹ بھی شائع ہوتے رہے ہیں جن کی پسندیدگی کا یہ عالم تھا کہ اشاعت کے دو تین روز کے اندر اندر یہ فروخت ہو جاتے تھے۔ اور مارکیٹ میں دستیاب نہیں۔ ان کی مقبولیت میں دن بہ دن اضافہ ہی ہوتا جا رہا ہے۔

افسوس کہ ان کی عمرِ عزیز نے وفا نہ کی۔ قدرت نے انھیں مختصر عرصۂ حیات بخشا۔ ورنہ ان کی کا تخلیقی ذہن نہ جانے اور کتنے کردار تخلیق کرتا کتنی حقیقتوں کی نقاب کشائی کرتا اور کتنی دلچسپیاں بکھیرتا۔

وقت کا مرہم ہر زخم کو مندمل کرتا چلا جائے گا۔ یادیں ماضی یا فتہ کے دھندلکوں میں معدوم ہو تی جائیں گی۔ چراغ سحری بجھتے رہیں گے۔ نئے چراغ جلیں گے۔ نئی تابانیاں بکھریں گے۔ لیکن مجھے ان چراغوں کا انتظار رہے گا جو ابن صفی کی موت سے چھائے ہوئے اندھیرے میں روشنی کی کرنیں پھیلائیں گے۔

اگر آپ نے ابن صفی کو نہیں دیکھا تو آیئے ہم آپ کو دکھا دیں۔

درمیانہ قد، رنگ سیاہی مائل، چہرے پر چیچک کے ہلکے ہلکے داغ جو چہرے کے سیاہ رنگ میں گھل مل گئے ہیں۔ آنکھیں سیاہ بڑی بڑی اور روشن، احسان بن دانش کی جوانی کی تصویر کسی کارخانے کے مزدور معلوم ہوتے ہیں۔ یہ ہے ابن صفی کی ظاہری تصویر۔

آیئے! اس کاغذی پیرہن میں جو ابن صفی ہے اسے جھانک کر دیکھ لیں۔

چہرے کے داغ، دل کے داغ ہیں، روح بڑی روشن ہے۔ باطن کا قدوقامت ظاہری قدوقامت

سرکہ یہ ستاروں اور مداحوں کی بھاری تعداد آج ماتم کناں ہے۔ انکی یادوں کے چراغ پلکوں پر روشن کیے ان کی محفل سے اٹھ جانے کا سوگ منا رہا ہے۔ انھیں اپنی سوچ کا مرکز بنائے آنسوؤں کے موتی نچھاور کر رہی ہے۔

فریدی، حمید، عمران، جوزف، ظفرالملک، جیمسن اور جولیانا جیسے آئیڈیل کرداروں کے خالق تھریسیا، سنگ ہی، الفانسے اور بوغا جیسے خطرناک مجرموں کو بے نقاب کرنے والے کرمنالوجسٹ اور قاسم، سلیمان، گل رخ، انور رشیدہ اور سوپر فیاض جیسے پر لطف کرداروں کی مدد سے روتے ہوئے کو ہنسانے والے منفرد مزاح نگار ابن صفی اب ہم میں نہیں ماحول کے تاثر اور کرداروں کی دلچسپی برقرار رکھتے ہوئے معاشرتی برائیوں کو اس خوبصورتی سے پیش کرتے تھے کہ کہانی پر حقیقت کا گمان ہوتا تھا۔ ان کے ناولوں اور کہانیوں میں مجرموں کا جو انجام پیش کیا جاتا ہے۔ وہ قارئین کیلئے بالخصوص نوجوانوں کیلئے مقام عبرت تھا۔ اور مجرمانہ سرگرمیوں سے گریز کرتے ہیں مدد دیتا ہے۔ ابن صفی کے یہ بے جیالے کردار کوئی مافوق الفطرت شے نہیں بلکہ جیتے جاگتے انسان ہیں یہ گرفتار بھی ہوتے ہیں۔ مار بھی کھاتے ہیں۔ حادثات کا شکار بھی ہوتے ہیں۔ اور بعض اوقات مجرموں کا قلع قمع کرنے میں ناکام بھی رہتے ہیں۔ یہی انکے کردار نگاری کا حسن ہے کہ کہانی حقیقت معلوم ہوتی ہے۔ اپنی زندگی کا ایک حصہ لگتی ہے ان کے کتب میں قارئین کی دلچسپی کا پورا سامان موجود ہوتا ہے۔ تحیر تجسس، تفریح، رومانس، ورنوک جھونک اور ایڈونچر ...... انکی کہانیاں قارئین کو زیر ولینڈ کی سیر کراتی ہے اور کبھی زمین دوز دنیا میں گھما لاتی ہیں۔ کیفے ڈی سونا آرلیچنوز اور ٹپ ٹاپ نائٹ کلب کے سحر انگیز ماحول میں لیجاتے ہیں انکی سائنس فکشن ناولوں میں تو وہ سب کچھ ہوتا ہے جس کا متلاشی جدید دور کا ذہن ہے۔ ذہین مرد، حسین عورتیں، دولت کی چمک دمک ضمیر کا اندھیرا بدکاری کا جہنم اور مغربیت کا گھناونا جال ابن صفی کی کہانیوں کا مرکز ہوتے ہیں مقصدیت ابن صفی کی کہانیوں کی سب سے بڑی خوبی ہے۔ بظاہر ایسا نہیں لگتا مگر یہ نظر غائر پڑھا جائے تو انکی ہر کہانی کا ایک مقصد ہوتا ہے اور تفہیم قاری کی عاس مقصد تک پہنچاتی ہے اور مقصد ایک پیغام دیتا ہے نوجوانوں کو برائی سے دور رکھنے کا اخلاق و کردار سنوارنے کا مشرقی اقدار کے مانند رہنے کا

اب یہ اور بات ہے کہ ان کا انداز نیتہ الغوع اور مراۃ العروس والا نہیں ہوتا بلکہ دور جدید کے تقاضوں سے ہم آہنگ ہوتا ہے یہی وجہ ہے کہ ابن صفی کو ہر عمر اور ہر حیثیت کا فرد پڑھتا ہے اور پسند کرتا ہے۔ نہ والدین اپنے بچوں کو ان کی کتابیں پڑھنے سے روکتے ہیں اور نہ مائیں اپنی بیٹی بیٹیوں کو ان سے دور رکھنے کی کوشش کرتے ہیں ان کی کتابیں پر کبھی عریانی اور فحاشی کی

ابنِ صفی فن اور شخصیت

عادلہ حلیم خان

ابنِ صفی جاسوسی ناول نگاری کے بے تاج بادشاہ سمجھے جاتے تھے ۔ جاتے ہیں ۔ جاتے رہیں گے ۔ ابنِ صفی کا اصلی نام اسرار احمد تھا ۔ وہ شاعری بھی کر لیا کرتے تھے اور طنز و مزاح کے خانے طغرل فرغان کے نام سے لکھتے تھے لیکن افسوس کہ اب وہ ہم میں نہیں ہیں ۔

جاتے ہوئے کہتے ہو قیامت کو ملیں گے
کیا خوب قیامت کا ہے گویا کوئی دن اور

میں ابنِ صفی کے جاسوسی ناول بڑے شوق سے پڑھتا ہوں مجھے جاسوسی ناولوں سے دلچسپی نہیں ہے البتہ ابنِ صفی سے دلچسپی ہے وہ اپنے ناولوں میں زیادہ دلچسپ ہیں ۔ انکی زبان بڑی رسیلی ہے ۔ ان کے جملے نشتر ہیں وہ اپنی عبارت میں ظرافت اور طنز کے پھول بکھیرتے ہیں ان کے جاسوسی ناولوں کا پلاٹ ان کے بوقلمونی سے تختۂ گل بن جاتا ہے ۔ ان کے نام کے آگے " مرحوم " لگا ہوا دیکھ کر مجھے غصہ آتا ہے بھلا فریدی ، حمید اور عمران جیسے جاندار کرداروں کو تخلیق کرنے والا انسان خود کیسے مرحوم ہو سکتا ہے ؟

مرنے والے مرتے ہیں لیکن فنا ہوتے نہیں
وہ حقیقت میں کبھی ہم سے جدا ہوتے نہیں

عظیم جاسوسی ناول نگار ابنِ صفی اردو میں طبع زاد سری ادب کا بانی سسپنس کا بادشاہ جیسے لفظوں کی پہچان کا فن آتا تھا بالآخر منوں مٹی کے نیچے جا سویا ۔

یہ دنیائے فانی ایک سرائے ہے یہاں لوگ آتے ہیں اور چلے جاتے ہیں مگر کچھ لوگ اپنا مختصر عرصہ حیات اس طرح بسر کر جاتے ہیں کہ ان کی موت صیغہ جانکارہ غیر متوقع اور ناقابلِ تلافی نقصان ثابت ہوتی ہے ۔ ایسے لوگ مر کر بھی امر رہتے ہیں ۔ یہ لوگ کے دلوں میں سوچوں میں احساس کی خوشبو بن کر رہتے ہیں کبھی فنا نہیں کیے جا سکتے ۔ ایسے ایسے ہی ایک بے مثال ادیب ، ناول نگار اور خوبصورت افسانہ نویس بھی تھے ۔ جو اس دارِ فانی سے اس طرح کوچ کر گئے

احوالِ واقعی

منظور ہے گذارشِ احوالِ واقعی　　اپنا بیان حُسنِ طبیعت نہیں مجھے

(غالبؔ)

ہر سال کی طرح رسالہ "انجمنِ یکجہتی" اردو پیش کرنے کی سعادت حاصل کر رہا ہوں امید کرتا ہوں کہ قارئینِ کرام اسے شرفِ قبولیت بخشیں گے۔

ہمارے شعبہ اردو کی کارکردگی کا مختصر طور پہ جائزہ پیش کر رہا ہوں تاکہ قارئین اس سے واقف ہو سکیں۔ سالِ حال ہمارے کالج میں اردو طلباء و طالبات کی اچھی خاصی تعداد زیرِ تعلیم ہے۔ جن میں سے اکثر طلبا نے کالج کے سالانہ جلسے میں مختلف ادبی پروگراموں میں حصہ لے کر انعامات حاصل کئے اور اس طرح اپنے شعبہ کے وقار کو برقرار رکھا۔

یو۔جی۔سی کی اسکیم کے تحت شعبہ کی طرف سے مختلف ادبی پروگرام منعقد کئے گئے۔ جس میں توسیعی لیکچر خاص اہمیت رکھتا ہے۔ مختلف کالجوں سے تجربہ کار پروفیسر صاحبین کو مدعو کیا گیا جن میں پروفیسر خلیل اللہ (بیدر) ڈاکٹر ذاکر حسین فاروقی (ناندیڑ) پروفیسر یونس فہمی (ناندیڑ) پروفیسر سجاد احمد خاں (ناندیڑ) پروفیسر تراب علی (پربھنی) پروفیسر رشید صدیقی (پربھنی) قابلِ ذکر ہیں جن کے زرّیں خیالات سے طلباء مستفید ہوئے اور ان کے معلومات میں کافی اضافہ ہوا۔ اسٹیج سکریٹری کے فرائض صدر شعبۂ اردو نے انجام دیئے اور محمد تقی الدین صاحب نے شکریہ ادا کیا۔

ہر سال کی طرح عالی جناب پرنسپل صاحب نے شعبۂ اردو کی لائبریری کے لیے -/2000 روپے کا بجٹ منظور کر کے مختلف ادبی کتابوں کا اضافہ کیا گیا۔ جس کے لیے ہم بے حد ممنون ہیں۔

ہمیں قوی امید ہے کہ آئندہ بھی اسی روایت کو برقرار رکھتے ہوئے شعبۂ اردو کے استحکام اور اس کی بقاء کیلئے تعاون کریں گے۔

فہرستِ مضامین

نمبر شمار	عنوان	مضمون نگار	صفحہ
۱	احوالِ واقعی	مدیران شعبۂ اردو	۱
۲	ابنِ صفی اور شخصیت	عادل حلیم خاں گیارہویں سائنس	۲
۳	تعلیم کا بنیادی مقصد	شاہ جہاں بیگم بی۔ اے سالِ آخر	۶
۴	غزل	سدی حلیم گیارہویں آرٹس	۹
۵	جھوٹ ایک بڑی لعنت ہے	سید یونس بارہویں سائنس	۱۰
۶	سفید جھوٹ	سید نصیرالدین	۱۳
۷	غزل	محمد تحسین بی۔ اے سالِ دوم	۵
۸	غزل	رفیق احمد بی۔ اے سالِ اوّل	۱۶
۹	اہم معلومات	انور انصاری بی۔ ایس سی سالِ دوم	
۱۰	دوستوں کی یاد	محمد محسن بی۔ ایس سی سالِ دوم	۱۵
۱۱	غزل	حبیب الرحمٰن انصاری بارہویں سائنس	۱۲
۱۲	غزل	زبیدہ احمد بی۔ ایس سی سالِ دوم	۱۵
۱۳	کام اور عمل کی باتیں	نیّرہ فاطمہ بی۔ اے سالِ اوّل	۱۶
۱۴	سنہری اصول	شاہین بیگم بی۔ اے سالِ اوّل	۱۴

اے۔ دی ایجوکیشن سوسائٹی

دیگلور کالج کے طلباء کا سالانہ ترجمان

سالنامہ

"ابھی ویکتی"

حصّہ اردو بابت سنہ ۱۹۸۹-۹۰ء و سنہ ۱۹۹۰-۹۱ء

زیر سرپرستی

پرنسپل جناب ایس۔ آر۔ جاجو (ایم۔ اے)

زیر نگرانی

خواجہ احمدالدین

(صدر شعبۂ اردو)

ایڈیٹر انچارج

محمد تقی الدین

(ایم۔ اے۔ بی۔ ایڈ)

سُگرام پٹلے

مدیران:

۱۔ محمد محسن بی۔ ایس سی سالِ دوم

۲۔ محمد عارف بی۔ اے سالِ دوم